160596

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

1996 ЙИЛ

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ • СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН 9 май, № 19 (3356)

Жумадан

Ўтган ҳафта Ватанимиз ижтимоий-сиёсий ҳаёти йирик воқеаларга бой бўлди. Бу воқеалар орасида Президентимиз Ислом Каримовнинг «Ўзбекистоннинг ижтимоий тараққиётида телевидение ва радионинг ролини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони мамлакатимизда амалга оширилаётган туб иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида ижобий омил бўлиши тайин. Модомики, биз ҳуқуқий давлат қуриш йўлини тутган эканмиз, бу ўз навбатида оммавий ахборот воситалари, хусусан, телерадиоэшиттиришлар ишини демократия талаблари асосида янада такомиллаштиришни талаб этади. Мустақил давлат фуқароларининг ҳақ-ҳуқуқлари ва қадр-қимматларини ҳимоя қилиш ўз навбатида Телерадиокомпания зиммасига масъулиятли ва шарафли вазифани юклайди. Шу маънода Президентимизнинг ушбу Фармони матбуот ходимлари томонидан қизғин кутиб олинди ва телерадиоэшиттириш ишлари янги босқичга кўтарилишига катта умид уйғотди.

***

3 май куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов мамлакатимизда меҳмон бўлиб турган БМТ Бош котиби ўринбосари, БМТнинг наркотик моддалар устидан назорат қилиш бўйича дастурини ижро этувчи директори Жиоржио Жиакомеллини қабул қилди. Учрашувда Марказий Осиёни қорадори маҳсулотлари олиб ўтиладиган ҳудудга айланишига йўл қўймаслик учун куч-ғайратларни бирлаштириб курашишга келишиб олинди.

***

Маълумки, инсоният ўз тарихида кўплаб урушларни бошидан кечирган. Бироқ иккинчи жаҳон уруши ўзининг кўлами ва оқибатлари билан олдин бўлиб ўтган жангу жадаллардан кўра даҳшатлироқ кечди. 9 май куни бутун дунё инсонпарвар кучларнинг гитлерчилар устидан қозонилган ғалабасининг 51 йиллигини кенг нишонлади. Бу уруш бизнинг ота-боболаримиз, Ўзбекистон халқи учун ҳам кўп йўқотишлар олиб келган. Оламшумул Ғалабани таъминлашда халқимизнинг асл фарзандлари кўрсатган жасорат ҳаққи биз 9 майни байрам сифатида ҳар йили кенг нишонлашга ҳақлимиз. Зеро, жангда ўз жонларини қурбон берган шаҳидлар руҳи, бугунги Истиқлол кунлари биз билан ҳамдам, ҳамқадам яшаб, меҳнат қилиб келаётган уруш фахрийлари ҳурмат-эътибори шуни тақозо этади.

Президентимизнинг «Ғалаба куни байрами муносабати билан иккинчи жаҳон уруши қатнашчиларини рағбатлантириш тўғрисида»ги Фармони уруш ногиронлари ва қатнашчилари, шунингдек, байналмилал жангчилар ҳамиша давлат эътиборида, иззат-ҳурматида эканини яна бир бор яққол намоён этди.

***

6 май куни Бишкекда Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон Президентлари — Ислом Каримов, Нурсултон Назарбоев, Асқар Ақаевнинг навбатдаги учрашувлари бўлиб ўтди. Унда уч давлат ўртасида барпо этилган ягона иқтисодий макон бўйича шартноманинг бажарилиши, Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон республикалари ўртасидаги ишлаб чиқариш кооперацияси, сув ва энергетика ресурсларидан биргаликда фойдаланиш масалалари муҳокама этилди.

Шунингдек, учрашувда БМТ заҳира кучлари таркибига кирувчи тинчликни қўллаб-қувватловчи баталонини тузиш ва «Тинчлик йўлида ҳамкорлик» дастури доирасидаги машқларга тайёргарлик кўриш тўғрисидаги масала ҳам муҳокама этилди ва бу тўғридаги ҳужжат қабул қилинди.

Президентлар «Марказий Осиё: интеграция муаммолари» журналини ташкил этишга қарор қилдилар.

Матбуот конференциясида Президентимиз Ислом Каримов журналистларнинг саволларига жавоб қайтарар экан, жумладан, шундай деди:

— Ҳар қандай иттифоқ ёки ҳамдўстликларга қўшилиш ҳар бир давлатнинг ўз ихтиёри. Қозоғистон ва Қирғизистон тўрт давлат ўртасидаги ҳамдўстликка қўшилган экан, уларнинг бу қарорини ҳурмат қиламиз. Биз эса бу битимларга қўшила олмаслигимизни очиқ-ойдин баён этдик. Лекин ҳеч нарса, жумладан, кимнинг қандай иттифоққа қўшилгани ёки қўшилмагани ҳам, халқларимизнинг азалий бирлигига, Марказий Осиёда, аниқроқ айтадиган бўлсак, Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон иқтисодиётларини яқинлаштириш жараёнига раҳна сололмайди.

***

Бугун, Ватанимиз ўз мустақиллигини, бозор иқтисодиёти муносабатларини мустаҳкамлаш йўлидан дадил бораётган бир пайтда Ўзбекистон билан Туркия ўртасидаги ҳамкорлик алоқалари янада юқори босқичга кўтарилди. Ҳозирги пайтда республикамизда 20 дан ортиқ Туркия компанияларининг ваколатхоналари, 170 дан зиёд Ўзбекистон — Туркия қўшма корхоналари фаолият кўрсатаётгани фикримизнинг далилидир.

Туркия Президенти Сулаймон Демирэлнинг мамлакатимизга бу галги ташрифи халқларимизнинг қардошлик анъаналарини давом эттириш йўлидаги яна бир хайрли сафар бўлишига шак-шубҳа йўқ. Сафар чоғида Туркия Президентига йирик тадбиркорлар гуруҳи, олий ўқув юртлари раҳбарлари, савдо-саноат доираларининг вакиллари ҳамроҳлик қилишгани ушбу ташрифдан кўзланган мақсадлар улкан эканини далиллайди.

Жумагача

Ғафур Ғулом

ЧАМАН

Бу Ватан мақтовларин ҳар қанча ёзсанг оз экан,
Дилга дил, тилга кўнгил албатта жўровоз экан,
Боғлар, гулгун чаманлар қўйини базми ноз экан,
Келди кўклам, лола, насрин бир-бировдан соз экан,
Жўр билан сож, қарқуноқ, қумри баланд парвоз экан,
Куйла шоир, улфати чор бирлашиб ҳамроз экан.

Бойчечак юз сарғайиб, қишдан қутилганда аранг,
Янгидан тушса назардан, энди инсофга қаранг,
Чучмома, раъно, бинафша кўзни боғловчи фаранг,
Кўзга оққай бу чаманнинг гулларидан мингта ранг,
Ғунчаларнинг кулгисидан қалб қулоғида жаранг,
Ёз экан, танноз экан, серноз экан, дамсоз экан.

Кетма-кет алвон кийиб мақтанганида арғувон,
Чирмовуқ карнай чалиб, тортмасми куйгандан фиғон?
Пора-пора барг тўкиб, лола ҳасаддан бағри қон,
Томда ёлғиз ўксинур, бечора қизғалдоқ ҳамон,
Ер чизиб гулхайри мотамлик тўнин кийган замон,
Шоҳигул атлас қанотли, гердайишда ғоз экан.

Ерда қолган парваришсиз, бунда гулбеордир,
Бўй чўзиб ҳатто чечакка етмайин ҳам зордир,
Тугмадек чўпга чизилмак иштиёқи бордир,
Битта гултожихўроз шўрликка жиндек ёрдир,
Садарайҳон хушқилиқ, бечорага дилдордир,
Бу чаман атрофида сарбаста бир сарбоз экан.

Тиллақўнғиз ҳид ўғирлаб яширинур барг остига,
Тушмасин ҳеч гул мабодо саъва, булбул дастига,
Шеър ўқир тинмай чаманнинг ҳар баланду пастига,
Бу томоша, айшу ишратдан кечиб, чумчуқ нега,
Чўп кўтарганда югурмакда теракнинг устига,
Баъзилар айтар, дурадгор, баъзилар, дарвоз экан.

Кенг Ватаннинг боғу-бўстон қиссаси бўлмас тамом,
Қайга борсанг мингта қувноқ юз кулиб бергай салом,
Бахтли, эркин умримиз миллионча йил қилсун давом,
Бу чечаклардан муҳаббат аҳлига гулдаста — ком,
Энди ялқовликни ташлаб, мутлақо Ғафур Ғулом,
Тўхтамай шеър ёз экан, шеър ёз экан, шеър ёз экан.

Тошкент
1937 йил, 13 март

ДЎСТОНА СУҲБАТ

Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги, Самарқанд вилоят ҳокимияти ва Иордания Ҳошимийлар қироллигининг масжидлар, мақбаралар қуриш бўйича комитети ўртасида Самарқанд шаҳридаги Қусам ибн Аббос мақбарасини таъмирлаш ишлари бўйича битим тузиш юзасидан шу ойнинг охирларида Иордания қироллигидан делегация ташриф буюради. 6 кишидан иборат бу делегацияга шаҳзода, қирол Ҳусайн ибн Талалнинг маданият бўйича маслаҳатчиси Ғози ибн Муҳаммад бошчилик қилади.

Ана шу ташриф олдидан 7 май куни республика Маданият ишлари вазирлигида расмий қабул маросими бўлиб ўтди. Унда Иордания қироллигининг Ўзбекистон Республикасидаги элчиси Валид ал-Саад ҳамда республика Маданият ишлари вазирининг биринчи ўринбосари Турсунали Қўзиев иштирок этдилар.

Суҳбат чоғида ўзаро ҳамкорлик, дўстона муносабатлар ҳар икки томон учун фойдали эканлиги таъкидланди.

Самарқанддаги Қусам ибн Аббос мақбарасини таъмирлаш юзасидан тузилажак ўзаро битим лойиҳасига алоқадор баъзи масалалар келишиб олинди.

ФИН АДИБЛАРИ БИЛАН УЧРАШУВ

Ўзбекистон халқи ва ижодкорлари мустақиллик йилларида эришаётган ютуқлар жаҳон жамоатчилиги, ижод ва санъат аҳлларини айниқса қизиқтирмоқда. Яқинда Республика Ёзувчилар уюшмасига Финляндия Республикаси ижодкорларидан катта бир гуруҳи ташриф буюрди. Ўзбек адиблари, оқсоқол ёзувчилар, адабиётшунос олимлар, ёш ижодкорлар ва адабий нашрларнинг вакиллари билан бўлиб ўтган дўстона суҳбат чоғида ҳар икки мамлакат ижодий зиёлиларини қизиқтираётган масалалар хусусида фикрлашилди.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси, Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов ёзувчи Элизабет Нордгерн раҳбарлигида ташриф буюрган фин ёзувчи ва шоирларига ўзбек адабиётининг тараққиёт йўллари, мустақиллик даври адабиётини яратиш йўлидаги изланишлар, темурийлар даври маданияти, халқимизнинг ўтмиш маънавий мероси, мустабид тузум давридаги қатағонлар ва унинг қурбонлари хусусида сўзлаб берди. Ёзувчи Элизабет Нордгрен хоним Финляндия ёзувчилари номидан сўзлаб, фин адабиётидаги бугунги ижодий жараёнлар, ўзбек ва фин адабиёти намуналари таржимаси билан боғлиқ ишлар ҳақида ўз мулоҳазаларини айтди.

Атоқли адабиётшунос олим Иззат Султон, шоирлар Муҳаммад Юсуф, Омон Мухтор, Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти директори Шоир Усмонхўжаев, «Ёшлик» журнали бош муҳаррири Собир Ўнар, шунингдек фин ёзувчилари Элла Оюала, Анна Майя Юлимаула ва бошқалар ҳар икки халқ ёзувчиларининг бу учрашуви адабиётлар ва халқлар қардошлигини мустаҳкамлашини таъкидладилар, таржима ишларини янги босқичга кўтариш истиқболлари хусусида ўз мулоҳазаларини билдирдилар. Фин адиблари: «Биз етмиш йил аввал қутулган империядан энди сизлар ҳам халос бўлдингизлар. Шу сабабли Ўзбекистон ва бошқа мамлакатларнинг мустақиллиги, адабиёт, санъат, халқ таълими ва ижтимоий-маънавий ҳаётнинг барча жабҳаларида мустақил тараққиёт йўлини дадил тутиб бораётганлиги биз учун ғоят қадрлидир»,— дейишди. Ўзбекистонни ўзбек адабиёти ва ёзувчиларини яқиндан билиш истагида ташриф буюрган меҳмонларга ўзбек ёзувчилари номидан совға-саломлар топширилди.

ҲАЙЪАТ ЙИҒИЛИШИ

Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги ҳайъатининг навбатдаги кенгайтирилган йиғилишида республика маданий ҳаётига оид бир қатор масалалар муҳокама этилди.

Вазирнинг биринчи ўринбосари Т. Қўзиев вазирлик фаолиятининг 1996 йил биринчи чорагидаги якунлари, амалга оширилган ишлар тўғрисида ахборот берди.

Вазир ўринбосари Р. Юнусов маданий соҳада мустақилликни мустаҳкамлаш билан боғлиқ вазифалар, маданият муассасалари фаолиятини янада кучайтириш юзасидан таклиф-мулоҳазаларини билдирди.

Ҳайъат йиғилишида «Наврўз—96» умумхалқ байрамини тайёрлаш ва ўтказиш якунлари, «Ўзбекистон — Ватаним маним» қўшиқлар кўрик-танловининг бориши тўғрисидаги ахборотлар тингланди ва муҳокама этилди. Вазирлик нашри бўлмиш «Гулистон» журналининг янги таҳрирдаги низоми тасдиқланди.

Йиғилишда шунингдек, бошқа бир қатор ташкилий масалалар ҳам кўриб чиқилди.

БУГУН ТАШАББУССИЗ ЯШАБ БЎЛМАЙДИ

Тўғриси, бизда ҳали вилоят ёки туман ҳокимини, ҳукумат аъзоларини, вазирлар, уларнинг ўринбосарларини спорт майдончасида кўриш одат бўлмаган. Негаки, улар — раҳбарлар, зиммаларида қанчадан-қанча масъулият, вазифа. Вақт бўлса, гоҳо бош қашишга ҳам етмайди. Аммо, ўша раҳбарнинг — ҳокимнинг, вазирнинг соғлиги, кайфияти ҳақида ҳам кимдир ўйлаши керак-ку. Раҳбар эпчилу чаққон, хушкайфият бўлса ҳар қандай муаммони осонгина ҳал қилиб ташлаш мумкин.

«Ҳавас» теннис мусобақаси бу йўлда қўйилган дастлабки кутлуғ қадам бўлди, десак муболаға бўлмас. У одатий бир тадбир, ғолиблару мағлублар аниқланадиган беллашув бўлгани йўқ. «Юнусобод» спорт мажмуидаги байрам озод диёримизда янги бир руҳ, янги бир кайфият вужудга келганлигини кўрсатди. Мустақиллик шароитида ташаббус катта куч, катта қудрат эканлигини намойиш этди. Яхши ташаббус вужудни уйғотади, кўнгил майлларига қанот бағишлайди, деган гап яна бир бор ўз исботини топди. Энг муҳими, бизнинг шууримизга узоқ йиллар давомида сингган, сингдирилган эски мафкура қолипидаги «раҳбар» образини ёқимли халқчил бўёқлар билан зийнатлади. Бугуннинг раҳбари — эл орасида, эл билан бирга, эл билан ҳамдам. — Мустақиллик туфайли эришилган ютуқларимиздан биттаси, шубҳасиз шу.

Биз бугун қизғин спорт курашлари остида ўтган мусобақа онларини кенг шарҳламоқчи эмасмиз. Чунки, натижалардан кўра шу тадбир туфайли юзага келган умумий руҳ, кайфият муҳимроқдир. Унда қатнашган бирон бир кишини ютқазди деб бўлмайди. Ҳамма ютди, ҳамма ғолиб бўлди, ҳамманинг кайфияти кўтарилди. Ўтказса, ташкил этса бўлар экан-ку.

Мусобақа бош ҳакамининг хуштаги сўнгги бор чалинганидан кейин турнир иштирокчиларига совринлар топширилди. Республика газеталарининг бош муҳаррирлари ташкил этган кўпдан кўп махсус совринлар ҳаяжонли якун онларига ажиб бир кайфият бахш этди. «Ғалабага бўлган иштиёқи учун», «Алоҳида маҳорат кўрсатганлиги учун», «Энг маҳоратли ўйинчига», «Томошабинлар муҳаббатига сазовор бўлган катнашчига», «Иродали ўйинчига»... «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг «Мусобақаларда санъаткорона маҳорат кўрсатган қатнашчига» совринi Тошкент шаҳар Мирзо Улуғбек тумани ҳокими Шавкат Мирзиёевга насиб этди. Ҳокимга газетанинг Фахрий ёрлиғи ҳам топширилди.

Ҳали кўрасиз, юртбошимизнинг бу ташаббуси худди «Ўзбекистон—Ватаним маним» қўшиқлар танловидай, мамлакат бўйлаб қанот ёзади. Майдонга янги-янги ҳокимлар, янги-янги вазирлар, қўмиталарнинг раислари, банкирлар, маҳалла оқсоқоллари, таниқли санъаткорлар, олимлар, дорилфунунлардаги диққинафас профессорлар ҳам тушишади. Эпчиллик, чаққонлик баҳсларидан кун сайин сони ортиб бораётган катта-кичик бош муҳаррирлар ҳам четда қолишмаса керак. Уларни наинки теннис кортида, футбол майдонида, сузиш бассейнида, эстрада саҳнасида ҳам кўрсак ажаб эмас. Ватан, миллат, мустақиллик манфаатлари тақозо этар экан, саҳнага чиқиб қўшиқ куйлашга, ҳароратли мисралар битиб диёримизни улуғлашга ва ҳатто штанга кўтаришга ҳам тайёр туришимиз керак. Бундай раҳбарлар ҳозирнинг ўзидаёқ кўплаб топилади.

Мақсад — ҳалқнинг руҳини кўтариш, ҳар ишда намуна кўрсатиш, ибрат бўлиш. Бунинг учун нуқул юқоридан яна қандай ташаббус келаркин, деб кутиб ўтирсак ярашмас.

Бугун ташаббуссиз яшаб бўлмайди.

А. МЕЛИБОЕВ

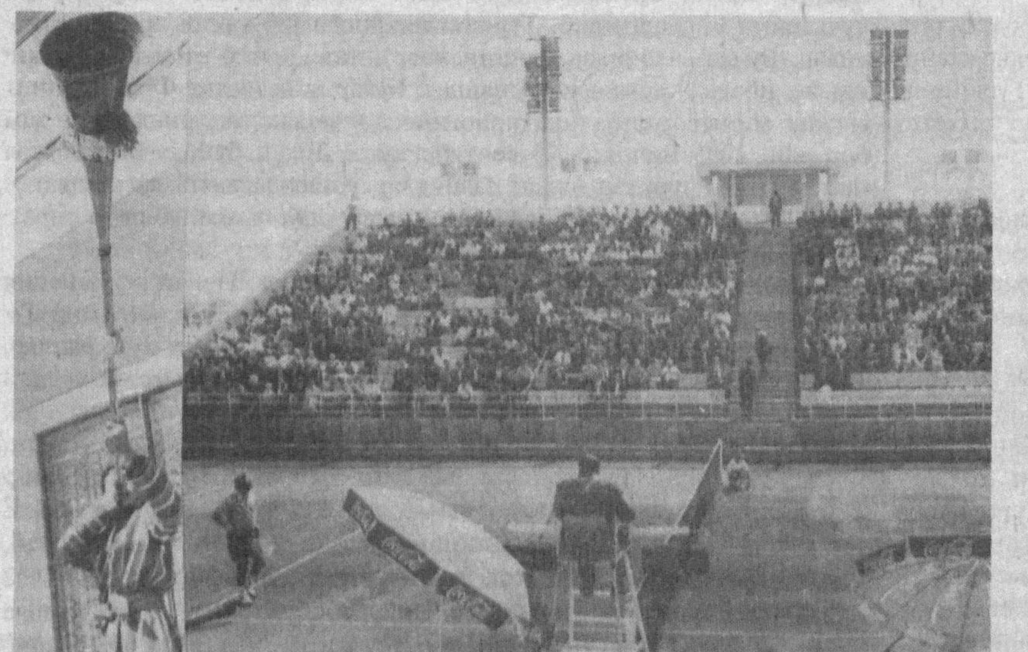

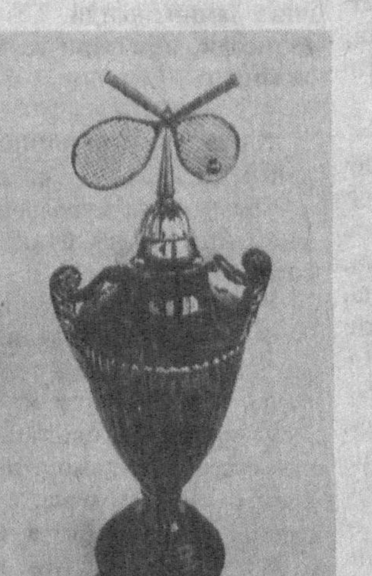

ЙЎЛИНГИЗ РАВОН БЎЛСИН

Қурбон ҳайити кунлари Оҳангарон довони орқали Фарғонага йўл олдик. Бу қадим йўлдан илгари кўп юрганмиз. Эсимда, етмишинчи йилларда бир юк машинасига чиқувдик. Йўллар тор, ғадир-будир, гоҳ ўнг томонда, гоҳ сўл томонда жаҳаннамдай жарлик. Довоннинг тепасига чиққанимизда ўзимизни Аллоҳнинг измига топшириб, кўзимизни чирт юмиб олган эдик.

Саксонинчи йилларда, ундан кейин ҳам довон кенгайтирилди, таъмирланди, юрак ҳовучлаб бўлса-да, ҳар ҳолда одамлар нари-бери қатнаб турди. Аммо шу йилнинг бошигача довондан бехавотир ўтиш муаммо эди. Бу муаммони Тошкент, Фарғона ва Наманган қурувчилари биргаликда ҳал этишга киришдилар.

Машинамиз эскироқ бўлса-да, тик довонга йўрғалаб чиқиб боряпти. Йўл деярли икки баравар кенгайтирилган, жарлик тарафга тош деворлар, бетон тусиқлар ўрнатилган, ҳайдовчини огоҳлантирувчи белгилар қўйилган. Қум керакми, марҳамат, йўл четида уюм-уюм қум, сув десангиз, ана, улкан, оппоқ юмалоқ идиш тўла сув. Машина қийналиб тортолмай қолса, қайдандир ишчи кийимдаги ёрдамчи етиб келади. Сизни трактори билан шатакка олиб, тепага чиқариб қўяди. Пул чўзсангиз, э, қўйинг-э, бу савоб-ку, деб қўлини кўксига босади.

Бундай манзарани, муомалани кўриб бирдан кўнглингизга нур инади. Дунёнинг азал ҳикматини ўйлаб кетасиз: инсон боласига асли кўп нарса керак эмас экан, бир оғиз ширин сўз бир чимдим яхшилик, жиндай меҳру мурувват. Таассуфки, баъзида биз ана шу «арзимас» нарсаларни ҳам бир-биримиздан дариғ тутамиз.

Довоннинг тепасига чиқдик. Денгиз сатҳидан икки минг беш юз метр баландликдамиз. Ўнгда шинамгина чойхона. Катта ёшдаги йўловчилар гурунглашиб чойхўрлик қилишади, машиналарини текширади. Болалар чўққилар узра сузиб юрган тутунсимон булутларни томоша қилишади, йўл четида тоғдан сирғалиб тушиб ётган қалин қорни бир-бирига отиб ўйнашади.

Чойхона биқинида йўл қурилиши бўлими бор экан. Кенг майдонда қатор-қатор ёрдамчи машиналар тизилган. Идорага кириб-чиқиб турган сариқ камзулли икки йигит билан гаплашиб қолдим. Бири наманганлик, иккинчиси фарғоналик экан.

— Узувна кўрдувна, — деди ширин лафзида наманганлик йигит, — ҳар қадамда десам лоф бўлару, ҳар чақиримда тўрттадан трактор. Ота-боболаримиз дунёдаги энг савобли иш йўл қуриш, кўприк солиш, дебди. Тошкент, Фарғона, Наманган билла ишлавуттимиз. Шукр, ойлик ҳам яхши, одамлар ҳам хурсанд...

Пастга эндик. То резаксойга еткунча тоғ бағрини кемириб, йўлни кенгайтираётган, чуқурларни шағал билан тўлдириб, асфалт қилаётган бульдозер, экскаватор, «КаМАЗ»лар учрайди. Келинчакнинг буғча тандиридай кичкина машина хартумини чўзиб, осилиб турган харсангни туртади, ерга думалатиб парчалайди. Дарҳол четга суриб йўлни тозалайди. Тағин ўйга толасиз. Неча йилдирки, бу довон серқатнов. Тошкентдан Фарғона водийсига ва аксинча, Тошкентга борувчилар яқин, деб шу йўлни танлашган. Бироқ илгарилари довон қаровсиз эди. Йўл назоратчилари жуда эриб кетишса, осонгина куздан то баҳоргача довонни ёпиб қўяқолишарди. Энди нега бунчалик жонкуярлик, ғамхўрлик бошланди? Бунинг бир нечта сабаби бор. Энг биринчи сабаби, мамлакатнинг, демакки, икки жаннатмакон водийни боғловчи йўлнинг ҳам ҳақиқий эгаси топилганида. Энди бурунгидай, шу йўлни кенгайтириб таъмирласак, Масковдагилар рози бўлармикан, фалон сўм берармикан, деб Шимол томонга умидвор термулмайдиган бўлдик. Юрт кимники — эгасиники, ўтмиши ҳам, бугунию эртаси ҳам ўзимизники. Наманагандан чиққан буюк шоир Суфизода таъбири билан айтганда, энди «ҳар ким ўз бошин ўз тирноғи бирла қашир».

Илгари бир неча бурилмали, 60-70 чақиримлиқ бу довонни аранг уч соатда босиб ўтардик. Энди бир соатнинг нари-берисида ҳайт деб Отабекнинг йўлидан учиб ўтиб кетдик. Бу сафаримизда мен рамзий бир маъно кўрдим. Юртимизнинг келажак сари солган йўли равонлашибди. Ўлкамизнинг келажак томон ташлаган қадами жадаллашибди.

Равон йўлингиз қутлуғ бўлсин, азиз Ватандош! Сизга оқ йўл тилаб, сизнинг ғамингизда тоғ-тошлар ичида заҳмат чекаётган ўша қоракўзларнинг умр йўли ҳам, илоё, равон бўлгай.

С. СИЁЕВ

ТАРИХ ВА ТАФАККУР

Бўрибой АҲМЕДОВ, ЎзФА академиги

АМИР ТЕМУР ВА ШАРҚНИНГ УЙҒОНИШ ДАВРИ

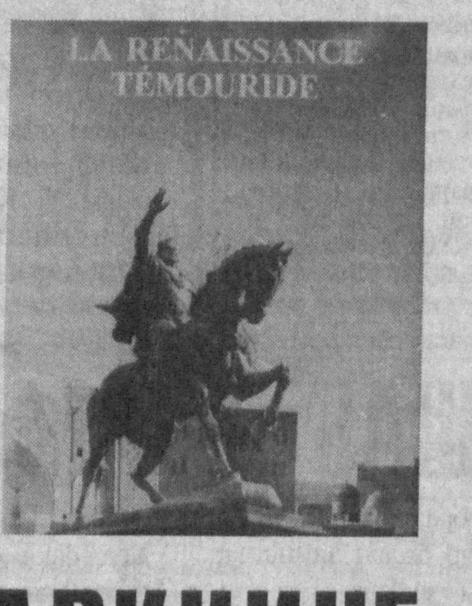

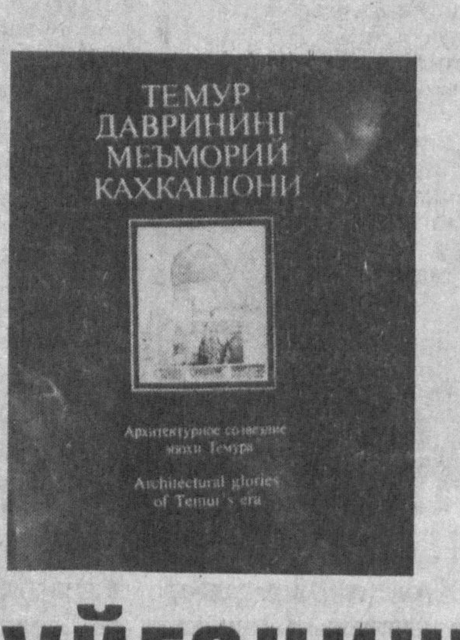

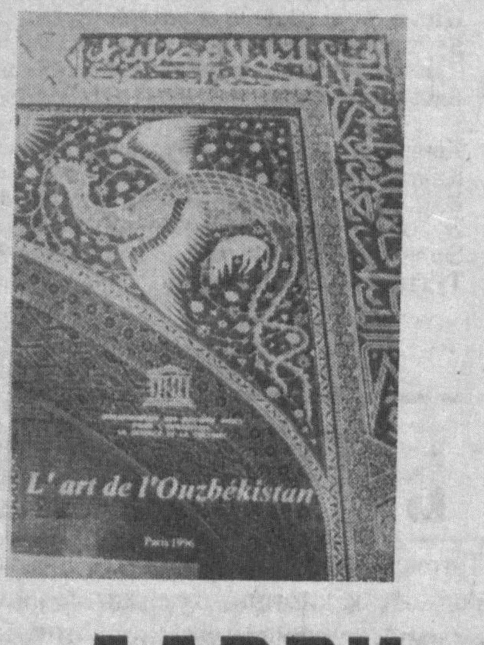

Амир Темур жаҳон тарихига буюк давлат арбоби, моҳир лашкарбоши, маданият ва маърифат ҳимоячиси сифатида кирди.

Амир Темурнинг тарих саҳнасида пайдо бўлишидан аввалги бир ярим асрча давр Урта Осиё халқлари тарихида «мўғуллар ҳукмронлиги даври» деб аталади. Чингизхон бошчилигида 1219 йилда Урта Осиёни забт эта бошлаган мўғуллар маҳаллий халқлар маданияти ва хўжалигини барбод этиш йўлини тутдилар. Қолоқ чорва хўжалигидан бошқа цивилизацияни билмаган мўғуллар обод қишлоқ ва шаҳарларни хароб этдилар, мамлакатнинг мудофаа воситаси бўлган истеҳкомлар айрича бир ғайрат билан яксон этилди. Турон халқларининг деҳқончилик, ҳунармандчилик ва илму фанга асосланган юқори цивилизацияси мўғуллар руҳига ёт эди. Шу сабабли бу цивилизация қувғинга учради. Бунинг натижасида мўғул истилосининг ва узоқ ҳукмронлигининг оқибатлари Урта Осиё учун жуда даҳшатли бўлди. Мўғул ҳукмдорининг бош вазири вазифасида хизмат этган тарихчи олим Рашididдиннинг гувоҳлик беришича, мўғуллар ҳукмронлиги ўрнатилгандан кейин ўтган етмиш йил ичида истило даврида хароб этилган мамлакатнинг ўндан бири ҳам тикланмаган эди. Мамлакатга чексиз эгалик этувчи мўғулларнинг зулми шунчалик авж олган эдики, истилочилар бутун мамлакат тақдиригагина эмас, балки ҳар бир оиланинг ҳаётига ҳам ўзлари хоҳлаганча Ҳожалик қилур эдилар. Рашididдин ўзининг «Жомиут-таворих» асарида мамлакатдаги сиёсий, иқтисодий ва маънавий ҳаёт тушкунлигини батафсил тавсиф этар экан, ҳатто «агар аҳвол шундай давом этадиган бўлса, яқинда мамлакатда туғиладиган ҳар бир бола мўғул фарзанди бўлади» деб ёзишга мажбур бўлди. Ун тўртинчи асрнинг бошида Урта Осиёда бўлган араб сайёҳи Ибн Батутанинг ёзишича, мўғул истилосидан юз йил ўтгандан кейин ҳам мамлакат ёввойи кўкат босиб кетган бепоён бир хароба эди.

Шу иқтисодий ва маънавий таназзул даврида, табиийки, одамлар руҳида тушкунлик, ҳазинлик авж олган, меҳнаткаш халқ таскинга муҳтож эди. Шу сабабли, динга мурожаат, тоат-ибодатга берилиш кучайди. Исломнинг, шу жумладан тасаввуф (суфизм)нинг турли оқимлари пайдо бўлди ва ривожланди. Буюк мутасаввифлар — Юсуф Ҳамадоний, Абдулхолиқ Ғиждувоний, Яссавий номлари билан боғлиқ бўлган тасаввуф таълимотининг давоми сифатида ўн тўртинчи асрда нақшбандия тариқати (мактаби) пайдо бўлди ва шуҳрат қозонди. Тасаввуф исломнинг асосларини тарғиб этар, мусулмонларни Аллоҳни танишгагина эмас, уни севишга ҳам ўргатар эди. Шу билан бирга, тасаввуфий оқимлардан бири бўлмиш нақшбандия тариқати Аллоҳга яқин бўлиш учун фақат тоат-ибодат билангина чекланиш етарли эмаслигини ўргатар, кишиларни ер юзидаги ҳаётни меҳнат ва касбларни эгаллаш орқали яхшилашга чақирар эди. Баҳовуддин Нақшбанд асос солган бу тариқатни энг муҳим талаб ёки шиорларидан бири «Дил ба ёр, даст ба кор» (Дилингни Аллоҳга, қўлингни ишга бағишла») деган муқаддас сўз эди. Ҳозирги заминнинг муътабар исломшуносларидан Шайх Абдулғани Абдуллонинг фикрича, кишиларни фақат тоат-ибодат билангина чекланмай, рўзғорни ва юртни ҳалол меҳнат билан тиклашга ўргатган нақшбандия тариқати мамлакатнинг обод бўлишига, қудрати ошувига ва одамларнинг руҳан қад кўтаришига, уларда ўз кучларига ишонч туғилишига хизмат этди. Бу моддий ва маънавий кўтарилиш мамлакатни мустамлака, халқни қул ҳолида кўришга ўрганиб қолган истилочиларга, табиий, ёқмас эди. Натижада мустамлакачилар зулмини ҳаддан оширдилар. Бу омиллар мамлакатда мўғул зулмидан озод бўлиш ҳаракатини туғдирди. Хуросонда мўғул зулмига қарши бошланган озодлик ҳаракати Сабзавордан бошлаб, Тошкент ва Хўжандгача бўлган катта ҳудудни қамраб олди. Бу ҳаракат тарихга «Сарбадорлар ҳаракати» номи билан кирди. Ҳаракатнинг ташаббускорлари халқ бахти учун дорга осилишга ҳам тайёр турганлари учун ўзларини «Сарбадорлар» («Бошни дорга тикканлар») деб атадилар.

Ислом уламолари ва шу жумладан тасаввуф арбобларининг бу халқ ҳаракатига кўп жойларда раҳнамолик қилиши мамлакатнинг озодлик учун курашига алоҳида куч-қувват бахш этар эди. Масалан, Хуросонда озодлик ҳаракатига Шайх Ҳасан Жўрий, Бухородан Баҳовуддин Нақшбанд раҳнамолик этган. (Алишер Навоий «Насойимул-муҳаббат» асарида Нақшбанднинг Халил Султон бошчилигида ҳокимият учун олиб борилган курашга унинг ўнг қўли сифатида иштирок этганини қайд этади), Самарқандда мулла Мавлонзода сарбадорлар ҳаракатига муваффақиятли равишда раҳбарлик қилган.

Аммо Шарафуддин Али Яздий ва Давлатшоҳ Самарқандий каби муаррихларнинг хабар беришича, сарбадорлар ҳаракатининг бошида ҳурриятпарвар ва истеъдодли кишилар турганига қарамасдан, улар узоқ давом этган даврда ўз ораларидан бутун мамлакатни бирлаштиришга қодир, ягона раҳнамони етказиб беролмадилар. Узоқ чўзилган фуқаролик уруши эса мамлакат бошига янгидан-янги кулфатлар келтирмоқда эди.

Шундай қилиб, мелодий 1336 йилда Хуросонда бошланиб, кенг мамлакатни қамраб олган озодлик ҳаракати боши берк кўчага кириб қолган, бахтсизлик гирдобида азоб тортаётган мамлакатнинг тақдири таҳлика остида эди.

Замон мамлакатни бу даҳшатли гирдобдан олиб чиқиб, тинч ва фаровон ривож йўлига сола оладиган иродали тадбиркорга ва ташкилотчига муҳтож эди.

Шу қалтис пайтда тарих майдонида буюк бир шахс пайдо бўлди. Унинг исми Темур эди.

Темурнинг Урта Осиё халқлари олдида кўрсатган биринчи хизмати шу бўлдики, у мамлакатда кўпдан бери давом этиб келаётган феодал тарқоқлик ва ўзаро феодал урушларга барҳам берди, мамлакатни мўғуллар асоратидан озод қилди ва уни бирлаштириб, марказлашган йирик феодал давлатга асос солди.

* * *

Ўша замонлардан қолган тарихий манбаларда, хусусан Низомиддин Шомий, Шарафиддин Али Яздий, Ибн Арабшоҳ, Ҳофизи Абру, Муъиниддин Натанзий, Мирхонд ва бошқа тарихшунос олимларнинг асарларида келтирилган маълумотлардан маълумки, XIV асрнинг ўрталарига келиб Мовароуннаҳр ва Туркистонда, яъни Чиғатой улусида феодал тарқоқлик бениҳоя кучайди. Натижада мамлакат ўнга яқин мустақил бекликка бўлиниб кетди. Масалан, Кеш (Шаҳрисабз) ва унга тобеъ ерларда Хожи Барлос, Хўжанд вилоятида — Боязид жалоир, Тошканд билан Сарипулда — Хизр Ясовурий, Хутталон (Хатлон)да Амир Кайхусрав, Қуҳистонда — Амир Сотилмиш, Арҳангсарой (Ҳазрат имом)да—Улжой Аперди, Балх вилоятида — Улжой Буқо Сулдуз, Шибирғонда — Муҳаммадхўжа Аперди мустақиллик туғини кўтариб, ўзларини ҳокими мутлақ деб эълон қилдилар. Шундан кейин беклар ўртасида ўзаро кураш кучайди, мамлакат қонли урушлар ва талон-тарожлар исканжасида қолди.

Бу ҳам етмагандай 1360 йил баҳорда Мўғулистон (Жете) хони Туғлуқ Темурхон (1343—1363) катта қўшин билан Мовароуннаҳр устига бостириб кирди. Эл-улус яна мўғуллар асоратига тушиб қолди. Юқорида номлари зикр этилган беклар эса эл-улусни мўғуллар босқинидан ҳимоя қилишга қодир эмасдилар. Аксинча, уларнинг кўпчилиги эл-юртни ташлаб, тўғри келган тарафга қараб қочдилар. Қолганлари эса Туғлуқ Темурхоннинг хизматига кирдилар.

Шундай оғир шароитда эл-юрт ташвишини Темур ўз зиммасига олди. У Балх ҳокими Ҳусайн билан биргаликда 1460-йиллар бошида мўғуллар билан бўлган катта жангда ғолиб чиқди.

Мўғуллар устидан илк мартаба қозонилган бу ғалабанинг аҳамияти жуда катта эди. Темур орзу этган ягона, мустақил туркий давлат ҳали узил-кесил тузилмаган бўлса ҳам, бу биринчи ғалаба кейинги муваффақиятларга асос солди. Чунки 1360-йиллар бошида Туғлуқ Темурхон устидан қозонилган бу илк ғалаба бир ярим асрча давом этган ва кўпчиликка абадий бўлиб кўринган мўғул истибдодидан қутилиш мумкин эканлигини яққол кўрсатди. Мўғуллар билан бундан кейин бўлган тўқнашувлар, шу жумладан — Тўхтамиш билан бўлган такрорий жанглар узил-кесил ғалабага ишончни мустаҳкамладилар, холос. Маҳаллий халқ энди озодлик мумкин эканини тушунган ва уни қўлдан бермасликка аҳд этган эди.

Бу илк ғалаба Темурнинг лашкарбоши, баҳодир ва давлат арбоби сифатида мамлакатда биринчи сиймо эканини намойиш этди. Бунинг натижасида Темурнинг рақиби Амир Ҳусайннинг ягона ҳукмдорликка интилиб, Темурга қарши бошлаган жанглари беҳуда бўлиб чиқди. Ниҳоят, 1470 йилда бўлган қурултойда Темур Мовароуннаҳрнинг ягона ҳукмдори қилиб сайланди. Бундан кейинги воқеалар бу қарорнинг қонуний эканлигини ҳам, балки мамлакат манфаатлари нуқтаи назаридан бирдан бир доно қарор эканини ҳам кўрсатди.

Амир Темур Мовароуннаҳрда тинчлик ўрнатди, унинг тўғри ва тез ривожи учун лозим бўлган тадбир ва дастурларни бунёдга келтирди. Мамлакатнинг бутунлиги, халқнинг тинч ҳаёт кечириши ва давлатнинг мустаҳкамланиши учун нимаики зарур бўлса, амалга оширилди. Тез-тез мамлакатга ҳужум этиб турган Тўхтамиш устидан узил-кесил ғалаба қозонилди, Хуросонда ҳамон ўзини марказий давлатга қарши қўйишда давом этаётган сарбадорлар давлати ҳам 1483 йилда тугатилди.

Бу буюк тарихий жараёнда ҳам ислом руҳонийларининг ва машойихлари (сўфийлик оқимлари вакиллари)нинг роли катта бўлди. Ислом уламолари Темурнинг фаолиятини маъқуллаб, унга мадад бериб турдилар. Академик И. Мўминов тўғри қайд этганидек, Темурнинг машҳур шиорларидан бири — «Камар бар миён ва сано бар забон» («Белингда камар бўлсин, тилингда Аллоҳни мақтов бўлсин») сўзлари аслида буюк Нақшбанднинг муқаддас калималардан бирининг бошқачароқ ифодаси эди. Шарафиддин Али Яздийнинг ёзишича, Амир Темур «инсонпарварлик ва мардликни Аллоҳ ҳам, халқ ҳам улуғлайди» ва «Агар лашкарбоши қора кўнгил ва бемеҳр бўлса, қўшиннинг енгилмасдан иложи йўқ» деган сўзларни такрорлашни яхши кўрар эди.

Темур тузган давлат барча ижтимоий табақаларга суянган ва қонун асосида бошқариладиган янги бир давлат эди. «Салтанатим биносини, — деб ёзган эди у, «Тузуклар»ида — дини ислом, тўра ва тузук (қонун-қоида) асосида мустаҳкамладим. Салтанатимни бошқаришда учраган ҳар қандай ишни тузукка биноан қилдим».

Темур мамлакатда қонун устиворлигини таъминлади. Унинг замонида ҳамма: вазир ҳам, амир ҳам, савдогар ҳам, оддий фуқаро ҳам ва ҳатто баланд мартабали шаҳзодалар ҳам — қонун олдида тенг бўлганлар. Ҳеч ким хизматига яраша тақдирланмай, ёки қилмишига яраша жазога тортилмай қолмаган. Исбот учун бир-икки мисол келтирамиз. Ғарбий Эрон ва Озарбайжон ҳокими амирзода (Темурнинг ўғли) Мироншоҳ (1393-1398) маишат ва ичкиликбозликка берилиб кетиб, давлат ишларини ўз ҳолига ташлаб қўйгани учун Темур уни жазога тортди ва мансабидан четлаштирди. Етти йиллик уруш (1399-1404) бошида урушга қатнашишдан бош тортмоқчи бўлгани учун Форс ҳокими амирзода Пирмуҳаммад (Умаршайхнинг ўғли) ҳам жазоланди. 1404 йилнинг кузида Самарқандда бўлган Кастилия қироли Хенрих (1390-1407)нинг элчиси Руи Гонсалес де Клавихонинг гувоҳлик беришича, ўша йили 9 октябр куни Амир Темурнинг буйруғи билан Самарқанд Чорсусида, катта йиғин олдида, мансабини суистеъмол қилган икки вазир — Муҳаммад Довуд билан Муҳаммад Желда, шунингдек молини ортиқ баҳо қўйиб сотган ханнот қассоб билан косиб жазоланганлар. Лекин, Темур қаттиқ уқдирадики, гуноҳкор айби хўб текширилиб, гуноҳи кам деганда тўртта гувоҳ олдида исботлангандан кейингина жазога маҳкум этилиши керак.

Амир Темур ўз фаолиятида амирлари, вазирлари, шайхлар, олимлар, умуман доно ва иш билган кишилар билан кенгашиб иш юритган. «...Ҳар ишни, — деб ёзган эди у, — кенгашган ҳолда қилдим. Ҳар қачонки кенгашчилар йиғилиб, мажлис очилар экан, яхши — ёмондан, фойда-зиёндан, олдимиздаги ишни қилиш-қилмасликдан сўз очиб, улардан фикр сўрар эдим». У яна бундай дейди: «Давлат ишларининг тўққиз улуши кенгаш, тадбир ва машварат (маслаҳат) билан, қолган бир улуши қилич воситаси билан бажарилишини англадим».

Мамлакатда ўрнатилган тинчлик ва барқарорлик зироатчилик, ҳунармандчилик, савдо-сотиқ, илм-фан ва маданиятнинг ривожланишига замин яратди. Тез фурсатда Мовароуннаҳр билан Туркистон иқтисоди, илм-фани ва маданияти ривож топган илғор мамлакатга айланди.

* * *

Темур Туронзаминнинг мудофаа қудрати ва салоҳиятини оширишга катта хизмат қилди.

Темур яхши қуроллантирилган, овларда ва турли ҳарбий машқларда, шунингдек бошқа юмушларда чиниқтирилган армияга асос солди.

Урта асрларда қўшин ҳарбий юришлар олдидан вилоят, улус ва туманлардан йиғиб келинадиган лашкардан ташкил топган. Лашкар уруш тамом бўлгандан кейин, уй-уйига тарқатиб юборилган. Хон ва подшоҳлар ҳузурида эса кичик бир қўриқчи қисм қолган, холос.

Ҳарбийга чақирилганлар, одатда, ўзи билан иккита от, ўттиз дона ўқи билан бир камон, найза, қилич, шунингдек ойболта, арра, бел, ўроқ, жуволдиз, игна, сув учун чарм меш олиб келганлар. Ҳар ўн саккиз жангчига битта чодир, ҳар ўн одамга битта қозон берилган.

Қўшин тўплаш, уни ҳарбий юриш ва жанг олдидан жой жойига ўринлаштириш «тавочи» деб аталган ҳарбий мансабдорнинг зиммасига юклатилган.

Қўшиннинг жанговар сафига келсак, у асосан ғул ёки қул (марказ қисми), илғор ёки манглай (авангард), баронғор (ўнг қанот), жавонғор (сўл қанот), канбул (қанот ҳимоячиси,), хировул (қўшиннинг дум қисми), (яъни аръергард)дан иборат бўлган. Темур армияси ҳам ўнлик, юзлик, минглик ва туман (ўн минг кишилик қўшин) қисмлардан ташкил топган. Унинг асосий қисмини отлиқлар ташкил қилган.

Темур қўшиннинг тузилиши, стратегия ва тактикасини ислоҳ қилди.

Улардан муҳимлари мана булар:

- Қўшиннинг асосий қисми уруш чиқиб қолиши мумкин бўлган қўшни мамлакатларнинг ҳудудларига барвақт олиб бориб қўйилди.
- Хабаргирлар (разведкачилар), дарвешлар ва савдогарлар орқали қўшни мамлакатларнинг ижтимоий-сиёсий аҳволи, ҳарбий қудрати мунтазам кузатиб борилди.
- Душманни чалғитиш (унинг диққатини маълум бир ерга жалб қилиб, асосий кучлар билан бориб, бошқа ердан зарба бериш), кам сонли қўшинни кўп қилиб кўрсатиш, пистирма қўйиш, сохта чекиниш (қўшинлардан бирини чекинтириб ёки олдинга ташлаб, душманнинг асосий кучини эргаштириб кетиб, сўнг чекиниш йўлини кесиб қўйиб, тор-мор келтириш), яъни «партизан уруши» йўсинида уруш олиб бориш.

Темурнинг ҳарбий маҳорати кўпгина тарихий тадқиқотларда эътироф этилган. Бу ҳақда махсус асарлар ҳам ёзилган. Булардан машҳур француз шарқшунос олими М. Шармуанинг «Темурбекнинг Жўчи улуси хони Тўхтамишхон билан 1391 йили бўлган уруши» (Спб. 1836) ва йирик рус ҳарбий тарихчиси генерал М. И. Иванининг «О военном искусстве и завоеваниях монголо-татар и среднеазиатских народов при Чингиз-хане и Тимуре» (Спб, 1873) номли асарларини тилга олиш мумкин. Маълумки, Темурнинг ҳарбий санъати Франция, Русия ва бошқа Оврупо мамлакатларнинг ҳарбий академияларида махсус ўқитилган.

Шу ерда Амир Темурнинг 1381-1404 йиллар ичида хорижда — Эрон, Ҳиндистон, Озарбайжон, Ироқ ва Шом (Сурия) устига уюштирилган жаҳонгирлик юришлари ҳақида бир оғиз фикр айтиш зарур. Жаҳонгирлик феодализм даври подшоҳлари учун ўзига хос бир қонун бўлган. Ҳар бир улуғ подшоҳ жаҳонгирлик қилган. Искандар Зулқарнайн ҳам, Юлий Цезар ҳам, Қутайба ибн Муслим ҳам, Маҳмуд Ғазнавий ҳам, Чингизхон ҳам шу йўлни тутганлар. «Мамлакат подшоҳсиз бўлмас, подшоҳлик жаҳонгирликсиз бўлмас» — деб ёзган эди буюк давлат арбоби ва адиб Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бу — биринчидан. Иккинчидан эса, ўша замонларда фақат зўр подшоҳгина кунини кўрган, ўз мамлакатини ва халқини ўзгаларнинг босқини ва талон-тарожидан сақлай олган.

Лекин, Темур хорижда олиб борган урушларнинг жаҳонга, инсониятга наф келтирган тарафлари ҳам бўлган. Булар, бизнинг фикримизча, қуйидагилар:

Элхонийлар давлати (Чингизхоннинг набираси Ҳалок-ухон 1258 йили асос солган давлат) инқирозга учраган (1336 йили)дан кейин, унинг таркибига кирган Эрон, Озарбайжон ва Ироқ ҳам майда-майда қисмларга бўлиниб кетиб, феодал кураш авжига минди. Масалан, Хуросоннинг бир қисмида сарбадорлар, Ҳирот ва унга қарашли вилоятларда картлар (куртлар), Форс мамлакатида музаффарийлар, Ироқ билан Курдистонда — жалоирийлар, Ғарбий Эронда — чўпонийлар, Луристонда — ҳазораспийлар ва инжувийлар, Озарбайжонда — қорақўюнлулар, Хуросоннинг яна бир қисмида, яъни Нисо, Сарахс, Бивард, Тус ва Машҳадда жониқурбонийлар ўзларини ҳокими мутлақ ҳисоблаб, мустақиллик эълон қилган эдилар. Узаро урушлар ва талон-тарожлар кучайиб кетган эди. Натижада бу мамлакатлар ҳам оғир ижтимоий-сиёсий бўҳрон исканжасига тушиб қолган эди. Узоқ Шарқ ва Марказий Осиё мамлакатлари ва халқларини Урта ер денгизи соҳилларида жойлашган мамлакатлар ва улар орқали Оврупо мамлакатлари ва халқлари билан қадим замонлардан боғлаб келган ва икки ўртада давом этиб келаётган иқтисодий (савдо) ва маданий алоқаларга катта зарар етказилди. Чунки қадимий ипак йўлларида қатнов тўхтаб қолди. Бундан ташқари, мусулмонлар ҳаж зиёратини бажаришда қийин аҳволга тушиб қолишди.

Амир Темур 1381-1404 йиллар орасида хорижда олиб борган урушлар натижасида эса зикр этилган мамлакатларда ҳам феодал тарқоқлик ва ўзаро уруш талашлар барҳам топди, қадимий савдо йўллари очилди.

Темур 1391 ва 1395 йиллари Мўғул Олтин Урда хони Тўхтамишни урушда мағлуб этди. Бу билан у, биринчидан, Шарқий Оврупо, Туркистон, Озарбайжон ва Эронга таҳдид солиб турган мўғулларнинг ҳарбий-сиёсий қудратини синдирди. Иккинчидан, XIII асрдан бери мўғуллар истибдоди остида қолиб келаётган Русиянинг озодлигини энг камида уч юз йилга яқинлаштирди.

Ўша вақтларда Туркия қудратли давлатлардан бири эди. Султон Мурод I (1360-1389) даврида Кичик Осиёлик турклар Булғория билан Сербияни босиб олдилар, 1389 йил 15 июл куни Приштини шаҳри ёнида жойлашган Косово Поле деган ерда Сербия, Хорватия, Босния, Валахия ва Албаниянинг бирлашган армиясини тор-мор келтирдилар. 1393-1396 йиллар орасида турклар Македония ва Фессалияни ҳам бўйсундирдилар. 1394-1395 йиллари Морея ва Венгрияга бостириб кириб, шаҳар ва қишлоқларини талон-тарож қилдилар.

Туркиянинг бу катта ҳарбий муваффақиятлари Франция, Германия, Венеция, Византия, Венгрияни ларзага солди. Улар ҳарбий кучларини бирлаштириб, Туркияга қарши салб юришлари уюштирдилар. Бунда салбчилар (христианлар)нинг қарийб етмиш минг кишидан иборат армияси қатнашди. Буларнинг ичида Франциянинг саккиз мингта яқин тиш-тирноғигача қуролланган рицарлари ҳам бор эди. 1396 йилнинг 25 сентябр куни Дунай бўйидаги Никопол шаҳри ёнида турклар билан салбчилар ўртасида катта ва шиддатли уруш бўлди. Турклар бу сафар ҳам салбчиларни мағлубиятга учратдилар.

Шундай бир шароитда Оврупонинг Франция, Испания, Венеция ва Византия каби давлатлари турkларга қарши бирлашиб, Амир Темур билан ҳарбий иттифоқ тузиш чора-тадбирларини қилирдилар. Агар Туркия билан ўрталарида уруш чиққудай бўлса, бу нималарга олиб келишини Темур яхши тушунарди. Шунинг учун Темур турк Боязид Йилдирим (1389-1402)ни сулҳ ва иттифоққа чақирди. Лекин, Боязид Йилдирим бу таклифни рад этди. Бу ҳам етмагандай, у Амир Темурга ёзган хатларидан бирида «Мард бўлсанг, майдонга туш! Ё сен кел, ё мен борай! Келмаганнинг хотини уч талоқ бўлсин!» деб, уни ҳақорат қилди. Натижада икки ўртада уруш бошланди. 1402 йил 20 июл куни Анқара ёнидаги Чибукобод деган ерда икки ўртада бўлган урушда Боязид Йилдирим мағлубиятга учради. Темур армияси ҳам кўп талафот кўрди, аммо ғалаба қозонди.

Аслини олганда тили бир, дини бир, ўзаги бир бўлган икки халқнинг бир-бирини нобуд қилгани яхши бўлмади. Илож қанча? Бунга кўп жиҳатдан Боязид Йилдирим ва унинг атрофидагиларнинг калтабинлиги ва манфаатпарастлиги сабабчи бўлди. Лекин, бундан келгусида Оврупо мамлакатлари фойдаландилар. Муҳими — Булғория, Сербия, Македония сингари Болқон мамлакатлари халқи турк султонларининг истибдодидан озод бўлдилар.

Амир Темур улуғ бунёдкор, илм-фан ва маданият ҳомийси сифатида ҳам тарихда қолди.

Темур кўп йиллар давом этган феодал тарқоқлик ва уруш-талашлар оқибатида вайрон бўлган халқ хўжалигини тиклаш, шаҳарларни қайта қуриш ва мамлакатни обод қилишда зўр ташаббус ва жонбозлик кўрсатди. Масалан, Самарқанд ва Банокат шаҳарлари 1218-1220 йилларда мўғуллар тарафидан тамоман вайрон этилган эди. Бухоро, Насаф (Қарши) ва бошқа шаҳарлар ҳам ночор аҳволга тушиб қолган эди. Шаҳарларни тикламасдан ва обод қилмасдан туриб, мамлакатда ҳунармандчилик ва савдо-сотиқни ривожлантириб бўлмас эди. Темур шаҳарларни тиклаш ва ободонлаштириш ишига ҳокимият тепасига келиши биланоқ астойдил киришди.

Темур 1371-1372 йилларда пойтахт Самарқанднинг бузилиб кетган ҳисори (қалъаси, қўрғони) ва узунлиги етти километр атрофида бўлган деворини тиклатди. Ўшанда Шаҳристон (ташқи шаҳар) ва унинг олти дарвозаси (Шайхзода, Оҳанин, Феруза, Сўзангарон, Коризгоҳ, Чорсу) ҳам тикланди. Темурнинг амри билан Самарқанд арки ичида тўрт қаватли икки улкан сарой — Кўксарой ва Бўстонсарой бунёд этилди, шаҳар кўчалари ва бозорлари обод қилинди. Шоҳи Зиндада Улжа ойим (Улжой Туркон Оға), Туғлуқ Текин, Қутлуғ-Туркон Оға, Ширинбека мақбаралари, хонақоҳ ва чортоқ қурилди. Темурнинг рағбати билан Самарқанд Чорсусида тим ва шаҳарнинг у бошидан бу бошгача кесиб ўтган шоҳ кўча, Руҳобод мақбаралари ҳам қурилди. Шунингдек, Бибихоним мадрасаси ва Жомеъ масжиди ҳам Самарқандда Темур бунёд этган олий иморатлардандир. Хуллас, Самарқанд Темур даврида мустаҳкам ва кўркам бир шаҳарга айлантирилди. Ҳофизи Абрўнинг сўзлари билан айтганда, асли лойдан бўлган шаҳар қайтадан тошдан қурилди.

Темур 1366 йили Қаршида турганда унинг девор ва бошқа мудофаа иншоотларини тиклатди.

Амир Темур ўз шаҳри Кеш (Шаҳрисабз)ни ҳам обод қилди. Унинг бузилиб ётган деворлари ва мудофаа иншоотларини тиклатди, азиз-авлиёларнинг мозорларини ободонлаштирди, қасрлар ва мадрасалар, Чорсу бозорлар қурдирди. Машҳур Оқсарой қасри (1380-1404) ва Дорус-саодат мақбараси (1380) — Темур Шаҳрисабзда қурдирган олий иморатлар жумласидандир.

Темур Туркистоннинг машҳур шаҳарларидан Ясси ва Шош (Тошкент)ни ҳам обод қилди. Масалан, Яссида Ҳожа Аҳмад Яссавий ва Шошдаги Зангиота мозорлари устида бунёд этилган олий иморатлари бевосита Амир Темурнинг номи билан боғлиқдир.

Амир Темур Самарқанд атрофида Миср, Дамашқ, Бағдод ва Султония каби муҳташам шаҳарчалар ва ўн иккита ажойиб чорбоғлар (Боғи беҳишт, Боғи дилкушо, Боғи шамол, Боғи Бўлди ва ҳоказо) қурдирди.

Шарафиддин Али Яздийнинг гувоҳлик беришича, ҳазрат соҳибқирон чет элларда ҳам ўзидан ёдгор бўлсин деб қасрлар, қалъалар, йўллар ва наҳрлар қурдирди, бузилган шаҳарларни қайтадан тиклатди, Ироқ пойтахти Бағдод, Озарбайжоннинг Дарбанд ва Бойлақон шаҳарлари шулар жумласидандир.

Қисқаси, Темур бор-йўғини бунёдкорлик йўлида сарфлади. Темурнинг бунёдкорлиги, илм-фан ва маданиятни ривожлантириш йўлида қилган хизматлари ҳақида икки олим: Давлатшоҳ Самарқандий (1435-1495) билан А. Ю. Якубовский (1886-1953)ларнинг фикрини келтириб ўтиш кифоядир. Давлатшоҳ Самарқандий бундай деган: «Темурнинг катта ўғли Шоҳруҳ султон Самарқанд тахтига ўлтиргандан кейин, Кўксаройга бориб, отасининг хазинасига кирди. Лекин, аблаҳлар димоғи ақлдан, жоҳиллар қалби билимдан ҳоли бўлганидай, Шоҳруҳ султон ҳам хазинани бойликдан ҳоли топди. Лекин, тасодифан, мирзо ҳассасининг учи ерда ётган бир дирҳамга (пулга) тегди. Уни олиб кўзларига суртди, сўнг ҳамёнига солиб, ҳамроҳларига юзланиб деди: «Биз шу дирҳам орқали отамиздан қолган хазина ва меросдан баҳраманд бўлдик». А. Н. Якубовский салоҳиятда бир-бирига тенг келадиган икки буюк жаҳонгир: Султон Маҳмуд Ғазнавий (998-1030) билан Амир Темурни бир-бирига таққослаб, бундай деган эди: «Маҳмуд Ғазнавийнинг қўлига катта-катта ўлжалар тушди. Лекин бу бойлик ғазнавийлар давлатининг хўжалигининг мустақиллигига сарф қилинди. Темур бўлса — бошқа гап. У ҳисоб-китобли, дуруст одам сифатида қўлга тушган ҳамма нарсани Мовароуннаҳрга, улкан салтанатининг марказига ташиб келтирди. Бу ерга турли бойликлардан ташқари, асир олинган мутахассисларни — ҳунармандларни, мусаввирларни, меъмор ва олимларни кўпроқ олиб келди. Бундай касб эгалари Мовароуннаҳрда камлиги учун эмас, балки илм-фан ва маданият арбоблари қанча кўп бўлса, ҳунармандчилик, санъат ва илм-фан шунчалик яхши тараққий этади, деб шундай қилди».

XIV—XV асрларда Самарқандда тасвирий ва миниатюра санъати ҳам ривож топди. Боғи Тахти Қорача (Боғи Тахти Қорачор), Боғи Давлатобод ва бошқа чорбоғлардаги қасрларнинг деворига ишланган турли мавзу (подшоҳ мажлислари, жанглар, шикорлар ва ҳоказо)лардаги расмлар, шунингдек Абулқосим Фирдавсийнинг «Шоҳнома» ва Эрон шоирлари антологияси (XIV аср охирида тузилган)га ишланган миниатюралар, мовароуннаҳрлик мўйқалам соҳибларининг юксак дид ва зўр истеъдодидан гувоҳлик беради. Самарқандлик рассомлар ва ҳаттотлар орасида уста Абдулҳай, Пир Аҳмад Боғишамолий ва Ҳожи Бангир Табризийлар алоҳида ўрин тутадилар.

Темур даврида Самарқанд, Бухоро, Кеш, Шош ва шунингдек Мовароуннаҳр ҳамда Туркистоннинг бошқа шаҳарларида халқ амалий санъати, — заргарлик зардўзлик, сангтарошлик, ёғоч ўймакорлиги каби санъатлар кенг ривож топди. Олтин, кумуш, бронза (биринч) ва қимматли тошлардан ишланган зеб-зийнат ашёлари ва уй-рўзғор буюмлари Гўри Амир, Шоҳи Зинда, Чилстун ва бошқа чорбоғлардаги қасрларнинг устун ва шифтларига ишланган ўймакорлик санъати намуналари, дошқозон ва қандилларга қилинган безаклар, Темурнинг исми битилган шамдон ва бошқалар бунга далил ва исботдир. Темур барҳаётлигида қураётган ҳамма ҳашаматли ва улуғвор биноларнинг безаклари, «Қуръон»дан келтирилган оятлар — жуда юқори санъат намуналаридир.

Амир Темур мамлакатда илм-фан тараққиётига ҳам катта ҳисса қўшди. Унинг даврида илоҳиёт, фиқҳ (мусулмон қонунчилиги), риёзиёт (математика), фалакиёт (астрономия), тиббиёт (медицина), фалсафа, тарих, адабиёт, мусиқашунослик ва аруз (шеърият) илмлари кенг ривож топди. Шарафиддин Али Яздий ва Ибн Арабшоҳ асарларида бу илмларнинг айрим йирик намояндалари ҳақида қисқа, лекин ўта қимматли маълумотлар келтирилган. Илоҳиёт олими Жалолиддин Аҳмад ал-Хоразмий (1427-28 йилда вафот этган) фиқҳлар Абдулмалик, Асомиддин ва Шайх Шамсиддин Жазоирий (1419 йил вафот этган), мунажжим мавлоно Аҳмад, мусиқашунослар ота-бола Абдулқодир Мароғий, Сайфиддин ҳамда Ардашер Чангий, файласуфлар Саъдиддин Тафтазоний (1389 йил вафот этган) ва Мир Саид Шариф Журжоний (1339-1419), атоқли тарихшунослар Низомиддин Шомий ва Ҳофизи Абру — (1430 йил вафот этган) шулар жумласидандир.

* * *

Шундай қилиб, Амир Темурнинг фаолияти жаҳон ва Мовароуннаҳр тарихи учун энг камида тўрт жиҳатдан жуда катта аҳамиятга эгадир.

Биринчидан, Амир Темур ва у яратган давлат мўғуллар истилоси натижасида таназзулга юз тутган, топталган қадимий турмуш тарзини, яъни ўтроқ ҳаётга, деҳқончиликка, ҳунармандчиликка ва илму-фанга асосланган юқори цивилизацияни қайта тиклади ва Мовароуннаҳрни иқтисодий ва маданий ҳалокатдан халос этди. Бу фақат Мовароуннаҳр учунгина эмас, балки бутун жаҳон учун катта аҳамиятли, оламшумул ҳодиса эди.

Иккинчидан, Амир Темур Мовароуннаҳрда узоқ давр давом этган мўғуллар истибдодига барҳам бериб, мустақил давлат юзага келтирди. Бунинг натижасида Темур ва темурийлар даврида маҳаллий халқлар давлатчилиги ривож топди, ободончилик ва маданият юқори даражага кўтарилди. Жаҳон тарихида фан томонидан «Темурийлар даври маданияти» ёки «Шарқда Ренессанс (қайтадан тикланиш, уйғониш) даври» деб аталмиш бутун бир маданий ҳодиса юзага келди.

Учинчидан, Темур буюк лашкарбоши ва давлат арбоби сифатида феодал давр учун мукаммал бўлган давлат идораси назариясини яратди. Феодал анархияси даврида мамлакатни эркин ривож ва гуллаш йўлига бошловчи бу давлат назарияси фақат темурийлар учунгина эмас, кейинги ҳамма авлодлар учун ҳам неча асрлар мобайнида дастурул-амал бўлиб қолди. Бу дастурул-амалнинг бир қанча муҳим томонлари бизнинг кунларимизда ҳам аҳамиятини йўқотмаган.

Тўртинчидан, Амир Темур буюк шахс сифатида ҳамма замонлар ва ҳамма халқлар учун ибрат намунаси, Мовароуннаҳр халқлари учун эса — фахр ва миллий ғурур асоси бўлиб қолди. Унинг шахсида Аллоҳнинг иродаси билан зиммасига тушган тарихий миссия (бурч)ни аниқ тушуниш, олийжаноб ғояга содиқлик, маънавий софлик ва юксаклик, мақсадга тинмай интилиш, мақсадга етиш йўлларини ва усулларини тўхтовсиз кашф эта олиш қобилияти, ирода, донолик, ҳақиқий давлат арбобига хос интуиция (фаросат, зийраклик), ватанга садоқат ва халқ бахти йўлидаги фидойилик мужассамланган эди. Амир Темурнинг ўз замонидаёқ, халқ орасида жуда катта обрўга эга бўлгани сира бежиз эмас. Ибн Арабшоҳ ёзган эди: «Уларнинг муҳаббати Темурга шунчалик кучли эдики, мабодо Темур пайғамбарлик даъво қилса, улар албатта унинг даъвосини тасдиқлардилар».

Амир Темурнинг тарихий хизматлари ва олийжаноб сифатлари уни жаҳон тарихининг энг ёрқин сиймоларидан бири қаторига қўйди. Шунинг учун ҳам унинг номи асрлардан бери дунёдаги ҳамма маданий халқларнинг тилларида чуқур ҳурмат билан эсга олинмоқда.

БАҲС

Норбой ХУДОЙБЕРГАНОВ

СИРЛАРИ КЎПУ САБОҚЛАРИЧИ?

Яқинда адабиётшунос Усмон Қосимовнинг «Ёзувчининг сирлари» номли китоби нашрдан чиқарди. Унда қандай сирлар кашф этилган, ўқувчи қандай асрорлардан хабардор буларкан, дея уни варақлайман. Асар номига қўшимча тарзда «Абдулла Қаҳҳор сабоқлари» деган изоҳ берилган. Атоқли адибнинг улуғ номи тилга олинар экан, унинг маҳоратига қизиқмайдиган одам топилмаса керак, деб ўйлайман. Ҳар ҳолда, қизиқишим ортиб, пировардида қандай сабоқ оларканман, деган мақсадда қуйидагиларни ўқийман: «Адабиётшунос Усмон Қосимовнинг мазкур китоби атоқли адибимиз Абдулла Қаҳҳор ижодининг нисбатан кам ўрганилган соҳаси — адабий-танқидий меросини тадқиқ этишга бағишланган... Китобда Абдулла Қаҳҳорнинг бадиий маҳорат, шакл ва мазмун муносабати, шунингдек, адабий таъсир ва тил муаммолари ҳақидаги қанотлари (!) кенг ёритилган».

Абдулла Қаҳҳорнинг... қанотлари? Негадир ёзувчи номига «қанотлар» қовушиб, ёзувчининг адабий-танқидий мероси ёки ижодининг муҳим жиҳатини кўрсатмаётгандек туюлди-ю бироқ гап шу ғализликдами, деймандa, яна китобга «шўнғийман»: «ХХ аср ўзбек адабиётини Абдулла Қаҳҳор ижодисиз тасаввур этиб бўлмайди. Янги давр ўзбек насри ва айниқса, ҳикоячилигининг шаклланиш босқичлари буюк Қаҳҳор номи билан боғлиқдир».

Жуда тўғри! Бироқ бунинг нимаси сир? Ҳаммага аллақачон маълум бўлган гаплар-ку! «Унинг «Сароб» романи — романчилигимизда олдинга ташланган бир қадам бўлса, «Синчалак» қиссаси маҳорат жиҳатдан олди (?) повестларимиздан биридир. «Ўтмишдан эртаклар»и эса адабиётимизда янги саҳифа...», деб ёзади У. Қосимов. Муаллиф ўз олдига Абдулла Қаҳҳорнинг бадиий асарларинимас, балки адабий-танқидий меросини тадқиқ этишни асосий вазифа қилиб қўяди-ю бироқ негадир адиб ижодига ўта умумий баҳолар беришга киришиб кетади. Хуллас, У. Қосимов Абдулла Қаҳҳорнинг адабий-танқидий меросида очилмаган қандай сирлар борлигини кўрсатиб, адабиёт мухлисларини хушнуд этиш тўғрисида бош қотириш ўрнига, ёзувчи ижодининг 1923-1924 йиллардан бошланганини қайд қилиб, «Ҳозирги сатирамиз устида», «Кулгичилик баҳслари» мақолалари ўша пайтларда ёзилганини таъкидлайди, холос.

Табиийки, таъкидлашнинг ўзи ёмон эмас, лекин мен ўша мақолаларда қандай сирлар мавжудлигига қизиқаман, уларда ўзим билмаган, сезмаган қандай муҳим фикрлар, ҳукм-хулосалар яширинганини англашга муштоқман. Ахир, муаллиф шуларни англатишга ваъда берган эди-ку?! Китобни қўлга олган ўқувчи Абдулла Қаҳҳор қайси адабий-танқидий жанрларни ўзлаштириб, уларнинг қайси бирларида қандай мўъжизалар яратганини, бадиий ижоднинг қандай жумбоқларини ечганини билишга ҳақли-ку!?

Афсуски, бу саволларга жавоб бериш ўрнига муаллиф Абдулла Қаҳҳор ижодини кимлар, қачон, қандай тадқиқ этгани, бу борада, айниқса, М. Қўшжонов, О. Шарафиддинов самарали ишлаганликларини батафсил тавсифлаб, таърифлайди.

Китобнинг «Серқирра ижод» деб номланган биринчи бобида Абдулла Қаҳҳорнинг адабий-танқидий меросини ўрганишга доир тадқиқу таҳлилига дуч келмаймиз. Иккинчи боб «Ғоявий ақидалар» деб номланган. «Ғоявий ақидалар»нинг адабиётшунослик, адабий танқид, қолаверса, А. Қаҳҳорнинг адабий-танқидий фаолиятига қандай алоқаси бор? Ахир, «ақида» дегани «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да «кўр-кўрона ишонишга, эътиқодга асосланган далилсиз ва исботсиз қоида, догма» деб таърифланган-ку! Шундай экан, бу ҳаққоний таъриф ёзувчининг қайси адабий танқидий мақоласи ё нутқида қандай мазмунда намоён бўлган ёки рад қилинган? У. Қосимов бу савол устида бош қотирмаганга ўхшайди. Ҳатто, у ғоявийликнинг илмий-танқидий, адабий-бадиий, эстетик тафаккурда қандай ўрин тутгани, қандай фойда ёки зарар келтиргани ва бунга адиб қандай муносабатда бўлганига ҳам эътибор бермайди. «Абдулла Қаҳҳорнинг адабий-эстетик қарашлари силсиласида унинг «Сароб»романи ҳам алоҳида ўрин тутади»,— деб ёзади муаллиф ва мазкур асарнинг «Мартин Иден», «Гений» каби асарларга яқин туриши ҳақида сўзлаб, Саидий, Эҳсон, Кенжа каби қаҳрамонларнинг бадиий ижод, шеъриятни қандай талқин этиши, баҳслашишига доир батафсил мулоҳазаларини ўртага ташлайди. Бу мулоҳазалар китобнинг иккинчи боби мазмунини қамраб олади. «Маҳорат сирлари» деб номланган учинчи бобда: «Абдулла Қаҳҳорнинг адабий-танқидий қарашлари силсиласидаги олтин ҳалқалардан бири — шубҳасиз, унинг бадиий маҳорат бобидаги фикр ва мулоҳазаларидир», деб ёзади У. Қосимов ва ёзувчининг 1965 йил насрига бағишланган мақоласидан шундай парча келтиради: «Бадиий маҳорат чиройли ифодалар, антиқа воқеалар, кулгули ёки қайғули ҳолатлар топиш эмас, халққа айтадиган зарур сўзимизни китобхоннинг қалбига олиб кирадиган образлар яратиш демакдир».

Бу фикр, умуман олганда, тўғри, бироқ бугунги кун нуқтаи назаридан аниқлик киритишга, чуқурлаштириш, ривожлантиришга муҳтож эмасми?

Табиийки, Абдулла Қаҳҳордай зиддиятли даврда ижод қилган ёзувчининг бадиий маҳорат ҳақидаги ҳукмига ҳам, мазкур ҳукм билан бир қанча кузатишлари, мулоҳазаларини ўз ичига олган мақоласига жиддий эътибор бериб, таҳлилдан ўтказиш, уз муносабатини аниқ намоён қилиш муаллифдан талаб этилади. Қизиғи шундаки, китобда ўнлаб мақолалар, нутқлар, адиб ён дафтаридаги ёзувларга мурожаат этилиб, улардан кўчирмалар келтирилади, бироқ бирортасининг асл моҳияти ёритилмайди.

Албатта, ёзувчининг адабий-танқидий мероси билан адабиётшунос олим, адабий танқидчи, мунаққиднинг мақолалари, тақризлари, ҳукм-хулосаларига бир хил талабдан келиб чиқиб ёндошиб бўлмайди. Ахир, адабиётшунос олимлар, мунаққидлар шундай адабий-танқидий мақолалар, тақризлар, тадқиқотлар яратиши керакки, улар ҳам ўзига хос санъатнинг, ҳам теран илмнинг натижалари бўлиб юзага чиқсин!

Хўш, ана шундай руҳ, асл моҳият намоён бўлишини ёзувчиларнинг, айтайлик, Толстой, Чингиз Айтматов ёки Абдулла Қаҳҳорнинг адабий-танқидий мақолалари, мулоҳазалари, нутқларидан талаб қилишга ҳақлимизми? Табиийки, ҳақли эмасмиз. Негаки, улар бадиий ижод, адабий жараён, ўз ҳамкасабалари — ёзувчиларнинг асарлари, ижодий фаолиятини бевосита таҳлилу тадқиқ этмайди. Зотан, бу юқорида таъкидлаганимиздек, адабиётшунос олимлар, адабий танқидчиларнинг иши. Ёзувчилар эса бадиий ижод қонуниятларига, муайян асарлар яратишга боғлиқ умумий назарий, амалий кузатишлари, фикр-мулоҳазаларини ўртага ташлаб, сўз санъатининг сирлари-ю сеҳри, жозибаси, тараққиёт йўлларига оид муҳим жиҳатлар, хусусиятларни ёритадилар. Абдулла Қаҳҳор ҳам шу вазифани бажаргани аниқ, аммо қандай бажариб, нималарга ўргатган? Айни шу саволга «Ёзувчининг сирлари»даги дастлабки уч бобдан жавоб топа олмадим. Китобдаги «Ёзувчи шахси», «Сўз заргари», «Қаҳҳорнинг қўйин дафтари», «Тил ҳақида тағин бир сўз», «Қаҳҳор — бизнинг устозимиз», «Исмда гап кўп» каби бобларни ҳам ўқиб чиқдиму бироқ таажжубланишдан бошқа кайфият туғилмади. Чунки китобда Абдулла Қаҳҳорнинг бадиий ижод, ижодий жараён, ҳаётий ҳақиқатни бадиий ҳақиқатга айлантириш муаммоларини ёритиш жиҳатдан муҳим аҳамият касб этган бир ёки икки-уч мақоласи атрофлича таҳлил қилинмаган. Бунинг ўрнига асосий диққат ёзувчининг бадиий тил маҳоратига қаратилиб, бир қанча асарлари, мақолалари, ён дафтарларидан келтирилган кўчирмалар умумий тарзда шарҳланади. Бу шарҳлар кўп жиҳатдан тўғри, ишонарли, бироқ бевосита таҳлилу тадқиқнинг ўрнини боса олмайди. Боса олмаслиги билан чекланмасдан хилма-хил англашилмовчиликлар, ғайритабиий сирлар, жумбоқларни келтириб чиқарадики, бунга ишонч ҳосил қилиш учун қуйидаги кўчирмани кўздан кечирмайлик: «Олим Отахоновнинг Абдулла Қаҳҳор асарлари ҳақида «Ёш куч» журналида (1989, 1-сон) масъулиятсизлик билан билдирган мулоҳазалари адабиёт ихлосмандларини ранжитиб, уларнинг ҳақли эътирозига сабаб бўлди». Майли, шундай бўлсин дейлик, аммо қайси мулоҳазалар, нима учун, қандай асосларга кўра масъулиятсизлик оқибати, деб баҳоланаётир? Қайси асар хусусида билдирилган қандай мулоҳазалар нима учун раддияга сабаб бўлди? Қуйидаги парчани ўқиганда ҳам шундай саволларнинг туғилиши муқаррар: «А. Қаҳҳорнинг «Синчалак» қиссаси тили ҳақида тўхталган эканмиз, мунаққид Анвар Жабборовнинг мазкур қиссага бағишланган «Ўз даврининг машҳур асари»номли мақоласи бизни ғоятда таажжублантирганини ҳам айтмасдан ўтолмаймиз. Мақола муаллифи «Синчалак» қиссасидаги деярли барча хотин-қизларнинг тили индивидуаллашмаган, демак, ҳаётий эмас, деб хулоса чиқаради». Бир лаҳза Усмон Қосимов ҳақ, Анвар Жабборов ноҳақ, деб тасаввур қилайлик, бироқ бу тасавур ҳаққоний эканлигини исботлаш керак-ку?! Қизиғи, «Ёзувчининг сирлари» муаллифи бу ҳақда сўз очиб, қуйидаги изоҳни ҳавола қилади: «Биз далил тариқасида оддий китобхонларга ҳам яхши таниш бўлган кўплаб мисолларни такрорлаб ўтирмаймиз. Бунинг учун қиссадан юзлаб саҳифаларни кўчиришга тўғри келар эди». Нега энди юзлаб саҳифаларни кўчириш зарур экан? Улардан бир-икки мисол келтириб, таҳлилу тадқиқдан ўтказиш билан даъвони далиллаш мумкин-ку!

Афсуски, «Ёзувчининг сирлари» билан танишганингизда тез-тез ана шундай саволлар, жумбоқлар, сирларга дуч келасиз ва улар кўпинча очилмасдан қолаверади.

Хўш, нима бўлибди, Усмон Қосимов онда-сонда кўриниб турадиган адабиётшунослардан бўлса, ижодий жараён, адабий танқидчиликдаги «об-ҳаво»ни белгиламайди-ку унинг ёзганлари!? Қолаверса, «Ёзувчининг сирлари» да айрим адабий-бадиий ҳодисалар, хусусан, бадиий тил тўғрисида бир қанча қимматли фикрлар ҳам ўртага ташланган-ку?! Бироқ бу даъволарнинг муайян асослари, сабаблари йўқ, дея олмайман. Уларнинг тагида яширинган сирлар эса соц. реализм, собиқ совет даври-ўзбек адабиёти тарихи билан ҳозирги адабий ҳаёт муаммоларига бағишланган баҳсда жуда яққол кўринмоқда. Бунинг, чунончи, Ҳ. Абдусаматовнинг «Янги ҳаёт, янги адабиёт» («ЎзАС» 1966 йил, 13 март) мақоласида ифодаланганини ёш танқидчи Раҳимжон Раҳмат жуда яхши илғаган («ЎзАС», 1996 йил, 12 апрел): «... биз билган соц. реализм собиқ империя фойдасига фикр юритишга одатлантирадиган сохта метод экан». Нима учун? «Чунки, — деб ёзади Р. Раҳмат,— соц. реализм бадиий ҳақиқатни кўнгилдан эмас, шахснинг ижтимоий-сиёсий дунёқарашидан қидиради. Агар ижодкорнинг дарди ҳоким ақидага тўғри келмаса, соц. реализм ўлчовига кўра ижодкор қалбидан, кўнгил розидан юз ўгиришга мажбур. Кўнгилсиз инсон — ижодкорми?»

Афсуски, совет ҳокимияти даврида нафақат кўнгли, бутун тану жони, виждонини компартияга ҳадя қилган ҳолда қалам тебратганларидан ғурурланиб ҳайқирган ижодкорлар бор эди. Хусусан, уларнинг сафига «Тинч Дон»дай соц. реализмга зид келган, шунинг учун халқаро Нобел мукофоти билан тақдирланган асарни яратган Михаил Шолохов ҳам қўшилди. У, биз совет ёзувчиларини партия буйруғига асосан қалам тебратали, деб айблашади, йўқ, мен бундай буйруқ асосидамас, балки қалб буйруғи билан ёзаман, қалбим эса партияникидир, деб бонг ургани катта шов-шувларга сабабчи бўлганди...

Аллақачон фақат тарих саҳифаларига кўчиб, Истиқлолимиз шарофати билан негизидан ажралган ўша «шов-шув»ларни қайтадан «тирилтириш» кайфияти Ҳ.Абдусаматовнинг юқорида тилга олинган мақоласида сезилади: «Ҳақиқий талант эгалари соц. реализмнинг ижобий (!?) тамойилларидан моҳирлик билан фойдаланиб, заиф, нуқсонли жиҳатларини четлаб ўтиб, даврнинг ҳукмрон мафкураси тазйиқидан баланд (?!) туриб, ўзларининг баркамол бадиий асарларида ҳақиқатга содиқ қолиб ижод этишган».

Ўша соц. реализмнинг ижобий тамойиллари қани? Уларнинг яхшилиги, ҳаққонийлиги нималардан иборат? Заиф, нуқсонли жиҳатлари-чи? Ёзувчиларимиздан кимлар, қайси асарларида, қачон, қай тарзда уларни четлаб ўтибди-ю ҳукмрон мафкура тазйиқидан баландда (!) турганлиги учун қандай баркамол асарлар яратибди?

Буларнинг ҳаммаси жумбоқ. Яна бир мисолга диққат қилайлик: «... Уйғун ва Яшинлар адабиётда нима қилиб қўйишибди, улар мадҳиябозликдан юқори кўтарила олмаганлар», деганлар учраб турибди. Бундай фикрларга асло қўшилиб бўлмайди»,— деб ёзади Ҳ. Абдусаматов. Марҳамат, қўшилманг, аммо буни рад этиб бўлмайдиган аниқ, ҳаққоний далиллар билан кўрсатинг, дейишга ҳақлимиз. «Соц. реализмга коммунистик мафкура ва партиявийлик ёпиштирилиб, унинг ғоявий йўналишига катта зарар етказилди»,— дейди яна Ҳ. Абдусаматов. Ахир, коммунистик партиявийлик, синфийлик соц. реализмнинг таркибий қисми эмасми? Унинг ғоявий йўналишига қачон, қаерда, кимлар қандай зарар етказибди? Бу саволлар ҳам жавобсиз қолдирилган. Бундай ҳолат Умарали Норматовнинг «Адабий жараёндаги ғаройиб робиталар» (ЎзАС», 1955 йил, 3 ноябр) мақоласида ҳам учрайди: «Ҳар қандай ижобий методда бўлгани каби бу йўналишга мансуб асарлар орасида ҳам кучли ва заифлари бор. Бироқ хорижда соц. реализм миллий адабиёт ва санъат ривожига катта кулфат келтирганини кўрган, эшитган эмасмиз... Бинобарин, соц. реализм кўплаб ижодий методлар қатори яшашга ҳақли».

Хўш, соц. реализм қандай натижаларга олиб келди? Қайси бир миллий адабиётни ёки жаҳон адабиётини бойитадиган кашфиётлар яратилишини таъминлади? Соц. реализм талаблари, қонун-қоидаларига риоя қилинган ҳолда ёзилган қайси қаламкашларнинг асарлари қачон халқнинг меҳру муҳаббатини қозонди? Негадир У. Норматов бу ҳақда мулоҳаза юритиш ўрнига «хорижда соц. реализм миллий адабиёт ва санъат ривожига катта кулфат келтирганини кўрган, эшитган эмасмиз», деб ёзадию соц. реализм фақат собиқ совет иттифоқида кашф қилингани, ривожлантирилгани хусусида лом-лим демайди. Яна қандай ривожлантирилди денг? Мажбуран, зўрлик, зўравонлик билан! Мажбурлаш, зўрлаш, ҳукму буйруқлар билан бадиий ижод, санъат чинакамига равнақ топмайди-ку?! Агар равнақ топса, нега «Она», «Очилган қўриқ», «Пўлат қандай тобланди» ёки ўзимизнинг «Бой ила хизматчи», «Қутлуғ қон» каби соц. реализм кашфиётлари сифатида кўкларга кўтариб мақталган асарлар жаҳон халқлари тугул собиқ советлар мамлакатлари аҳолисининг меҳру муҳаббатига сазовор бўла олмади? Айни шу метод Бунин, Булгаков, Пастернак, Ахматова, ўзимизнинг Қодирий, Чўлпону Фитрат каби ҳақиқий ўнлаб, юзлаб сўз санъаткорларининг жувонмарг қилиниши учун шафқатсиз қурол, восита вазифасини бажарди-ку?!

Йўқ, собиқ совет даври ўзбек адабиёти тарихи саҳифаларини бошдан оёқ қора бўёқларга бўяб ташлаш тарафдори эмасман. Негаки, айрим ҳақиқий истеъдод эгалари ҳар қандай тазйиқу қатағонларга қарамасдан ҳаёт, замон, тарих ҳақиқатларини ёритган анча етук асарлар яратганини инкор қилиш ноҳақлик бўлур эди. Лекин эришилган ўша ютуқлар соц. реализм шарофати эмас. Аксинча, унга қарши зимдан яширинча курашда (очиқ, ошкора курашишга асло йўл қўйилган эмас!) туғилганини эътибордан соқит қилиб бўлмайди.

Демак, соц. реализмнинг ҳаётбахш ижобий хусусиятлари, зўр фазилатлари ҳақида сўзлаб, уни оқлашга уриниш муваффақиятсизликка маҳкумдир. Тўғри, ҳаёт, адабиёт қаҳрамонларида, улуғ ижодкору буюк олимларда қандайдир сирлар, жумбоқлар бор, бўлади. Келажакда ҳам йўқолмайди. Улардан айримлари илоҳий бўлиб, яратганнинг ўзигагина аёндир. Бандалари бундан ҳеч қачон огоҳ бўлмайди, бўла олмайди. Лекин шундайлари мавжудки, уларни таҳлилу тадқиқ этиб, эл-юрт, фуқаролар маънавий равнақи учун руҳий озуқа, унутилмас сабоқ сифатида тақдим этиш мумкин ва зарур.

ФИТРАТНИНГ НОМАЪЛУМ МАКТУБИ

ТАДҚИҚОТ * АХБОРОТ

Истанбулдаги тўрт йиллик таҳсил (1910 — 1914) Абдурауф Фитрат учун энг сермаҳсул ижод даври бўлган. Таассуфки, биз Фитратнинг ватандошлари бу давр ҳақида адибнинг Истанбулдаги дорилфунунда ўқиганию «Сайҳа», «Мунозара», «Ҳинд сайёҳи» каби асарларини ўзи ҳисобидан нашр этганинигина биламиз, холос. Хорижий манбааларда эса унинг Вайзин мадрасасида маърузалар ўқигани, турк илм ўчоғининг энг нуфузли нашрлари ва улуғ турк адиблари билан ҳамкорликда бўлганига доир маълумотларга дуч келамиз.

Фитратнинг қуйида нашрга тавсия этаётганимиз очиқ мактуби эълон қилинган «Таърифи муслимин» («Мусулмонлар таърифи») номли «диний, сиёсий, тарихий, фалсафий ва олам аҳволидан хабардор қилувчи ҳафталик мажалла» барча мусулмон мамлакатларига тарқатилгани учун асосан ўрта турк тилида нашр этилган бўлса ҳам, айрим мақолалар араб ва форс тилларида ҳам берилган. Бу мўътабар нашрнинг ноширлари Аҳмад Тожидин ва Яъқуб Камол исмли тараққийпарвар уламолар бўлиб, улар ўз мажалласининг 1328 (1910) йил, 25 адад (сони)нинг 2-жилдида (8 декабр сони) Фитрат мактубини форс тилида чоп қилишни лозим кўрганлар.

Фитратнинг очиқ мактуби Амир Олимхон Бухоро тахтига ўтиргандан сўнг бир қанча ўзгаришлар қилишга ваъда бериб, бош вазир (вазоратпаноҳ) лавозимига Насруллоҳ Парвоначини тайинлаши муносабати билан ёзилган. Унинг мазмунидан англашилишича, усули жадид мактабларининг ҳимоясига ва ватан тараққиётининг турли жабҳаларида ислоҳчилик қарашларининг ифодачиси сифатида ёзилган илк насрий асарларига ҳамоҳангдир. Ўзбек фитратшунослигига номаълум бу мактубни бизга лутфан тақдим этган Токио университетининг профессори, доктор Хисао Кўматсу жанобларига миннатдорчилик билдирамиз.

Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ,
филология фанлари номзоди

ФИТРАТ

БУХОРО ВАЗИРИ НАСРУЛЛОҲБЕЙ ПАРВОНАЧИ АФАНДИ ҲАЗРАТЛАРИНА ОЧИҚ МАКТУБ

Эй Вазоратпаноҳ, биз тартиботи жадидага муҳтожмиз

.Аниқдирки, ҳеч қайси миллат ҳеч бир замонда бизда бўлганидек юрти хароблик, халқи фалокат, аёнлари пасткашлик, идора аҳли фасод, золимларнинг қон сўриши, ажнабийлар калакалари, истиқболининг мушкуллиги каби иллатларга мубтало бўлмаган! Бутун мамлакат ва миллатни шу аҳволга келтириб қўйдикки, дунёдаги энг қийин ва ташвишли кунларда яшаётган одамлар ҳам бизнинг аҳволимизга маюс тортиб, қон йиғламоқдалар. Ҳар қанча кўз ва қулоқларингизни беркитиб олсангиз ҳам бу қадимги ислом миллатининг фарёди ва бу муқаддас мамлакатимизнинг хароблигига ачинмай тура олмайсиз. Лекин бу жимгина ачинишдан не фойда? Бу кетма-кет келаётган мусибатлараро Сиз каби комил шахснинг ҳаракатсиз ачиниши ва сукут ҳолати қачонгача давом этади? Бу кун мазлум ислом миллатининг энг ойдин фикрли зиёлилари жаҳолат ва ғафлатнинг икки отига миниб ўз камситилишининг пайини қирқиш учун чопмоқдалар. Муқаддас ва меҳрибон она ватанимизнинг ўз ҳақини таниган фарзандлари зулм темир панжасидан тортиб уни фано саҳроси томон тортмоқда. Бу кун залолат ва гумроҳлик занжирининг асири бўлган бизнинг ҳолимизга Ҳазрати Раббъ-ул-иззатнинг раҳми бўлиб юборилган Сизсиз ва бизнинг тождор олий ҳазрат падари меҳрибонимизни ҳозирги ва келгуси мушкулликлардан Сизгина хабардор эта оласизки, (амир) бизнинг ишларимизнинг назоратига Сизни жалб этган. Яъни Ҳазрати Холиқнинг карами ва адолатпарвар подшоҳимизнинг лутфи Сизни нафақат бу умри паришон ва истибдодпеша бўриларга ўлжа бўлиб, қурувчисиз қолган қўйларга меҳрибон чўпонликка эмас, балки уларнинг ишларини танзим қилиш — тартибга солиш учун юборгандир. Биз Сизнинг ишга тайинланган кунингизни ўз ҳаётимизнинг муқаддимаси деб билдик ва ишга маъмур бўлиб, киришган кунингизни ўз миллий байрамларимиздек нишонладик. Таассуфки, бугунга қадар интизор кўзларимизни қанчалар тикмайлик истиқболимизнинг саодати учун ташаббус бўладиган бирор ишни Сиздан кўрмадик.

Эй, меҳрибон она-Ватаннинг баркамол фарзанди!

Эй, Бухоро эзилган миллатининг бесабот тарафдори!

Сиз умр бўйи ўзининг ноз ва тантаналарга бой оғушида сизни тарбиялаган азиз ва муқаддас ватанингизнинг ишларини хароблик ва паришонликнинг қора кунларига улоқтириб қўйиб, унинг остидан ўт ёқиб келаётган балоларга мубтало қилиб, нега жим ўтирибсиз?! Ҳамиша Ҳақ динимиз ва шаръий Пайғамбаримиз Муҳаммад (С. А. В.)нинг адолатлари соясида тинчлик ўрнатиб келинган ватанимиз кимсасизми ё хароб ҳолда қолди! Минг хил хавфу хатарларга дучор бўлди! Соатма-соат Сизга умидвор тикилган кўзларимиз юмулмоқда, Сиздан ёрдам ва нажот амалларини кутишдан толмоқда. Сиз нега жим ўтирибсиз? Шу мазлум ислом умматининг умиди, ҳаётимизнинг баракоти Сизнинг сайъ-ҳаракатингиз ва ҳимматингиздандир. Бу бахтсиз ислом миллатининг хизмати ва муқаддас шаръий динимизнинг мустаҳкамланиши, албатта, Сиздан лозимдир.

Бу муқаддас хизмат йўлида бир дам бўлсин сусткашлик қилишга Сизнинг ҳаққингиз йўқ! Сўзингизнинг нуфузи ва улуғвор таъсири бўлгани ҳолда бу куфрони неъмат хабаридан ожизлигингизнинг маъноси нима? Нима сабабдандирки, Сиз ўзингиздан лозим хизматларни ошкор, очиқ қилмайсиз? Турли фирқалар орасида улуғ ишларнинг ташаббускори бўлаётган ўша ҳиммат арбобларининг Сиздан не устунлиги бор? Не монеълик борки, тартиботи жадида воситаси билан миллий саодатимизнинг янги истиқболли йўлларини очиб, қадримиз ва тақдиримизни аъло даражада шарафлай олмайсиз? Бир зоти комилнинг ҳаққи учун Ватанимиз ҳамдўст ва ҳамдин кишиларга тўла бўлса қанчалар савоб?! Бир миллатнинг ҳаёти учун қайғуриб, Аллоҳнинг фазлу карамига сабаб бўлмоқдан қайси шуҳрат ортиқроқдир? Раият орасида Сизга нисбатан ихлос ва муҳаббат бор, бу Яратганнинг карамидирки, Сизни фавқулодда нуфуз соҳиби қилиб бошимизга юборди. Олий ҳазрат тождор падари бузрукворимиз, адолатпарвар подшоҳимиз бизни тарбият ва танзим этмак амрини Сизга берган. Не тўсиқки, Сизни бу муқаддас хизматдан қайтарсин?! Магар бошқалар ғафлатда қолган бўлсалар Сиз-да ғафлат қилманг. Бошқалар ғафлатининг ташвиши Сизнинг ғафлатингизчалик бўлмайди. Наувзи-биллоҳ, бундай муқаддас вазифани бажаришда сусткашлик қилсангиз эртага интиқом олгучи Аллоҳнинг ҳузурида нима деб жавоб берасиз?!

Нуширавон намўрд ки номи неку гўзошт

(Нуширавон ўлмади, чунки яхши ном қолдирди)

Бухороли АБДУРРАУФ
Форс тилидан Ҳамидулла Болтабоев таржимаси

СУРАТДА: Адиблар Омон Мухтор ва Раим Фарҳодий

ДУНЁ КЎЗ ОЛДИМДАН ТУШ КАБИ ЎТДИ

НИГОҲ

Шоир чиндан ҳам чечакка ўхшайди: қай тупроқда кўкаришидан қатъи назар, ҳаммага тушунарли тилда барқ уриб туради. Яна шуки, шоир олам саҳнини ғуборлардан тозалайди... «Тазарру» китобининг муаллифи Асқар Маҳкам норасо дунёни баркамол кўриш истагида риёзат чекаётган шоирлардан бири. «Менга одам бўлиб туюлган ким бу? Менга одам бўлиб туюлди, бироқ. Буюк вужудимнинг бир бурдаси у... Бир бурда нон берган одамлардан мен Бир бурда жонимни аяб ўлмайман...» Дунё — эски иморат эмаски, кўплашсак-да, уни бузиб, ўрнини ўзимизга ёққанчалик ҳаворлаб-текислаб, янгисини қураверсак. Дунёни, одамни тозалаш — кишининг ўз кўнглини покизалашидир. Ҳар ким ўзини тозаласа, тузатса, дунё ҳам тоза, соз бўлур эди. Ўзини тозалаш на жисмоний, на илмий меҳнат, балки қалб меҳнатидир. Сўз — қалбдир. Кўчадан танга топгандек сўз топиб шоир бўлолмайдилар. Сўзнинг ўзи кўпчилик орасидан шоирни танлаб олади. Шундоқ шоирнинг сўзлари, ҳасратлари кўнгилни тозалайди. Ўзни тозалаш фақат тазарру, фақат тавба меҳнати билан чиқиб бориладиган, таъбир жоиз бўлса, мақомдир. «Эй зоти одамий, эй зоти азал! Оламда тошдан то тариқ болаңг-у, жисмингда бир қатра қон қолса алҳол, Тазарру айлагил, тазарру!..» Чин тазарру илм эмас, ишқдир. Ишқ кимни куйдиради, кимни суйдиради? Шу маънода шоир «Ошиқона» шеърида шундай дейди:

«Маломат бор, ҳақоратлар бор, аломат бор, асоратлар бор, адоват бор, ҳамоқатлар бор, мен ишқпараст, илло ишқпараст!..»

Дунёда ҳамма нарсага етишиш мумкин: бахтга ҳам, тахтга ҳам, фақат ишққа етган одамни дунё ҳали кўргани йўқ. Ишқ сари ҳар қадам қўйганингизда ишқ сиздан бир қадам узоқлашади. Ишқни уфқлардан, осмонлардан, нигоҳ илғамас йироқлардан излаганлар жуда кўп. Шоир эса ишқни ўз кўнглидан, ўзидан қидиради. Уфққа ҳам, қуёшга ҳам етадилар, киши кўнгилга, ўз кўнглига ҳеч қачон етиб билмайди. Улуғ карвонлар, қўнғироқлар, бонглар чалиб ўтган йўлда шоир пойипиёда чопиб бормоқда: «Насиб этмас менга жовид буюк ишқдан бўлак савдо, маконим ўртади ишқ, ломаконим ўртади ишқ, ишқ...» Ишқнинг олий даражаси — висол. Унинг шеърларида висол мотивлари илғанмайди. Бу ҳол шоир ўз руҳиятида ишқ толиби — ошиқ эканини, Ишқ бекатига ёлғизлик, иқрор, тазарру сингари сукунлардан ўтиб келганини, дийдор эса ҳали йироқларда эканидан шаҳодат беради. Шоир ўз руҳиятида бу машаққатли йўлни босиб ўтаётганини мазкур тўпламдаги шеърларнинг мундаражаси ҳам тасдиқлайди:

«Ўзим билан танҳо», «Иқрор», «Тазарру», «Ошиқона»... Зеро, ҳар қандай шоир шеърларини тадқиқ этиш унинг руҳий иқлимларини тадқиқ этищ билан айнан бир хилдир. Ҳатто «соф санъат» йўриғида айтилаётган ҳар қандай Сўзни руҳдан юлиб олиб бўлмайди. Сўз гўё руҳнинг бир аъзоси. Руҳ ва сўз бир-бирисиз барибир мукаммал бўлолмайди.

Адабиёт ҳамиша эътиқодга айланган дин билан, бундай дин йўқ пайтда, йўқ жойда эса эътиқодга айланган мафкура билан бақамти йўлдир. Адабиёт халқ ҳаётининг инъикоси деганларидек, кейинги йилларда исломий тафаккур миллий маданиятимизга шиддат ила қайтиб келмоқда. Бу ижтимоий жараён омма дунёқарашининг табиий тадрижидир. Онгнинг бу ўсмирлик фаолиятини «ура-ура мавсуми»га айлантириб бўлмайди. Ҳозир кўпчилик ижодкорлар ўқувчилар майлининг оқимига қараб Хўжа Аҳмад Яссавий, Суфи Оллоёр, Сулаймон Боқирғоний ва бошқа улуғларимиз йўлида дурусту нодуруст ёзишни «касб» қилиб олмоқдалар. Ҳар қандай мафкура сингари дунёвийлаштирилган, моддийлаштирилган ислом мафкураси ҳам сўз санъати учун таназзулдир. Одам ва Илоҳ ўртасидаги мутлоқ илоҳий муносабатларгина адабиётта қўшқанот бағишлайди.

Асқар Маҳкамнинг кечинмаларида сунъийлик, зўракилик сезилмайди. Тўпламдаги «Сирот кўприги», «Жоҳилият», «Нуҳ тўфони», «Шамс Табризий», «Пардаи асрор» каби шеърларда ҳақиқат ва хаёл парвозларининг уйғунлигини кузатиш мумкин. Шоир ҳар бир шеърини секин бошлайди. Деярли ҳар шеърини тезликни ўзиб якунлайди. Унинг қоғозда тугаган шеърлари кўнгилда давом этаверади. «Тазарру»да туйғулар оқимининг бир хиллиги кузатилади. Шоирнинг шеърлари учта мустаҳкам асосга: туйғу, сўз ва тимсолларга таянади. Туйғу шиддатли бўлса-да, баъзан оддий гап, содда баён бу шиддатни босиб кетади. «Бухорода бир кун бўлганим», «Йигирманчи аср модернлари», «Федор Достоевский», «Хотинлар» каби шеърларда ана шундай ҳолат юз беради. Умуман олганда, англаш мумкинки, бу туркумда эмас, «Азим Марқа», «Ҳисор бегининг сўнгги туни» ва исломий руҳдаги шеърларда шоирнинг қўли баланд, устивор келади.

Асқар Маҳкам чиройли тимсолларни суядиган шоир. У баъзи-баъзида айтилаётган шеър қолиб, тимсолларга маҳлиёлик, ташбеҳларга ишқибозлик йўлига ўтиб кетса-да, шеърнинг яхлитлигига путур етмайди. Ташбеҳларнинг гўзаллиги ана шу оғишларнинг кемтигини тўлдиради. «... салқи қорни билан судралган шамол...», «гурубларда йиғлаётган тун — бўри ёриб ташлаган оҳу...», «тиззалари ойсимон бир қиз...». Шоирнинг энг яхши ташбеҳ ва тимсолларида ҳаракатлар, муносабатлар, ҳолатлар сезилади. Ой, тун, шафақ, шамол каби унсурларни у қайта-қайта — «кўппак ёриб ташлаган оҳуга», «имиллоқ шамол»га ўхшатаверади. Назаримда, шоир баъзи ўринларда образларни охиригача ишлашдан чекинади: «Сарғайган пиёла ойга ўхшайди...», «Ой йўртирар кўкда қизғиш от...», «Ой — кўзлари сўлиган кўппак...», «Левитанча боқар ўрмонзор...». Бу муқоясаларда ўқ нишонни четлаб ўтиб кетганга ўхшайди.

«Тазарру»да форсий, арабий сўзлар, иборалар кўп учрайди. Бу ҳол баъзан шеърларни китобийлаштириб қўяди. Янги сўзни рангсиз айтган чин шоир эмас, балки эски сўзни янгича айтган шоир чин шоирдир. Шоирнинг сўз танлашдаги зўракилиги ўқувчининг шаҳдини сусайтириши ёки қайтариши эҳтимолидан эҳтиёт бўлиш лозим. Фарҳанг, Хунрезон, Раъд, Нобино, Раҳт, Нокиро сингари сўзлар, шубҳасиз, оддий ўқувчини қизиқтирмаслиги мумкин. Бироқ шунга қарамай, бу сўзларнинг шеърий луғатимизга қайтиши қувонарлидир. Келажакда бевосита шу сўзлар билан ишлайдиган шоирлар етишадилар. Бу сўзларнинг тилимизга қанчалик садоқатли эканлиги келажак шоирларининг меҳнатига боғлиқ.

Мен ҳар гал янги китоб ўқиб чиққанимда унинг бутун мазмунини бир жумлада ифодалашга уринаман. Шоир Асқар Маҳкамнинг «Тазарру» шеърий китобини ўқиб чиқиб, шундай тўхтамга келдим:

ДУНЁ КЎЗ ОЛДИМДАН ТУШ КАБИ ЎТДИ...

Салим АШУР

НАЗАРМАТ

КЕКСА ГВАРДИЯЧИЛАРМИЗ

Бизлар кекса гвардиячилармиз,
Ёдда ўтмиш жанглар, мардлар тўккан қон.
Элга жонни тиккан фронтчилармиз,
Жангчи фахрийлармиз, сафдамиз ҳамон.
Унут бўлмас тўрт йил ёнган оловлар,
Эллардан элларга ўтганди қирғин.
Дунёни қиличга тортганди ёвлар,
Жангларда ҳал этдик ҳаёт тақдирин.
Волга соҳиллари, Минск ўрмонлари,
Карпат тоғларида енгдик душманни,
Бўлди қасос ери жанг майдонлари,
Сақлаб қолдик ёвдан кўп ўлкаларни.
Хотирда жангтоҳдан қайтмаган мардлар,
Қандай мардлар эди, шиддатли ҳар он,
Эй азиз қуролдош, табаррук дўстлар,
Соғ бўлинг, Ватан ҳам бўлсин тинч, омон.
Ёшларга бор айтар сўзимиз дилдан,
Меросдир уларга хизмат, шонимиз,
Сергак посбон бўлинг мустақил элда,
Шуни истар Ватан жонажонимиз.
Фарзандлар бор экан осойиш дамлар,
Биз кўрган урушни кўрмасин жаҳон,
Ҳаёт-чун дунёга келур одамлар,
Она ер гул истар, истамайди қон.
Бизлар кекса гвардиячилармиз,
Ёдда ўтмиш жанглар, мадрлар тўккан қон.
Элга жонни тиккан фронтчилармиз,
Жангчи фахрийлармиз, сафдамиз ҳамон.

Йўлдош ЭШБЕК

БОДОМ ГУЛЛАГАНДАЙ, ТОШ ЧАТНАГАНДАЙ

ЛАҲЗА

Наҳот кетаётир ёшлик,
наҳот совиётир қон,
дилни тирнаб турар ғашлик,
тўғри кўринар шайтон.

Меҳрибондайман сизга, она,
киярдим бўлса меҳр — либос,
йиллар мийиғида кулар яна
бор-будимдан айлаб халос.

Менинг ҳам юзимга тортмокда омоч —
кунлар — набираси шафқатсиз йилларнинг,
табассум ўрнига унар истеҳзо —
хирмони мўл бўлар... ўгай кулкиларнинг.

Ёш боладайман сизга ҳамон,
қўлингиз остида тўғридайман,
тўғри кўриниш осон —
эгилган гавдамни тўғрилайман.

Чиндан нолиб қаранг, она,
эзманг... сезманг юзим бурсам нур томон —
на соядаман, на қоронғудаман,
ёруғ кўриниш осон,

бошим — кунсиз гул барги сомон,
қўлингизга жойлабсиз мушкни.
Тўғри кўриниш осон,
тўғри бўлиш мушкул. Мушкул.

ҚАҲРАМОН

Йўталишга ўхшаш кулгингиз,
тиззангизга урасиз яна,
нима қилдим сизга?.. бўғилдингиз —
кула-кула қарғаб... қарғана қарғалар!

Мен сизни емасман, муштоқман —
гулга қарагандай боқаман хурсанд,
тизимдан тортасиз, санчиб тирноқлар,
калака қиласиз, очиб авратлар,
нима қилдим сизга, ковраклар!

Учиб кетмаяпман, тушиб келяпман,
нимага куласиз?! Толди тулпорим,
найзага эмас-ку, бор-йўғи
чўққига илиниб қолди қалпоғим...

ЁШ

Олма каби думалайди ёш,
ерга тегиб лат еди боши,
балки боши бамисоли тош,
балки тошдан қаттиқ бардоши,
ёшнинг ўзи бош сўзи тош
тош бўлсаку тупроқлар тўлди,
бу тупрокда қанча тош сўлди,
мана, титраб кулаётган тош,
буям марҳум бўлаётган тош,
ёшнинг кўзи тош ўзи бош
киприкларда турибди аранг,
тортилар бу дорлар таранг,
жон каби узилиб... бу ёш —
осмондай қарсиллаб
ёрилар ҳатто
жонсиз бўлса ҳам
бўлса ҳам бу тош
Ёш бош, йўқ, тошнинг боши ёш эмас,
ёшнинг боши тош.

СУКУНАТ

Тунни ёриб хуриб кўяр ит,
Сукунатни юзиб учар сас,
ёлғиз чироқ қилар ҳиргойи,
хўрсинади ҳовлим — бир нафас
шовиллайди ёлғиз ўрик жим,
азонгача сарғаяр боши.
Оғирми? Ёлғизлик — мунажжим.
Сен юлдузмас фалакнинг тоши.
бағрингми бу ёки уй? —
кўтарилиб тушади фақат.
Э, ёлғизлик деган куй!
Куйиб куйлаб ётган надомат!

ШОМ

Кўзғаб юборар ойни
юлдузлар шабадаси,
тўлар муаттар чангга
осмон косаси,
тўнтарилган косанинг
ортида мустар қуёш —
кўзни босиб қолгандай
узун уюқ қора қош.
Бир лаҳза
Мен ҳижрон кўраман
ҳамма нарсада
кўраман висол
ним косада
этни жимиллатган ўй
суякни жунжитган хаёл
мен висол кўраман
ҳамма нарсада
кўраман ҳижрон
чоғир фаслида
ёғий асалдай
бир лаҳза олдинги
сени соғинаман

ҚИШНИНГ АДОҒИ

Бодом гуллагандай
бўлди
тош чатнагандай учкунлагандай
учкун... лагандай
кимдир бошимни тош ўйлаб бодом чакди
мен бодомни тош билдим
бодом либосига учкунлар такди
бу ниҳол бодом
нималарни ўйламас одам
эртароқ гулласа
дарахтлар
«барибир бу баҳор барибир баҳор»
уқтиришар
ҳатто дўқ уришар
«барибир баҳор бу барибир баҳор»
нималарни ўйламас одам

ХОТИРА КЕЧАСИ

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида эл суйган адабиётшунос олим, адиб ҳамда таржимон Тўхтасин Жалоловнинг ёркин хотирасига бағишланган маросим бўлди. Унда таниқли ёзувчилар, шоирлар, олимлар, устознинг шогирдлари ва мухлислари иштирок этдилар.

Хотира кечасини ёзувчи Носир Фозилов кириш сўзи билан очди.

Шундан сўнг Ўзбекистон халқ шоирлари Абдулла Орипов, Ҳалима Худойбердиева, адабиётшунос олимлар Абдуқодир Ҳайитметов, Абдусодиқ Ирисов, Ҳамиджон Ҳомидий, таржимон Низом Комилов ва бошқалар Тўхтасин Жалоловнинг жўшқин ижодий фаолияти, мураккаб даврдаги ҳаёти, олийжаноб инсоний фазилатлари тўғрисида гапирдилар.

Хотираларда олимнинг «Ўзбек адабиёти тарихи хрестоматияси», «Хамса талқинлари», «Ўзбек шоиралари» каби нодир китоблари, Ўзбек ва Шарқ мумтоз адабиётига оид илмий тадқиқотлари, «Қуш қаноти билан» номли машҳур қиссаси, устозниг архивида сақланаётган, ҳали ўқувчиларга номаълум бўлган «Олой маликаси» асари ҳамда бир қатор таржима асарларининг бадиий-илмий аҳамияти алоҳида таъкидланди. Тўхтасин Жалоловнинг ҳам қатағон замонларида «халқ душмани» сифатида тазйиққа учрагани, аммо бу қийноқларга адибнинг мардона жавоб берганлиги эсланди.

Хотира кечасида адибнинг умр йўлдоши Ортиқой ая сўз олиб, Тўхтасин Жалолов хотирасини эъзозлаб, руҳларини шод қилганларга миннатдорчилик билдирди.

Хотира кечаси муборак Ийди Қурбон кунлари ўтказилгани бениҳоя савоб бўлди.

Р. ОТАЕВ

Тўра ЖУМАН

ҒУРУРИМСАН, ВАТАНИМ!

Сен мустақил, мен мустақил, эрк, ҳуримсан, ватаним!
Ёниб яшайман ишқингда, қалб кўримсан, ватаним!

Келажаги буюклигинг менга равшан қуёшдек,
Олисларни илғагувчи кўз нуримсан, ватаним!

Унутилган буюк зотлар яна эъзоз топмокда
Ҳақиқатни улуғловчи шууримсан, ватаним!

Дадил қадам, шон-шуҳратинг маълум бутун жаҳонга,
Қўл беришган дўстлар билан машҳуримсан, ватаним!

Меҳнатсевар шодон элинг илҳом берар Тўрага,
Қучоғингда умрим завқли, ғуруримсан, ватаним!

КЎП ЯШАДИМ

Кўп яшадим, ҳаётим шому хуфтон ораси,
Яна узоқ яшашнинг энди ҳеч йўқ чораси.

Бировларда оз бўлса, бировларда кўп бўлди,
Бу дунёнинг қалбдаги битмайдиган яраси.

Қисқа ҳаётда ким ёмонлик қилди ҳар вақт,
Фақат қилди яхшилик одамларнинг сараси.

Бўлмағур одатини ташламайди баъзилар,
Кўринса-да умрининг энг охирги марраси.

Букрини гўр тузатар, бошқа илож йўқ, Тўра,
Одам ҳар хил, шунинг-чун турлича ноғораси.

Улуғбек АБДУЛВАҲОБ

ИНСОН

Ҳикоя

«Вақти-вақти билан борлиғим ҳозиргидек гўё ёқимли мусиқа янглиғ жимирлар ва юксакликка талпинар экан — МЕН ҚУДРАТЛИМАН! Шу қадарки, одамзот билан беллашмоқдан уяламан!»

199... 24 апрел,

дея ёзди-да кундалигини ёпиб ташқари чиқди йигит. Негадир кўнгли табиат қўйнини тусади. Одатда, у шундай пайтларда анҳор бўйига ёки шаҳар четидаги дала-даштларга чиқиб кетар, имкон қадар одамзотнинг таъсири камроқ жойларга ўзини урар эди. Бу сафар ҳам у анҳорга борди. Сув ёқалаб кетаркан, ўзини анча эркин ҳис қилди. Кўзи тушган ҳар бир дарахтга, ҳар бир кўкатта меҳр билан боқди. Ниҳоят, бир қайин рўбарўсида тўхтаб, қўлини тегизди ва гўё унинг ҳам одамлардек нафас олаётганини идрок этди. Дарахтга суяниб кўзини юмаркан, вужудида майин жимирлаш кечди. Қаердадир — ичкарида нималарнингдир шодон чуғурлашганларини эшитгандек бўлди-да, кўзини очиб дарахтга тикилди. Унга бир нима демоқчи бўлгандек оғиз жуфтлади-ю индамади. Сўнгра қайиннинг силлиқ баданига бир-икки шапатилаб қўйди-да, сув томон юрди. Тўлиб оқаётган анҳорга завқ билан боқаркан, кўнгли ҳам тўлиб бораётганини ҳис қилди. Жўшиб кетиб, анҳорни қиз мисоли қучоқлаб ўпиш, унга сир айтиш истагини туйди қалбида...

Кечга томон уйга қайтаркан, йигит бугунги суҳбатдошларидан эшитганларини қоғозга тушириш учун ошиқар эди. Метрога тушди. Поезднинг эшиклари очилиши билан йигитнинг кўзлари қарши томондаги ёпиқ эшикка суяниб турган қизга тушди. Қиз ҳуркиб қаради. Нигоҳлар бир муддат бир-бирларида тўхтади. Йигит одамлар орасидан ўтиб қизнинг шундоқ рўбарўсига келди, кўзларига яқиндан тикилди, севинди... Айни чоғда қизнинг нигоҳида ҳам нимадир жонланди, билинар-билинмас кулимсиради. Шу топда у камалак қучоқлаган осмон янглиғ мусаффо ва гўзал эди. Йигит бир зум мувозанатни йўқотди, жодулангандай итоаткор алпозда қизнинг қаршисида туриб қолди. Соҳир кўзлар алласида тебранаркан, хаёлан Оллоҳга муножаат қилди: «Ё Раббим, бу ким?! Наҳотки, тўсиқ? Мени Сендан узоқлаштирган ғов? Наҳотки, Сенга боришим учун мен уни янчиб-майдалаб ўтишим керак? Ахир, менинг ўзим унинг ҳузурида парчаландим-ку! Қаршисида эс-ҳушимдан айро, бору йўғимдан жудо, хору зор қолдим-ку! Ё, Парвардигор, мен кимман ўзи? Наҳотки, ҳеч ким?! Йўқса, нечун бу олам қошида Сен тугул ўзимни-да унутяпман — йўқотяпман? Нечун менинг ўзагим мустаҳкам эмас? Аслида, унинг ўзи борми? Ахир, мен эриб бораяпман-ку! Маҳв бўляпман-ку! Оллоҳим, мени мағфират айлаки, гўё Сенинг ёдинг кўнглим билан бирга шу бир жуфт мовий кўзлар қаърига ғарқ бўлаётир! Ё тавба бу қандоқ кўзларки, нигоҳида ҳаёт бор, сеҳр бор, нажот бор, меҳр бор?! Наҳотки, гўзаллик ҳаётимдан устундир? Ҳақиқатчи?.. Аслида гўзаллик — ҳаёт, ҳаёт эса гўзаллик эмасми? Унда ҳақиқат нима? Оллоҳим, ҳозир мен Сенга фақат узрхоҳлик қилишим мумкин, холос. Чунки кўнглимни олдирдим, ақлим ҳам гангиб қолган. Ахир, мен кўзлар замиридаги умидбахш жилвага маҳлиё бўлдим. Оллоҳим, айт-чи, бунинг маъноси Сенинг Ўзингга таслим бўлиш дегани эмасми? Ахир, ушбу нигоҳлар сеҳри-да аслида, Сенинг қудратингдан мосуво эмас-ку! Менинг ўзим ҳам сочилиб ётган парчаларимни тўплай-тўплай, Сен томон интиляпман-ку! Ахир, шу қароқлар остидаги жоду менинг бир бўлагим бўлса нетаман, уни ташлабми кетаман?! Менга шундай туюляптики, гўё соҳир кўзлар қаърига беркинган парчамсиз мен олға, яъни Сен сари ҳаракатлана олмайман. Уни топишим, забт этишим шартдек! Йўқса, мен усиз ҳеч кимман, Сенинг эмас, шу кўзларнинг бандасиман гўё! Бутун умр эркин учиб юрган қушни тутиб, қафасга солсалар, унинг ҳоли нима кечади? Менинг ҳолим ҳам шундай. Кўзлар эса нажот туйнуги бўлиб кўринади. Мен унга ўзини ўтга урган парвонадек ўзимни уришим — ёнишим керакдек.

Оллоҳим, биламанки, ҳеч ким ишонмаган тақдирда ҳам сўзимнинг чинлигига Сен шубҳа қилмайсан. Менга шу бас, кўнглимда ҳавас. Ё парвардигоро! Ёдингни мен унутдим, фақат Сен мени унутма! Қўрқяпман, вале ўзга иложим йўқдек. Аслида, менинг Сенга, фақат Ўзингга қайтгим келади! Мени забт этган, пароканда қилган барча-барча дунёлардан бирданига ва бутунлай воз кечиб, Сенинг қошингга қайтсам дейман! Сен томон улоққан сип-силлиқ йўллардан юришдан кўра ҳар лаҳза, ҳар соат, ҳар куни ва бутун умр Сенга қайтиш — менга ҳузур бахш этади. Фақат шундагина ўз-ўзимни, ўз моҳиятимни тушунгандай бўламан. Фақат шундагина Сенинг қудратинг кучини яна-да ёрқинроқ ҳис этаман! Ҳаётим маъносини англагандай севинаман...»

Шу ерда йигитнинг қурби битди, у хаёлига енгилди. Одам Ато ва Момо Ҳаво кўнглини олган олма янглиғ оҳанграбо кўзлар қаршисида тиз букди. Дарҳақиқат, бу кўзлар чайқалиб, қуёшнинг рангин нурларига ўпич бераётган чексиз уммон қадар гўзал, долғали эди. Йигитнинг наинки ақлу ҳуши, балки гўё бутун борлиғи ана шу чексизлик домига ғарқ бўлди. Йигит ҳам ўзи ошиқар, ҳам қандайдир куч уни ўзига тортар эди. Тубсизлик қаърига шиддат билан қуларкан, унинг ўз табиатига кўра ҳамиша парвозларга кўниккан руҳияти бир лаҳза синиқди, иккиланди, шубҳага борди... Гўё ўз изғиринида таянчсиз алфозда учиб борарди...

Йигит бошини кўтариб атрофга ғалати боқди ва негадир кўпчилик олдида либоссиз қолган одамдек уялди. Шу топда у ўзини тик турган қўйи сиқиқ девор билан ўраб ташлангандай сезди, бўғилди. Бармоқларига узоқ тикилиб ҳавони ғижимлади-да, бўшлиқнинг кўксига зарб билан мушт урди...»

Йигит ҳушига келди-ю, кўзига ботиб турган қораткини секин-аста илғай бошлади. Бояги хурлиқо қиз ўрнида энди семизлигидан кўзлари юмилиб кетган бадбашара хотин мудраб турарди. Йигит ўзича пичирлаб «Ё қудратингдан!» деди-да навбатдаги бекатда тушиб қолди.

«Қанча тиришмайин, ҳар қандай яхши сўзни бардавом тинглай билмадим. Кунда янграётган бу дилрабо қўшиқнинг эртага ҳам қулоғим остида жаранглай олишига шубҳа қиламан. Бугун эътибор бермаётганим қандайдир фикрга эрта бўлмаса, индинга бутун ҳаётимни тикишим мумкин. Ҳануз тушларимда безовта қилаётган паризот агар уч кеча ҳамсуҳбатим бўлса, менинг қайсар кўнглим навбатдаги базм учун ўзга бир жононни истар... Буларнинг барчаси менинг соғлом эканимдан нишонадир!»

Йигит шуларни кундалигига тушириб, ручкани қўйди-да, ўйга толди: «Мен кимман? Нималар қиляпман ўзи? Наҳотки, умримни мана шундай сафсата тўқиш билан ўтказсам? Кимга кераги бор ахир бунча бошоғриқ фалсафани? Қачон мен буларнинг барига тупураман-да, юксакка кўтариламан? Қачон!»

Шу тобда ёзувчилик йигитнинг кўзига пиёнисталикка ўхшаб кетди. Йигит туйғулар хуруж қилганда ёзмай қололмаслигини эслаб, «ахир бу хумор тутгандаароқхўрнинг ичмай туролмаслигини эслатмайдими?» деди ўзига-ўзи. «Мен ёзувчиликка, ёзувчи бўлиб яшашга кўникдим ва ўзимни «Ёзувчи» номли қафасга — тарзга тиқдим. Энди мен қаёнга боқмай, ана шу қафасдан туриб қарайман. Қафас туйнугига сиғмаганларни кўролмайман, уларни йўқ санайман. Афсус... Бироқ ҳали ҳам кеч эмас. Ҳали умид бор, умид! Ёзувчилик не, ҳали мен ундан-да юксакроқ мартабалар кўксини чок-чок қиламан, борлиғини парчалайман, ёндираман, ЎТАМАН!» Йигитнинг вужуди қизиди, қулоқлари битди. Ич-ичидан кўтарилиб келаётган туйғуни ҳис қилди, қувонди, ҳадиксиради... У гўё жисмини ҳам кўтариб учишга тайёр ҳолда туғилаётган қудратни туяркан, негадир ўрнидан қўзғолмай ўтирганига ҳайратланди. Шунга қарамай, руҳнинг бу жунбушини — боласини туғмасдан ўтказиб юборилмаслигини пайқаб, қўлига қалам олди:

Қаёнга борасан, эй қалб — эй олам?!
Наҳот мен эсингдан чиқиб қолганман,
Наҳот сен билмайсан:
Мен - одам!?..

Йигит секин-аста ўзига келаркан, олдидаги нарсаларни кўра бошлади. «Бу — дафтар, бу қалам, манави стол, анави — дераза», — деди ўзига-ўзи. Ниҳоят, ўзини анчадан бери уйда эканини англади. Очиққанини сезди. Туриб бир парча қотган тандир нон олди-да, қарсиллатиб чайнашга тушди. Сўнгра хона ичра у ёқдан бу ёққа юраркан, эндигина келиб кечган ва бутун дунёсини пароканда қилган ҳолат ҳақида бош қотирди: «Бу — нима? Шунчаки туйғулар жунбуши — илҳомми ёки бағрига хазина яширилган тоғми? Ҳар ҳолда унда нимадир бор, йўқса у келганда мен шунчалар нобуд бўлмасдим, парчаланмасдим, шошиб-тошмасдим! Ҳа-ҳа, унда қандайдир сир бор, ҳикмат бор. Гўё у нимадандир хабар беради-ю мен тушунмайман, фақат алжирайман. Ҳа-ҳа, илҳом келганда менинг ёзганларим — алжирашдир. Аммо шундай бир алжирашки, унинг замирида ахбор бор, асрор бор!»

«Эҳ! — деди у ғижиниб, — бунчалар ожиз бўлмасам, мустар қолмасам! Гўё улкан саҳрода карвондан тушиб адашиб қолган боладек гирёнман, беҳудман, ночорман» ...Йигит кескин ҳаракат билан қўлларини панжаха қилиб боши узар силкиди ва кўзлари чақнаб ҳайқирди: «Эй Худо? Сен кимсан Ўзи? Нега мени қийнайсан? Нега мени ўз ҳолимга қўймайсан, таъқиб этасан, безовта қиласан, ёндирасан, кул қиласан? Нега ахир, айтсанг-чи, айта қолсанг-чи?! Йигит кутилмаганда чўкка тушди, бошини панжалари орасига олиб сиқди. Сўнгра юзларини ғижимлади-да, қўлларини тиззалари устига қўйди, титроқ, лекин паст овозда нола қилди:

Сенга талпинаман — қўлларимдан тушади ишим,
Сенга талпинаман — хаёлларим сочилади жим.
Сенга талпинаман — нигоҳимдан чекинар олам,
Сенга талпинаман — чил-чил синар кўксим тўла ғам,
Сенга талпинаман — борми менинг нажотим ахир?!
Сенга талпинаман — парчалангум ўзим ҳам охир...

Кўзларидан икки томчи ёш думалаб тушаркан, йигит саждага бош қўйди...

У узоқ ухлади. Тонгга яқин қисқа бир туш кўрди. Тушига шундоқ боши узра минг бир тусда турланиб-очилиб турган улкан маёқ кирибди. У манзарага маҳлиё бўлиб улгурмай, маёқдан булоқдек отилиб-сочилиб таралаётган нур йигитнинг бошига тўкиларкан, уйғониб кетди. Кўнглига қулоқ солди — ажиб бир ойдинлик. Ташқари чиқди, оппоқ бўлиб отиб келаётган тонгнинг қаърига бирин-сирин чўкиб кетаётган юлдузларнинг сўнгги хандаларига боқди, ҳайратланди. Сўнгра сувга тикилганча ариқ бўйида узоқ ўтирди. Ниҳоят, оғир қўзғолиб сув бўйлаб юрди ва мевасини кўтаролмай синиб ётган шафтолини кўриб кўнгли чўкди. «Ажаб, яратган яхши бўлишга ундайди, бироқ тинимсиз равишда яхшилик қилишнинг имкони йўқ!»— ғудранди йигит.

Уйига қайтиб эшикни очаркан, кимсасиз хона гўё ҳайҳотдек оғиз бўлиб унга чанг солди. Ҳайиқди, аллақандай шубҳа ўтириб унинг ишончига нон ботириб егандек бўлди. Юраги сиқилди, ичи уйнинг ичи каби ҳувиллаб, ёлғизликдан алангланди. Наҳотки, у алданган бўлса? Йигит негадир кўнглидан ҳам шубҳалана бошлади. Ўзини қаерга қўйишини билмай аламдан типирчилади...

Орадан фурсат кечди. Унинг хаёли сочилди. Соқоллари ўсиб юзини тутди, усти-боши кир-чир бўлди. Тафаккурида — ботинида гир айланиб ниманидир қидирди, ниманидир топгандек бўлди... Ниҳоят, тебрана бошлади. Қўллари қаламга ёпишди. Гўё азоблар исканжасида ўртанаётган юрагини ручканинг найчаси орқали сиёҳ-ла баробар сирқитиб қоғозга тиркамоқчи, ундан қутулмоқчидек узоқ ёзди. Ёзавериб чарчади. Ёзиш асносида шуни англадики, йигитнинг қалби ўзига ёпишиб олган қандайдир оғир дарддан даволанаётгандек ҳапқирди. Севинди! «Агар бахт мавжуд эса, унинг қароргоҳи киши ўзлигини англашидан, шунга интилишидан юксакда эмас. Бу — одамнинг инсонлигидир. Не ажабки, ушбу ҳол бизларни Оллоҳ сари бошламоқда!» — деб якунланарди унинг қораламалари.

Йигит стулдан турганда, кун ёйилган эди. Деразадан атрофга, сўнгра кўкка боқди, камалакка кўзи тушиб қувонди. Борлиғи бир зумгина титради, бир зумгина қандайдир ширин сезгининг бағрида яшади. Ва бутун умр мобайнида ечилмаган чигалликлар шундай лаҳзаларда ҳал бўлишини англади. Юз йил яшалганда топилмаган дунё мантиғи, демакки, бахт шундай онларда бўй кўрсатишини тушунди...

Йигитнинг лаблари пичирлашдан тўхтади. Бироқ шариллаб оқаётган ёмғир остида гўё юзини эсидан чиқариб қўяёзганди, қимир этмасди. Кўзлари юмуқди, ақлу ҳуши йўқ эди. Фақат тобора қаттиқроқ титрар, жазавага тушарди. Энди унинг тафаккурида на яхшилик қолганди, на ёмонлик, на ҳалоллик устиворди, на нопоклик, на гўзаллик ҳукмронди, на хунуклик... Балким буларнинг ҳаммаси тузоқ эди, лекин йигит энди улардан узоқ эди. Чунки улар манзил йўлларида босиб ўтилган қўналғалар янглиғ ортида қолганди... Ниҳоят, ёз ёмғири тинди. Йигит кўзларини аста очди. Қорачиқларида булутлар орасида балқиб турган бир парча мовий осмон акси жилваланди. Ҳайқирди:

Нигоҳим олдида тўхтама, само!
Руҳим ҳурлигига бермагил ҳалал!

Йигит совуқсиради. Ичкари кирди. Негадир ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилиб беш-ўн чоғли ҳар хил ҳажмдаги дафтарларини — шу вақтгача ёзиб тўлдирган, аммо ҳеч қаерда чоп эттирмаган қораламаларини топди. Уларни хона ўртасида қаққайиб турган яланғоч тунука стол устига келтириб тўкди. Кейин бирин-сирин уларни парчалади. На севинди ва на қувонди. Фақат унинг кўзлари ҳамон чақнар эди.

ОМАДИНГ БОР ЭКАН, БОЛА

(Устоз Ғафур Ғуломни эслаб...)

Ғафур ака Хоразмга сафар қилди. Уни Хевага олиб бордилар. Осори атиқаларни кўрсатмоқчи бўлдилар. Хоразм тарихининг билимдони, сўзамол ва қувноқ Собиржон Юсуповни шоирга йўлбошчи қилиб беришди.

Собиржон ака шоирга Ичон қалъани бир чеккасидан кўрсатиш ниятида олдинга тушди.

— Ғафур ака, сафаримизни Ота дарвозадан бошласак...

Ғафур ака кўнмади.

— Йўқ, аввало Пурёйвалийни зиёрат қилайлик, — деди у бош чайқаб, — аввал шоирларга , ундан кейин подшоларга салом берилади. Шарқнинг удуми шу.

Ўз даврининг Хайёми сонийси, деб ном чиқарган шоир Паҳлавон Маҳмуд мақбараси томон юрдилар. Ғафур ака атрофига ўйчан боқиб, нимадир пичирлаб борарди.

Паҳлавон Маҳмуд мақбарасига кираверишда Ғафур ака бир лаҳза тўхтаб қолди, негадир дўпписини айлантирди, сўнг оҳиста ичкари ўтди.

Нақш-нигорли қабр тоши олдида ҳам у сукут ичра узоқ тик турди. Сўнгра тиз чўкди, кафтлари ила қора қошларини силади ва уҳ тортиб деди:

— Шоирнинг қабри мана бунақа бўлади, мулла Собиржон!

Собиржон ака баъзи бир чўбуккалам соҳибларни назарда тутиб илжайди.

— Шоир ҳам шунақа бўладида, Ғафур ака...

Ғафур Ғулом индамади. Унинг кўзларида ёш йилтирарди.

* * *

Андижонлик кекса шоир Абдулфаттоҳ домла Ҳузурий ҳикоя қиладилар:

— Бир йили Ғафур ака Анжанга келибди, деб эшитдим. Уйда ўтирсам, чақиртириб қолишди. Бордим. Катта чойхона тўла одам. Тўрда Ғафур Ғулом, ёнида Собир Абдулла, Мунирхон домла, Жўрахон Султон... Ғафур ака гап бериб, ҳаммани кулдириб ўтирибди. Камина ҳам бир четта ўтирдим. Ғазалхонлик бўлди. Навбат менга келганда, қўйнимдан байт дафтаримни олиб, мухаммас ўқидим. Ғафур ака индамай тинглаб ўтирдию, «Қани менга берчи ғазалингни», — деб дафтаримни қўлимдан олди. Шув эткaзиб ўчоққа отиб юборди. Ўксиндим. Жаҳлим чиқди. «Бу не қилганингки, мени ҳам қўшиб отдинг ўчоққа!» деб мустар бўлдим. Ғафур ака «Бир байтинг ёқмади, шеърни расво қилибсан», деб кулди.

Мен аччиқланиб туриб кетмоқчи бўлдим. Шу пайт Ғафур ака ўтирганлардан сўради:

— Бунга айтинглар мени лақабим нима?

Собир Абдуллами биров, «Жинни-да» деди кулиб. Ғафур ака суюниб кетди.

— Ана, эшитдингми, Ҳузурий, лақабим жинни! Одам деган жиннидан ҳам хафа бўладими? Узримни қабул эт...

У сакраб турди, мени бағрига босиб, қайта-қайта кечирим сўради. Хонадонимни суриштирди. Яқинда ўғил кўрганлигимни айтдим. Ғафур ака, «Унда ўғилнинг исми Қутлуғбек бўлсин», деб фотиҳа қилди.

Ўша Қутлуғбек, мана қирқ иккига чиқди. Ғафур Ғулом бағри кенг шоир эди.

* * *

Радиокомитетда ишлар эдим. Бир куни сигарет тутатиб, ишга кўмилиб ўтирсам, эшик зарб билан очилди. Бўсағада девдай бўлиб Ғафур ака турарди. Шошганимдан беихтиёр туриб кетдим.

Ғафур ака устимга бостириб келди.

— Чакишдан ол! — деди пўписа қилгандек.

— Домла, бу сизга... тўғри келармикан... бу, ҳалиги... арзонидан эди...

— Нима, Ғафур Ғулом одам эмасми?! Олавур, сомон бўлсаям, бўлади!

Қўлим титраб, «Прима»дан тутдим. Ғафур ака лабига сигарет қистирди. Гугурт чақдим.

— Ҳув, бола, бурнимга хушёр бўл. Халқ шоирига бурун ҳам керак бўлади! — деди Ғафур ака. Сал ўзимга келдим. У чўрт бурилдию, чиқа бошлади. Эшикка борганда ўгирилди. Бир кўзини қисиб муғомбирона кулди:

— Омадинг бор экан, бир куни Ғафур Ғуломга папирос чектирганман, деб мақтаниб юрадиган бўлдинг, бола...

Мана, Ғафур аканинг башорати рост келди.

С. ҚАРНОҚЛИ

Бу суратлар 33 йил муқаддам — 1963 йил 10 май куни юртимизнинг асл фарзанди —аллома санъаткор Ғафур Ғулом 60 ёшга тўлган тантанали тўй куни олинган.

Халқимиз нодир истеъдод фарзандларини ардоқлайди, қадрлайди.

Тўй кунларидаги баъзи фактлар акс эттирилган ана шу фотолар халқ эъзозининг рамзидек туюлади. Буюк устозлар асрлар оша янги адабиётимизнинг забардаст вакили, муносиб ворисларини қутлагани келгандек.

Ўзбекистон халқ шоири Ғафур Ғуломни устозлар Алишер Навоий (халқ артисти Насим Ҳошимов, Навоий номидаги опера ва балет театридан), Муҳаммадамин Муқимий (халқ артисти Раззоқ Ҳамроев, Муқимий номидаги музикали театрдан), Ҳамза Ҳакимзода (Олим Хўжаев, Ҳамза номидаги академик театрдан), Максим Горкий (Юрий Рубан, М.Горкий номидаги рус драма театридан) табрикламоқдалар.

Суратларни бизга шоирнинг қадрдон дўсти, отахон фотожурналист Неъматилла Аъзамов тақдим этди.

СОҲИБИ ДЕВОН ТЕМУРИЙЗОДА

Таниқли тилшунос олим, филология фанлари доктори, профессор Эргаш Умаров АҚШга қилган илмий сафари чоғида XV-XVI асрлар ўзбек адабиётига оид бир неча муҳим манбалардан нусхалар олишга муваффақ бўлди. Навоий номидаги Адабиёт институтига лутфан тақдим этилган бу қимматли ёдгорликлар орасида темурийзода Султон Масъуд Мирзо Шоҳийнинг девони қўлёзмасининг фотонусхаси алоҳида диққатга сазовор.

Масъуд Мирзо Шоҳий ҳақидаги илк маълумотлар мутахассисларга филология фанлари кандидати Х. Исматуллаевнинг 1972 йили «Ўзбек тили ва адабиёти» журналида (4-сон) босилган ахборотидан маълум эди. Муаллиф унда америкалик турколог Янош Экманнинг «Турк дили қуруму» томонидан Туркияда нашр этиладиган «Турк дили араштирмалари йиллиги» номли тўпламда (1970) эълон этилган «Билинмаян бир чағатой шоири Шоҳий ва девони» мақоласи мазмунидан хабар беради. (Бизга маълум бўлишича, Я. Экманн Туркияда эълон қилган бу мақоладан бир йил олдин «Central Asiatic Journal» нашрида ўз кашфиёти ҳақида инглиз тилида ахборот эълон қилган ҳамда Шоҳийнинг девонидан 25 ғазал ва 4 рубоийни инглиз тилига сўзма-сўз таржимаси билан илова этган).

Я. Экманн ҳар икки мақолада, 1966 йил ёзида Лондондаги «Индиа Оффис» кутубхонасида сақланаётган чағатойча қўлёзмалар билан танишар экан, илм аҳлига номаълум бўлган Шоҳий тахаллусли шоирнинг туркий девонини учратганини, девоннинг 1157 ҳижрий — 1745 мелодий йили Миён Оқибат Маҳмуд исмли киши учун Абдулкарим котиб ҳамда 1190 ҳижрий — 1776 мелодий йили Баламгада рожаси Ачит Санг Баҳодур учун кўчирилган ва айрим жузъий фарқлар инобатга олинмаса, бир-бирига тўла мувофиқ икки нусхаси мавжудлигини маълум қилади.

Я. Экманн Ҳиндистонда кўчирилган ҳар иккала қўлёзма мундарижасига кўра бир хил эканлигини таъкидлаб, қатор белгиларига кўра, уларнинг иккинчиси биринчисидан айнан кўчирилган, деган хулосага келган. Аммо иккинчи қўлёзма, муаллифнинг маълумотига кўра, ўзбек адабиётининг Ҳусайний (Султон Ҳусайн Бойқаро) ва Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби йирик намояндаларининг девонлари билан кетма-кет кўчирилган ва бир муқовада китобат қилинган.

Я. Экманн девон муаллифи Шоҳийнинг кимлиги ва қачон яшаганлиги масаласига алоҳида тўхталиб, жуда қимматли фактларни келтиради. У девон қўлёзмалари сақланувчи кутубхонанинг расмий қайд дафтаридаги «Шоҳий — Эрон шоири Амир Шоҳий Сабзаворийдир», деган маълумотнинг хато эканлигини аниқлайди. Муаллиф Давлатшоҳ Самарқандийнинг «Тазкират уш-шуаро» ва Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» тазкираларида Амир Шоҳий Сабзаворий ҳақидаги ишончли маълумотларда унинг ўзбекча (чағатойча) шеърлар ҳам ёзганлиги ва туркий девон тартиб берганлиги ҳақида бирор-бир сўз айтилмаганлигини, Бобурнинг эса арузга бағишланган рисоласида Амир Шоҳий ижодидан намуна келтирилган байтларнинг барчаси, беистисно, форсча эканлигини таъкидлаб, «Шоҳий тахаллуси ила чағатойча шеърлар ёзган бошқа бир киши» бўлган, деган мантиқий хулосага келиб, изланишларни давом эттиради. Натижада, Я.Экманн Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» тазкирасини форсчага «Латоифнома» номи остида таржима қилган Фахрий Ҳиравий асаридан ўзи кашф эттан ижодкор ҳақида аниқ маълумотлар топишга муваффақ бўлади. Гап шундаки, Фахрий Ҳиравий тазкира таржимасига 188 ижодкор ва адабиётсеварлар ҳақида ўзи тўплаган фактларни илова қилган. Иловада, жумладан, Султон Масъуд Мирзо ҳақида ҳам алоҳида сўз юритилган бўлиб, унинг Я. Экманн таъбирича, «бир чағатойча ва бир форсча девонлар тартиб берган»лиги, «чағатойча девонида Шоҳий ва форсча девонида эса Орифий тахаллусларини қўллаган»лиги аниқ таъкидланган.

Я. Экманн тўғри уқтирганидек, Фахрий Ҳиравий «Мажолис ун-нафоис»нинг 896 ҳижрий (1490-1491 мелодий) йили якунланган илк редакциясини таржима қилган эди. Бу даврда ижодкор сифатида адабиёт саҳнасига ҳали чиқмаган Масъуд Мирзо, табиийки, тазкирадан ўрин олмаган. Аммо Алишер Навоий орадан етти йил ўтгач, ўз тазкирасининг иккинчи, узил-кесил редакциясига шеъриятга кейинчалик кириб келган юзга яқин ижодкорни қўшади, уларнинг ҳар бирига ўз муносабатини билдириб, ёзганларидан намуналар келтиради.

Навоий тазкиранинг Амир Темур ва ижодкор темурийзодаларга бағишланган еттинчи мажлисига худди шу Масъуд Мирзо номини ҳам киритиб, унга махсус ўрин ажратади ҳамда унинг инсон сифатида юксак фазилатлар соҳиби эканлигини ёзади:

«Султон Масъуд Мирзо — равшан зеҳнлик ва мустаҳсан табълиқ ва покиза ҳисол ва маҳмуд фаол йигитдур. Вафо ва дилжўйлик анинг шиори, сахо ва дарвешхўйлуқ анинг атвори».

Навоий бу темурийзоданинг шоирлик истеъдодига юксак баҳо бериб, ижодидан қуйидаги байтни келтиради:

Ёр бориб жонға қўйди доғи фурқат, эй рафиқ,
Кўнглума кор этмасунму дарди ғурбат, эй рафиқ.

Тўғри, Навоий Султон Масъуд Мирзонинг адабий тахаллусларини кўрсатмайди, унинг форсий шеърияти ҳақида эса умуман сўз очмайди. Аммо Навоий намуна сифатида келтирган юқоридаги байт Я.Экманн кашф этган Шоҳий тахаллусли ижодкорнинг Масъуд Мирзо эканлигига аниқ гувоҳлик беради. Гап шундаки, Я. Экманн мақолаларида қайд этганидек, келтирилган байт Шоҳий девонидаги етти байтли ғазалнинг илк мисраларидир. (Я. Экманн ҳар икки мақоласига Шоҳий ижодидан бошқа намуналар қаторида шу ғазални ҳам илова этган). Демак, Шоҳий Фахрий Ҳиравий таъкидига кўра ҳам, Навоий гувоҳлигига кўра ҳам Масъуд Мирзонинг ўзбек (чағатойча) ғазалларида қўллаган адабий тахаллусидир.

Хўш, Масъуд Мирзонинг ўзи ким?

Алишер Навоий унинг номига «Султон» сўзини қўшиб, тазкиранинг темурийзодаларга махсус бағишланган мажлисига киритиши бежиз эмас. Султон Масъуд Мирзо буюк соҳибқирон Амир Темурнинг бешинчи бўғин авлоди, яъни соҳибқироннинг ўғли Мироншоҳ Мирзонинг набираси бўлмиш Султон Абу Саид Мирзонинг набирасидир. У Султон Абу Саид Мирзонинг ўғли Султон Маҳмуд Мирзо оиласида 1475 йили дунёга келади. Онаси Мир Бузург Тирмизийнинг Хонзода номли қизи бўлган. Бойсунғур Мирзо, Ҳусайн Мирзо, Султон Али Мирзо ва Султон Вайс Мирзолар Масъуд Мирзонинг укалари бўлишган. Отаси Султон Маҳмуд Мирзо катта ўғли Масъуд Мирзога Ҳисор ҳокимлигини ажратган. 1495 йили у отаси ўлганидан кейин Самарқанд тахти учун даъвогарлик қилади, укаси Бойсунғурга қарши отланади, аммо Ҳисорга қайтишга мажбур бўлади. Кўп ўтмай эса Ҳисорни ҳам қўлдан чиқариб, Султон Ҳусайн Бойқаро ҳузурига боради. Яна сиёсий режалар билан Мавороуннаҳрга қайтган Масъуд Мирзони Хусравшоҳ қўлга тушириб, кўзларига мил торттиради. Ҳусайн Бойқаро, шундан сўнг қошига қайтиб келган Масъуд Мирзога лутфу эҳтиромлар кўрсатади, қизларидан бирини никоҳлаб бериб, ўзига куёв қилади.

Масъуд Мирзо 1506 йили Шайбонийларнинг Хуросонга юришлари вақтида ўлдирилган. «Бобурнома» маълумотларига кўра унинг қабри Ғазнада.

Унинг ҳаёти ва ижтимоий фаолияти ҳақида зикр этилган манбалардан ташқари, «Ҳабиб ус-сияр», «Равзат ус-салотин» каби тарихий асарларда ҳам кўпгина маълумотлар бор.

Султон Масъуд Мирзо ва унинг оиласи тўғрисида, хусусан, «Бобурнома»да анча-мунча ўрин ажратилган. Бобурнинг у билан амакивачча эканлигини, ҳатто унинг сингилларидан бирига уйланганлигини назарга олсак ҳамда Султон Маҳмуд Мирзонинг хотинларидан бири Бобурнинг холаси бўлганлигини эсласак, бундай муносабатнинг табиий эканлиги равшанлашади. Масъуд Мирзо Шоҳий ва унинг оиласи билан яқин мулоқотда бўлган Бобур ўз хотираларида унинг ҳаёти, амалий-ижтимоий фаолияти, шахсиятининг етакчи белгилари ҳақида кўпгина қизиқарли маълумотлар беради ва ҳар доим у ҳақда хайрихоҳлик руҳида ёзади. Бу жиҳатдан, Масъуд Мирзонинг ёшлигида атқалик (отабеклик) қилган, кейинчалик эса унинг кўзига мил торттирган Хусравшоҳ ҳақидаги қуйидаги сўзлари диққатга сазовор: «...тийра ва фосиқ эди, бераҳм ва бевафо ва ҳаромнамак киши эди. Беш кун ўтар дунё учун бир ўзи усturғон валинеъматзодасини кўр қилди. ...Тенгри қошида осий ва халқ олдида мардуд бўлубдур. Бу ўтар дунё учун мундоқ ямон ишлар қилди» («Бобурнома»дан).

Тўғри, «Бобурнома»да Султон Масъуд Мирзонинг шоирлиги ҳақида, унинг икки тахаллус остида туркий ва форсий шеърлар ёзганлиги ҳамда девонлар тартиб берганлиги тўғрисида бирор маълумот учрамайди. Аммо бундан Бобур амакиваччасининг ижодий фаолиятидан батамом бехабар бўлган, деган хулосага келмаслик керак. Гап шундаки, биз Бобурнинг аруз назарияси ва амалиётига бағишланган илмий асарида Султон Масъуд Мирзо ижодидан ҳам намуналар келтирилганини аниқладик. «Рисолаи аруз»да отаси Султон Маҳмуд Мирзо ва укалари Султон Бойсунғур Мирзо ҳамда Султон Али Мирзо ижодларидан намуналар билан ёнма-ён Шоҳийнинг ҳам икки ғазали матлаи рамал баҳрининг «авалғи вазни»га яхши мисол сифатида тилга олинади.

Темурийзода ижодкорлар меросларига мурожаат этиб, шеърларидан мисоллар келтирар экан, Бобур ҳам, худди Навоий каби, умуман, уларнинг адабий тахаллусларини кўрсатмайди, фақат Султон Ҳусайн Мирзо, Султон Бойсунғур Мирзо... каби расмий унвон ва номларнигина зикр этиш билан чекланади. Бобур Султон Масъуд Мирзо қаламига мансуб деб келтирган биринчи байт қуйидагидир:

Жаннат ул-маъвоки, дерлар ёрнинг кўйи эмиш,
Тўбийким, васф этарлар қадди дилжўйи эмиш.

Бу мисралар Я. Экманн кашф этган девоннинг ҳар иккала нусхасида мавжуд беш байтли ғазалнинг матлаъ байти эканлиги Султон Масъуд Мирзонинг Шоҳий тахаллусида ижод қилганига ҳамда Бобур айнан унинг шеъриятидан мисол келтираётганига шубҳа қолдирмайди. Тўғри, Султон Масъуд Мирзо номи остида «Рисолаи аруз»да келтирилган мана бу иккинчи байт:

Дер эдимким, бўлмағай беёр равшан кўзларим,
Мен дегандек, оҳким, бўлди муайян кўзларим —

сўз бораётган девон нусхаларида йўқ. Бу тушунарли ҳол. Гап шундаки, Я. Экманн топган девоннинг ҳар иккала нусхаси ҳам мукаммал эмас. Фақат йигирма ҳарфга битилган ғазаллардангина ташкил топган бўлиб, уларда бир қатор ҳарфларга, жумладан, энг самарадор «мим» ҳарфига ёзилган ғазаллардан намуналар умуман ўрин олмаган. «Рисолаи аруз»да Бобур келтирган юқоридаги байт Шоҳийнинг аслида бу ҳарфларда ҳам ғазаллар ёзганлигини кўрсатади ҳамда изланишларни давом эттиришга даъват этади.

Девонларнинг мукаммал эмаслигини, Шоҳийнинг эса аслида салмоқдор ижодий мерос яратганлигини тасдиқловчи яна бир далилни Я. Экманн юқорида зикр этилган мақолаларида келтиради. Унинг ёзишича, Фахрий Ҳиравийнинг Британия Музейида сақланаётган «Латофатнома» қўлёзмаси нусхасида Шоҳий девонларида бўлмаган бошқа бир ғазалнинг қуйидаги матлаъ байти келтирилган:

Фироқингдин ўлар ҳолатда чеҳрам заъфаронийдур,
Назар ҳолимға қилким, боғи умрумнинг хазонидур.

Шоҳийнинг Орифий тахаллуси билан ёзилган асарлари ҳақида батафсил сўз юритишга ожизмиз: унинг форсий девони ҳақида бирор маълумотга эга эмасмиз. Фақат Фахрий Ҳиравийнинг «Латофатнома» тазкирасидаги Шоҳийга бағишланган сўзда «Бу рубоийни амир Хусравшоҳ унинг кўзларига наштар урганидан кейин айтган» деган изоҳ-шарҳи билан тўрт мисра форсий шеъри келтирилади. «Рисолаи аруз»да эса Бобур Орифий тахаллусли шоирга тааллуқли бир байт келтиради, аммо унинг Султон Масъуд Мирзо Орифий эканлигини тасдиқловчи далилга эга эмасмиз.

Шоҳий девонининг аниқланган қўлёзма нусхалари фақат тўрт лирик жанрда — ғазал, таржиъбанд, рубоий ва фардларда битилган асарларни ўзида жамлайди. Я. Экманн мақолаларида ва улар асосида Х.Исматуллаев эълон қилган ахборотда айтилганидек, уларда 152 ғазал эмас, балки 153 ғазал, тўққиз банддан иборат таржиъбанд, 37 рубоий ва 18 муфрадот (мустақил фардлар) ўрин олган. Ҳар банд якунида:

Васлингни қилиб замон-замон ёд,
Ҳажрингда қилай фиғону фарёд —

байти такрорланувчи таржеъбандда банд байтларининг сони турлича эканлиги (10, 8, 12, 9 ва ҳоказо) матннинг мукаммал эмаслигини кўрсатади. Девон нусхаларидаги барча шеър турларидаги байтларнинг умумий сони 1150 га яқин.

Шоҳий девони мундарижаси билан танишиш, унинг Алишер Навоий тазкирасида қайд этганидек, «равшан зеҳнлик ва мустаҳсан (мақтовга сазовор, гўзал — А. А.) табълиқ» ижодкор бўлганлигини, ҳар жиҳатдан мукаммал лирик шеърларида инсоний кечинмаларни нозик ибораларда ифодалаб, юксак бадиий маҳоратни намойиш этганидан аниқ гувоҳлик беради. Унинг ғазал ва рубоийларида, хусусан, таржеъбандида шахсий ҳаёти лавҳалари ҳам бадиий ифодасини топган. Масъуд Мирзо Шоҳий шеърияти ўз даврида катта шуҳрат қозонган, мухлислар дилидан мустаҳкам ўрин олган, адабий йиғинларда ўқилган. Номининг ижодкор сифатида Навоий ва Фахрий Ҳиравий тазкираларига киритилиши, Бобурнинг арузга бағишланган рисоласида ижодидан мисоллар келтирилиши унинг шуҳрати ва тан олинишининг далилидир.

Матбуотимизда ҳали Шоҳийнинг асарлари чоп этилмаган. Я. Экманннинг Туркияда босилган мақоласига илова этилган намуналар асосида Х. Исматуллаев Шоҳийнинг фақат беш ғазал ва тўрт рубоийсини зикр этилган ахборотига қўшиб эълон қилган, холос. Афсуски, матнларни ўқишда Я.Экманн йўл қўйган нуқсонлар буларда ҳам айнан такрорланган.

Қуйида Шоҳий девонидан олинган намуналар ўқувчиларимиз диққатига биринчи бор ҳавола этилаётир.

Абдурашид АБДУҒАФУРОВ

ТАДҚИҚОТ * АХБОРОТ

ҒАЗАЛЛАР

1. То зуҳур этти жамоли оламароси анинг,
Тушди бошим узро савдою таманноси анинг.

2. Ул пари ишқини бу янглиғким, эттим ихтиёр,
Оқибат айлар мени девона савдоси анинг.

3. Гар Масиҳо элга жон берди дуо бирла, вале,
Жон берур мен хастаға жонбахш анфоси анинг.

4. Бўстони ҳусн аро шамшоду сарв ўлғай хижил,
Ноз илон кўргузса жилва қадди раъноси анинг.

5. Чун кўрарсен гаҳ-гаҳе, эй кўз, маҳи рухсорини,
Кўрганингда тўйғуча қилғил тамошоси анинг.

6. Асрай олмай дардини, гар зоҳир этсам ҳам ёмон,
Ваҳки, муҳлик келди изҳоридин ихфоси анинг.

7. Кўнглум олди ноз ила сабру хирад тарож этиб,
Шоҳиё, жон кишварини бузди яғмоси анинг.

* * *

1. Ёд ким қилғай мени, гар, сен мени ёд этмасанг?
Шод ким қилғай ҳазин кўнглумни, сен шод этмасанг?

2. Ҳажр аро юз қўйди вайронлиқ сари кўнглум уйи,
Оҳ, агар сен васл бунёдидин обод этмасанг!

3. Баҳра топқаймен висолинг мазраъидин, эй кўнгул,
Ҳажринг ила гар ҳазин умрумни барбод этмасанг.

4. Ишқ аро маҳзун кўнгулга еткай эрди шодлик,
Ҳар замон ғам тарҳини кўнглумга бунёд этмасанг.

5. Ҳусн аҳли бўлғай эрдиларму ҳаргиз бевафо,
Гар аларга сен вафосизлиғни иршод этмасанг.

6. Меҳрибоне йўқ, кўнгул дардим анга шарҳ эткали,
Пас, қачон фаҳм айлагай ҳолимни фарёд этмасанг?!

7. Ҳар неча Ҳусрав эсанг, раҳм этмас ул Ширин забон,
Гар ўзунгни, Шоҳиё, ишқ ичра Фарҳод этмасанг.

РУБОИЙЛАР

Эй, боди сабо, сўзумни жононима де!
Ҳолимни бориб ул гули хандонима де!
Тақсирки, бўлди қуллуғумда, зинҳор,
Ҳосилки, они шарҳ ила султонима де!

* * *

Йўқ ишқ аро волаю шайдо мендек,
Ошиқ бўлуб шифтаю расво мендек,
Зулфунг ғамидин асиру савдо мендек,
Ҳар кимки, бор эрса йўқтур, аммо мендек!

* * *

Ношод кўнгулни айладим ношод яна,
Даврон висолингни қилиб ёд яна.
Ёрабки, фироқинг уйи вайрон бўлғай,
Васл уйи бўлуб ҳамиша обод яна.

ФАРДЛАР

Дўстлар, бизни унутмай нома бирла ёд этинг,
Хотири ношодимизни гоҳ-гоҳи шод этинг!

* * *

Оразингни кўргали мойил бўлубтур жон санга,
Ошкоро сўзлайин, йўқтурур пинҳон, санга.

* * *

Ғунча янглиғ васл нахлидин кўнгул уздунг яна,
Ҳажр уйин обод этиб, васл уйин буздунг яна.

* * *

Кўнглум олурда ажойиб дилраболиғ айладинг,
Эмдиким, кўнглумни олдинг — бевафолиғ айладинг.

* * *

Ҳажр аро дардинг била чектим, басе, дилдорлиқ,
Сўрмадинг бир дам мени, мундоқ бўлурму ёрлиқ!

* * *

Эй сабо, тушса гузоринг сарвинозим олида,
Дегасен кўнглум ниёзин дилнавозим олида.

ТАЛАБА РОМАН ЁЗДИ

Яқинда Самарқанд шаҳридаги «Шалола» ёш ижодкорлар клубида СамДУ талабаси Уйғун Рузиевнинг «Атиргул» номли романи муҳокамаси бўлди. Муҳокама қизғин баҳс-мунозаралар руҳида ўтди.

Профессорлар Сайдулла Мирзаев, Исроил Мирзаев, Ҳотам Умуровлар романнинг ютуқ ва камчиликлари, мавзуи, тили, жанр хусусияти, рамзлар талқини хусусида фикр юритдилар, таклиф ва истакларини ўртага ташладилар.

Роман муҳокамасида қатнашган университет талабалари Нодир Жонузоқ, Мусурмон Элмуродов, Ориф Тўхташевлар ҳам «Атиргул» романининг ғоявий-бадиий хусусиятлари ҳақида самимий сўзладилар. Ўзларига тенгқур бўлган ва ёш муаллифни янги катта асари билан табрикладилар.

Шавкат СОРИЕВ

ВАТАН

Қўшиқ

Ватан — ҳаёт берган отам, ҳам онам,
Ватан — юрагимда якка ягонам.
Аждодим мероси — Ўзбекистоним,
Авлодим қуёши — Ўзбекистоним.

Ватан боис ўзлигим қалбимдадир.
Мартабали ўзбегим қалбимдадир.
Довруғи дунёга кетган элатим,
Мангуга шон-шараф қучган миллатим.

Муқаддасдир, табаррукдир тупроғи,
Кўзларимга тўтиё ҳар япроғи.
Ватанимга бахш этурман хизматим,
Хизматимда эрур қадр-қимматим.

Ватан — ҳаёт берган отам, ҳам онам,
Ватан — юрагимда ягонам.
Аждодим мероси — Ўзбекистоним,
Авлодим қуёши — Ўзбекистоним.

Асқар СУЛАЙМОНОВ

ҒИЁС МАСХАРА КИМ?

Алишер Навоий замонида Мовароуннаҳр ва Хуросонда юзлаб санъаткорлар яшаганлар. Шу жумладан, томоша санъатлари бобида ҳам. Аммо, минг афсуски, халқ томошалари илмда кенг ўрганилмаган. Шу боис бу тўғридаги маълумотларни ўша давр бадиий ва илмий адабиётлари қатларидан излашга, заррача бўлса-да, топилган ҳар бир маълумотни авайлаб, бошқалари билан солиштириб, яхлитроқ бир манзара ҳосил қилишга тўғри келади. Навоийнинг замондоши Ғиёс масхара хусусида ҳам, мана қарийб йигирма беш йилдан буён изланаман.

«Мажолисун-нафоис» китобини мутолаа қилар эканман, ўнлаб аҳли санъат орасида Сайид Ғиёсиддин деган киши ҳақидаги қайдлар диққатимни тортган эди. Навоийнинг ёзишича, Сайид Ғиёсиддин асли машҳадлик, аслзода, «аҳл ва мулойим кишидур», назм илмидан хабардор. Таъриф оқибатида унинг форс тилидаги байти мисол қилиб келтирилади:

Даме аз дасти дунй во нарастам,
Биё, соқй, ки якдам майпарастам.
(Дунё ташвишидан бир дам қутилмадим,
Кел, эй, соқий, бир нафас майпараст бўлай).

Менга, айниқса, Навоийнинг Сайид Ғиёсиддинга берган қисқа, бироқ пурмаъно тавсифи қимматли бўлган эди. «Мазоҳ ва мутойиба мизожиға ғолибтур, — деб ёзади Навоий. — Шўхлиқдин файласуфваш ва улви насабдин тазвир ва бузургманишлиқда беихтиёр тушубтур». Бу Ғиёсиддиннинг кулги санъатига алоқадорлигидан далолат. Аввало шуни айтиш керакки, Навоий бу ўринда Ғиёсиддиннинг табиатига нисбатан «Мазоҳ» ва «мутойиба» ибораларини ишлатади. Мутойиба — ҳазилга яқин, чиройли сўз ўйинлари, лутф билан суҳбатдошига тегиб ўтиш, латифа айтиш билан кулдириш. Мазоҳ — бу энди ҳажв дегани, рақибининг ёки ҳаётдаги ёмон одамнинг жиддий нуқсонларини бўрттириб тасвирлаб, шармандайи шармисор қилиш дегани. Бинобарин, Сайид Ғиёсиддин мутойибадан ҳам, мазоҳдан ҳам тўла хабардор. Хабардоргина эмас, балки мазоҳ мутойибани ўзига касб қилиб олган соҳибҳунар санъаткордир. «Мазоҳ ва мутойиба мизожиға ғолибтур», деган жумла шунга ишора. Яъни ҳажв ва Сайид Ғиёсиддиннинг табиатига шунчалик сингиб кетганки, ҳатто аслзодалигини ҳам унутиб қўйган. Навоий «Шўхлиқдан файласуфваш» дейиш билан Сайид Ғиёсиддинни шунчаки қизиқчи, шунчаки ҳазилкаш эмас, балки кулги санъатини пухта эгаллаган, малакали, мумтоз санъаткор бўлганини янада қатъийроқ таъкидлайди. Ўша замонларда бундай кишиларни «масхара» деб аташган. Гарчи Навоий Ғиёсиддинни масхара деб атаган бўлмаса-да, мухтасар таъриф-тавсифдан шундай маъно келиб чиқади. Лекин таърифда «мазоҳ» сўзининг «мутойиба»дан олдин берилиши Ғиёсиддин фаолиятида ҳажв, масхарабозлик биринчи ўринда турганига ишора қилгандай. Ғиёсиддин малакали масхара бўлгани учун ҳам Алишер Навоий унга аския ёзиб қолдирган. «Сайиднинг ҳумоюн башараларида сафрат ғолибтур», — деб ёзади Навоий, — Сайид ширға ҳам дерлар. Баъзи маймунға ҳам ташбиҳ қилурлар. Фақир худбу навъ густоҳликлар қила олмаса, аммо Мирнинг маркабин (уловини — М. Қ.) ул итга ўхшатибманким, анга бир маймунни миндирурлар». Қаранг, Навоий Ғиёсиддинни бошқалардек ширға, маймун деб ўтирмайман дейди-ю, сўз ўйини, кочирим ишлатиб, ажабтовур зукколик билан уни тағин маймунга ўхшатади. «Агарчи Мирға ноҳуш келур, аммо ҳазил била ўткарур» деб бу томонини сийпалаб ҳам қўяди шоир. Менимча, Навоий Сайид Ғиёсиддинни масхара сифатида, унинг ҳар қандай аччиқ ҳазилни ҳам кўтаришини ҳам яхши билган, у билан жуда кўп учрашган, ҳазиллашган. Юқорида ёзиб қолдирган ҳазил ҳам аслида ўшандай учрашувлардан бирида бадиҳа йўли билан айтилган бўлса ажаб эмас. Келтирилган таъриф-тавсиф, умумлашма, хулоса Алишер Навоий Ғиёсиддинни яхши билганидан гувоҳлик беради. Таъриф-тавсифдан яна шу нарса аёнки, Ғиёсиддин Навоийдан ёши кичикроқ бўлса керак, шу боис шоир унга нисбатан эркин ва аччиқ ҳазил қилади, киноялар ишлатади. Киноя, лутф сизлаб туриб айтилган дастлабки сўзлардаёқ намуна бўлади. Чунончи, «Сайиднинг ҳумоюн башараларида сафрат ғолибтур», деган жумлада бир-бирини инкор этувчи ташбеҳларни кўрамиз: ҳумоюн (яъни қутлуғ, равшан) бўлса, башара бўлмайди, башарани ҳеч қачон ҳумоюн деб таърифлаш мумкин эмас. Навоий Сайидни бир чимдиб олиш, кулги чиқариш учун атайлаб шу усулни қўллайди. Сайиднинг минган отини итга, ўзини маймунга ўхшатиш билан эса киноя ҳажвга айланиб кетади.

Сайид Ғиёсиддиннинг Алишер Навоийга маҳрам кишилардан бўлганлигини яқинда Хондамирнинг «Макоримул-ахлоқ» асаридаги бир зиёфат баёнидан билдим. Шоир 1499 йилнинг 2 апрелида 75 бош қўй ва 25 бош от сўйиб юртга катта ош беради. Шунда Сайид Ғиёсиддин Муҳаммад энг яқин кишилар қаторида хизмат қилган.

1520 йили Кобулга Ҳиротдан келган Ғиёс масхара Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг бир-икки мажлисида хизматда бўлган экан. «Бобурнома»да шундай мажлислардан бири ҳақида маълумот берилади. Маълум бўлишича, Ғиёс масхара Бобуршоҳнинг рухсати билан Шоҳ Ҳасан Шоҳбек томонидан унинг шарафига уюштирилган зиёфатда ўз санъатини намойиш этган. Зиёфат Чинор боғида бўлиб ўтган ва унда Бобур Мирзо, ҳожа Муҳаммад Али, Шоҳ Ҳасан, Юнус Али, Гадойи тағойи ва яна баъзи беклар қатнашган. «Чинор боғининг эшигида солғон суратхонанинг Шарқи-жануб сари ёнида, — деб ҳикоя қилади Бобур, — кичикроқ оққина уй тикилиб эди, гоҳи анда ўлтурур эдим, анда мажлис бўлди. Сўнгра Ғиёс масхара келди, неча қатли мажлисдан мутояба тарийқи била буюрилдиким, ихрож қилдилар. Охир шалойин булуб, масхаралиқ била мажлисда йўл топди».

Навоий ҳам, Бобур ҳам аслида бир киши ҳақида қалам тебратган, деган хулосага келдим. Негаки, шоҳ Бобурнинг хилват мажлисларида яқинлари ва маҳрамларигина, санъаткорларнинг ҳам аслзодаси қатнашган. Чинор боғидаги базмда ҳам аркони давлатни оддий киши эмас, балки Сайид Ғиёсиддин кулдирган. Бобур уни тўғридан-тўғри Ғиёс масхара деб атайди. Чунки, орадан 25—30 йилча вақт ўтган, Сайид Ғиёсиддин ҳажв ва ҳазилда катта тажриба орттириб, халқ орасида кенг шуҳрат топган, яъни малакали масхарага айланган. У Ҳусайн Бойқаро ва унинг ўғилларига хизмат қилиб юрган. Шайбонийхон Хуросон ва унинг пойтахти Ҳиротни босиб олгач, Қобул томонларга келиб қолган бўлса керак.

Бобурнинг қисқа маълумотларидан баъзи тафсилотларни фаҳмлаш мумкин. Чинор боғидаги оқ уйда 7—8 киши қатнашган бўлса керак. Нағма аҳли бирин-кетин хизматини қилиб бўлиб ташқарига чиқиб алоҳида ўтирган. Ғиёс масхарадан олдин бир-икки созанда ва хонанда хизмат қилган. Бобурнинг «сўнгра Ғиёс масхара келди» дейиши шунга ишора. Ғиёс масхарадан кейин эса Турди Муҳаммад қипчоқ билан Мулло Китобдор таклиф қилинган. «Мажлисқа тиладук», дейди Бобур. Улар иккаласи ўзаро савол-жавоб қилиб, мажлис аҳлини кулдирган бўлса ажаб эмас. Аммо хилват базм марказини барибир Ғиёс масхара эгаллаган. Шу боис унинг номи қайд этилади.

Хўш, Ғиёс масхара Бобур Мирзо ҳузурида нималарни ижро этдийкин? Аввало, у ўзининг ҳозиржавоб муқаллид эканлигини, яъни истаган мавзуда кулгили қилиб ҳикоя тўқиш ва мажлисдаги кишиларнинг феъли-атвори, хатти-ҳаракатини масхараомуз қилиб гавдалантириш қобилиятини намойиш этган. Бобурнинг «неча қатла мажлисдин мутояба тарийқи била буюрилдиким, ихрож қилдилар», деган гапи шуни билдиради. Кейин Ғиёс масхара ўзи илгаридан кўрсатиб юрган эски масхара ўйинларини ўйнаган. Буларда у баъзи кулгили либослардан фойдаланган, юзига ниқоб ҳам тортган бўлиши эҳтимолдан холи эмас. «Охир шалойин бўлуб, масхаралиқ била мажлисда йўл топди», — деган жумла шунга тааллуқли. Ғиёс масхара асосан ёлғиз ўзи ўйнаган, лекин каттароқ ҳажмли ўйинларни кўрсатганда, мажлисдаги бир-икки нафар киши билан савол-жавоб қилиб турган бўлиши мумкин.

Хуллас, бу солиштиришлардан кейин Сайид Ғиёсиддин билан Ғиёс масхара бир киши деб айтдиму, лекин ичимда ташвишланиб турдим. Аммо олимлар бирин-кетин мулоҳазаларимни эътироф этганларидан сўнг хулосам қатъийлашиб, кўнглим таскин топди.

Ниҳоят ўтган йили Алишер Навоийнинг Абдураҳмон Жомийга бағишланган «Хамсатул мутаҳаййирин» номли асарини ўқиб туриб, бир мутойиба таърифига тикилиб қолдим. Илгари эътибор бермай, ўтказиб юборганимга ажабландим. Гап ўша Ғиёс масхара тўғрисида борарди.

Бундан Ғиёс масхара тўғрисида кўпгина маълумотларни илғаса бўлади. Аввало, шуки, воқеа Ҳусайн Бойқаронинг Хуросон тахтини эгаллаган 1469 йили рўй берган Подшоҳ Сайид Ғиёсиддинни ўзининг Жаҳоноро боғига бош боғбон қилиб тайинлаб, ўз лойиҳаси бўйича боғни қайта қуришни топширган. Сайид Ғиёс ҳар хил боғлардан сарв ёғочлари сотиб олиб, бир неча аравага ортиб кетаётган бўлади. Шунда Жомий билан Навоийга дуч келади. Демак, Сайид Ғиёсиддиннинг асли касби боғбонлик экан. Дарвоқе, Хондамир ҳам уни боғбон деб атайди. Бу — табиий, кўпгина масхара ва муқаллидлар кулишу кулдиришдан ташқари, яна бирон бир касб-ҳунарнинг бошини тутганлар. Иккинчидан, Жомий ҳам, Навоий ҳам Сайид Ғиёсни яхши билишган экан. Нега деганда, ёғоч ортилган араваларда бошқалар ҳам бўлгандир, лекин улар айнан Сайид Ғиёсни танлаб, ҳазил-мутойиба қилишганки, бу унинг ўша пайтдаёқ зодагонлар орасида эътибор қозонганидан далолат беради. Учинчидан, Сайид Ғиёс Жомийдан хийла ёш бўлган кўринади. Навоийнинг «Ул (Сайид Ғиёс — М. Қ.) ҳазратта салом бериб, алар илтифоти қилиб, мутойиба била дедилар», — деган гап Жомий билан Сайид Ғиёс учрашув ҳолатини маълум даражада изоҳлайди. Сайид Ғиёс таъзим ила салом бериб, ҳазратнинг этагини ўпган, ҳазрат тавозеъдан руҳланиб кетиб, унга, гарчи ёш бўлса-да, илтифот кўрсатиб, сенлаб мутойиба қилган бўлсалар керак. Сайид Ғиёс Навоийдан ҳам ёшроқ экани бу ерда ҳам сезилади. Чунки, шоир уни ўз ҳикоясида Сайид Ғиёс деб атайди. Аслида бу — чала атама, бундай шакл ўзбеклар орасида ҳаётда кичикларга нисбатан қўлланилади. «Мажолисун—нафоис»да эса Навоий уни Сайид Ғиёсиддин деб расмий тилга олади.

Мана энди, Ғиёс масхара хусусида баъзи умумий фикрларга келишимиз мумкин. Агар Ғиёс масхарани Навоийдан 4—5 ёш кичик деб оладиган бўлсак, у тахминан 1446 йили туғилган бўлиб чиқади. Ғиёс масхарани Жомий билан Навоийга дуч келганда, 23 яшар қирчиллама йигит, «Мажолисун-нафоис» ва «Макоримул-ахлоқ»да тилга олинган маҳал эллик ёшлар атрофидаги хушчақчақ эркак, Бобуршоҳ ҳузурида эса кулги санъатида яхши танилган 74 ёшли муйсафид сифатида тасаввур қилса бўлади. Маълумки, кўп масхаралар, муқаллидлар узоқ умр кўришган. Ёши улғайиб, ижрочиликда маҳорати ошган сайин унинг исми шарифи, лақаби ҳам ўзгариб борган: йигитлигида Сайид Ғиёс, ўрта яшарида Сайид Ғиёсиддин, Сайид ширға, кексалигида Ғиёс масхара деб аталган.

Афсуски, Ғиёс масхара маҳорати хусусида қайдлар, баҳслар бор-у, бироқ ўйинларидан намуналарга дуч келмадим. Аммо ноумид шайтон, келгуси изланишларда бирон жойдан намуна ҳам чиқиб қолар. Ҳозирча шуни айтиш мумкинки, Ғиёс масхара асли машҳадлик бўлсада, туркигўй қавмлардан. У ҳам Хуросондаги бошқа олиму фозиллар, санъаткорлар қатори икки тилли (зуллисонайн)дир. Юқорида унинг форс тилидаги Навоий эслаб ўтган бир байтини кўрдик.

Алишер Навоийнинг замондоши Ғиёс масхара ўз даврининг атоқли кулги устаси, анъанавий театрнинг моҳир ижрочиси, дейишга тўла асос бор.

Муҳсин ҚОДИРОВ,
санъатшунослик доктори, профессор

МУМТОЗ МУСИҚАМИЗ БИЛИМДОНИ

Умр — оқар дарё дейдилар. Одам боласи дунёга келар экан, ҳаётда қандайдир из қолдиришга интилиб яшайди. Умрининг қай бир фаслини яшаб ўтгач, беихтиёр ортда қолган йилларини ўзича сарҳисоб қилади. Кимнингдир ўз ҳаётидан кўngли тўлади, кимникидир — йўқ.

Санъатшунослик доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби Файзулла Музаффар ўғли Кароматлини биринчи тоифадагилар сирасига киритишни истардим.

Қадим Бухоронинг санъатни қадрлайдиган инсонлар хонадонида туғилган Файзулла Кароматли дастлаб ғижжак, кейинроқ скрипка синфи бўйича Бухородаги мусиқа мактабида таҳсил олди. Кейин Глиэр номидаги республика мусиқа мактаб-интернатида ўқишни давом эттирди. Мазкур билимгоҳни битирган йили уруш бошлангани туфайли шароит тақозоси билан (гарчи Тошкент давлат консерваториясига қабул қилинган бўлса-да), Бухорога қайтишга мажбур бўлди. 1943 йили яна Тошкентга қайтди. 1946 йилдан бошлаб бир йўла консерваториянинг иккита факултетида — оркестр чолғулари ҳамда мусиқа тарихи ва назарияси бўлимларида ўқишни давом эттирди. Бир вақтнинг ўзида Ўзбек давлат филармонияси (1948 йилгача) ва Ўзбекистон Радиосининг (1950 йилгача) симфоник оркестрларида скрипкачи сифатида ишлади. Шундай қилиб, Консерваторияни Мусиқа назарияси ва фолклоршунослик ихтисослиги бўйича таниқли мусиқашунос Ю. Н. Тюлин синфида муваффақиятли тугатгач, П.И.Чайковский номидаги Москва давлат консерваторияси аспирантурасига йўлланма олади. Бу ерда йирик мусиқашунос олим В. М. Беляев қўлида билимини такомиллаштиради. Дастлабки иш фаолиятини Санъатшунослик илмий-тадқиқот институтида илмий ходим сифатида бошлаган Файзулла Кароматли кейинчалик мусиқа бўлимининг мудири, 1957 йилдан 1964 йилгача директор бўлиб ишлади. Шу билан бирга, Тошкент давлат консерваториясида дарс бера бошлайди. Санъатшунослик институтига раҳбарлик қилган йиллари ўлканинг мусиқа тарихини ўрганиш, ўрта асрларда яратилган мусиқага оид рисолаларни таржима ва тадқиқ қилиш борасидаги ишларга бош-қош бўлди.

Шу муносабат билан институтда 1961 йили мусиқа маданияти тарихи бўлими очилди ҳамда бу ерга араб, форс, урду тилларини биладиган тарихшунослар жалб этилди. 1972 йили Файзулла Кароматлининг ташаббуси ва раҳбарлиги остида биринчи марта Тошкент консерваториясида Шарқ мусиқаси кафедраси очилди.

Файзулла Карооматлининг илмий фаолияти кўпроқ фолклор ва оғзаки анъанадаги устозона мусиқа жанрларини ёзиб олиш, ноталаштириш ҳамда уларни ўрганишга қаратилган. Шу мақсадда 1955 йилдан бошлаб ҳар йили режали тарзда унинг раҳбарлиги ва бевосита иштироки остида Санъатшунослик иститутининг Ўзбекистонимизнинг барча туманлари, Марказий Осиё ва Қозоғистоннинг ўзбеклар яшайдиган қишлоқларига мусиқавий фолклор экспедициялари ўтказилиб келинади.

Машаққатли меҳнатнинг илк меваси сифатида 1962 йили Файзулла Кароматлининг «Ўзбек дўмбира мусиқаси» китоби дунёга келди. 60-йилларнинг охиридан бошлаб олим қўшни республикалар мусиқа фолклорининг ўзаро алоқалари масаласини ўрганиш мақсадида Чимкент, Жамбул, Тошҳовуз, Хўжанд вилоятлари, Тоғли-Бадахшон мухтор вилоятига экспедициялар уюштирди ва бой материал тўплади. Мазкур илмий-амалий сафарларнинг натижасида «Ўзбек мусиқа мероси ХХ асрда» (I, II китоб), «Ўзбек чолғу мусиқаси» (мерос), «Ўзбек мусиқаси совет даврида» китоблари, шунингдек, санъатшунослик доктори, профессор И. Х. Нуржонов билан ҳамкорликда «Помир мусиқа санъати» беш жилдлигининг 1-2 жилди, Б. Ерзакович, А. Пантелирейз, Н. Абубакировалар ҳаммуаллифлигида консерваториялар учун мўлжалланган «Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусиқа тарихи» ўқув қўлланмасининг олим қаламига мансуб «Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқларининг мусиқа мероси» боби ва бошқалар дунёга келди. Унинг «Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ва ўзбек совет мусиқаси» китобида эса замонавий композиторлик ижодиёти муаммолари, Ҳамзанинг новаторлик ижодида анъана масалалари ёритиб берилади. Ф. Кароматлининг ишлари МДҲ давлатларида, Олмония, АҚШ, Полша ва бошқа мамлакатларда ҳам нашр этилган.

Олим илмий йўналиш билан бирга, қирқ йилдан зиёдроқ вақтдан буён Мухтор Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваториясида талабаларга педагоглик қилиб келади. Қарийб чорак асрдан бери Шарқ мусиқаси факултети Мусиқавий шарқшунослик кафедраси мудиридир. Файзулла Кароматли мусиқашунослар учун «Шарқ халқлари оғзаки анъанадаги устозона мусиқаси бўйича семинар», «Манбашунослик» (И. Ражабов билан ҳамкорликда) каби янги курсларни ишлаб чиқди. Унинг жонбозлиги билан консерваториянинг барча факултетлари ўқув дастурига «Хорижий Шарқ мамлакатлари халқларининг мусиқа маданияти» курси киритилди.

Ғамхўр, айни пайтда талабчан устоз йиллар давомида кўплаб шогирдлар етиштирди. Унинг раҳбарлигида шу кунгача 25 дан ортиқ номзодлик ва докторлик диссертациялари муваффақиятли ёқланди. Шогирдлари орасида ўзбекистонлик толиби илмлар билан бир қаторда Озарбайжон, Тожикистон, Туркманистон, Қозоғистон, Олмония, АҚШ, Судан, Иордания вакиллари ҳам бор. Олмония, АҚШ, Полша, Чехословакия ва Ҳиндистондан келган тадқиқотчилар олимнинг қўл остида малакаларини оширганлар. Улар орасида бугун фан доктори даражасига кўтарилган йирик олимлар Анжелика Юнг (Олмония), Тет Левин (АҚШ), Славомира Жеранска-Камшик (Чехословакия)ларнинг номини қайд этиш мумкин.

Олим ЮНЕСКО ташаббуси билан Лейпцигда нашр этилган тасвирларда мусиқа тарихи сериясидаги китобнинг Марказий Осиёга бағишланган жилди ҳаммуаллифи, олти жилдли «Мусиқа қомуси»нинг илмий маслаҳатчиларидан биридир. Файзулла Кароматлининг ташаббуси ва бевосита иштирокида «Ўзбек халқ мусиқа меросидан» деб умумий номланган грампластинкалар антологияси чиқарилдики, уларнинг сони ҳозирда 23 тага етди.

Файзулла Кароматли мамлакатимиз мусиқа илмининг йирик намояндаси сифатида халқаро конференция ва симпозиумларда (Тошкент, Самарқанд, Алмати, Москва, Бухарест, Берлин, Гамбург), илмий семинарларда (Италия, Юнонистон, Ироқ, Словакия, Швейцария ва б.) муваффақиятли иштирок этди. У ўзбек ва тожик халқлари мусиқа маданияти ҳақида Варшава, Берлин, Ирбид дорилфунунларида маърузалар қилган.

Олим Самарқандда ўтказиб келинадиган анъанавий халқаро мусиқашунослик симпозиумлари ва фестивалларининг ташкилотчиларидан бири, фаол жамоат арбоби, композиторлар ва Бастакорлар уюшмаси Бошқарувининг аъзоси ҳамдир. Узоқ йиллар мусиқа танқидчилиги ва мусиқашунослик бўйича комиссияни бошқарди. Республикамизда бир неча йиллардан буён ўтказилиб келинаётган Мақом (1983, 1987, 1991, 1995) ва Катта ашула (1984) ижрочилари танловларининг раиси сифатида фаолият кўрсатди. Шу билан бирга, Ф. Кароматли ЮНЕСКОнинг халқ ижодиёти бўйича Халқаро ташкилоти илмий-тадқиқот комиссияси раис ўринбосари, Халқаро анъанавий мусиқа кенгашининг аъзоси, мазкур кенгаш «Мақом» Халқаро тадқиқот гуруҳининг ҳамраиси, турк маданияти тил ва тарих юксак жамиятининг аъзосидир.

Ўзбек мусиқашунослик илмининг оқсоқоли, етакчи устоз, фаол жамоат арбоби Файзулла Музаффар ўғли Кароматли муборак 70 ёшга қадам қўйди. Ўзини илмга, энг муҳими, халқи, юрти хизматига бахш этган бу фидойи инсонга узоқ умр, янги ижодий муваффақиятлар тилаб қоламиз.

Ирода ДАДАЖОНОВА

САҲНАМИЗДА БИР ОВОЗ БОР...

Қутлаймиз!

Ўзбек театр санъатида ўзига хос ноёб овозга эга бўлган актёрлар бармоқ билан санарли. Ана шулар ичида Ўзбекистон халқ артисти, халқимизнинг севимли санъаткори Тўлқин Тожиевнинг ўз ўрни бор. Унинг жарангдор, ширали овозини мухлислар дарҳол ажратадилар. Бунда, айниқса, у иштирок этган ўзбекчага ўгирилган филмларнинг ўрни катта. «Қилич ва қалқон», «Афоня», «Иван Василевич касбини ўзгартиради», «Сиздан угина, биздан бугина», «Филлар менинг дўстларим», «Рам ва Шам»... Эҳ-ҳе, бу рўйхатни узоқ давом эттириш мумкин. Деярли ярим асрга яқинлашиб қолган ижодий фаолиятида бундай филмлар кам дейсизми!

Албатта актёрнинг асосий ижод маскани театр. Бошқача бўлиши мумкин эмас. Ахир, у ажойиб санъаткор, Ўзбекистон халқ артисти Жўра Тожиев хонадонида ўсиб, вояга етди. Болалигидан отасининг кетидан эргашиб театрга, радиога борар, спектакллар томоша қилиб, радиопостановкалар тингларди. Унинг ўзи ўша йилларни шундай хотирлайди: «Адамларнинг кетларидан эргашиб қаерга борсалар, бирга юрардим. Эсимда, уруш йилларида «Ҳамза» театрида драматург Туйғуннинг «Она» пиесаси саҳналаштирилди. Адамга аскар роли топширилган эди. Аскар онасидан хат олиб, уни ўқиётганда актёр Соиб Акромов немис солдати ролида саҳнага ит билан кириб келади ва уни тутмоқчи бўлади. Шунда мен беихтиёр «Ада, қочинг, қочинг», — деб бақирганман.

Менда театр санъатига илк бор меҳр уйғотган оиладаги ижодий муҳит бўлади, — давом этади Тўлқин ака. — Актёр бўлиб етишишимда эса адамларнинг хизматлари жуда катта. Биринчи устозим ҳам адам бўладилар. Шунингдек, Шариф Қаюмов, Александр Гинзбург, Тошхўжа Хўжаев, Шукур Бурхонов, Саъдихон Табибуллаев каби устоз санъаткорлардан кўп нарса ўрганганман».

Тўлқин Тожиев муқаддас санъат даргоҳи, Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театрида 100 дан ортиқ ранг-баранг образлар яратди. Н. В. Гоголнинг «Ревизор»ида Бобчинский ва Хлестаков, В. Шекспирнинг «Гамлет»ида Озрик, «Қирол Лир»да Эдгар, «Отелло»да Яго, Уйғун ва Иззат Султоннинг «Алишер Навоий»сида Мансур ва Жомий

«Имон»ида Ориф, «Мирзо Улуғбек»да Абдуллатиф, Чингиз Айтматовнинг «Сарвиқомат дилбарим»ида Жонтой каби образлар ҳаётийлиги, жозибаси ва ёрқинлиги билан фақат актёр ижодида эмас, балки ўзбек театр санъатида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Тўлқин Тожиев бу етук образлари билан саҳнада салбий типлар характерларини ниҳоятда усталик, катта маҳорат билан ижро этувчи ўзига хос катта истеъдод соҳиби эканлигини амалда кўрсатди.

Ҳар бир актёр ижодида муҳим ўрин тутган, чўққи ҳисобланган образлари бўлади. «Отелло»даги Яго, «Ревизор»даги Хлестаков ва «Сарвиқомат дилбарим»даги Жонтой Тўлқин Тожиевнинг саҳнада яратган ана шундай образлари сирасидандир. Маълумки, Яго образини ажойиб санъаткор Наби Раҳимов қойилмақом қилиб яратган эди. Шундай улкан санъаткор ўйнаган ролга қўл уриш осон иш эмасди. Бинобарин, актёр тақлидчи бўлиб қолмади, балки ўзига хос йўлдан борди. Актёр Яго характеридаги барча қабиҳликларни шу даражада ҳаётий ва ишонарли тарзда усталик билан очганки, унинг салоҳиятига, истеъдодига қойил қолмасдан илożingиз йўқ. Яго ролида актёр Тўлқин Тожиев мутлақо сезилмайди, балки саҳнада Яго ҳаракат қилади.

1960 йили Ҳамза театрида драматург Иззат Султон пиесаси асосида «Имон» спектаклининг қўйилиши ўзбек драматургияси ва театр санъатида катта воқеа бўлган эди. Зиёлилар ҳаётига бағишланган бу асардаги Ориф ролини Тўлқин Тожиев ижро этган. Бу образ орқали у фан соҳасига қингир йўл билан кирган сохта олимнинг жирканч қиёфасини ёрқин кўрсатган. Актёр ўз қаҳрамонининг минг тусга кириб товланишини, борган сари тубанликка юз тута бориш жараёнларини ниҳоятда ҳаётий жонлантиришга муваффақ бўлган.

Юқорида эслатиб ўтганимиздек, Тўлқин Тожиев ижодини кино санъатисиз тасаввур қилиш қийин. 1947 йили кинорежиссёр Борий Ҳайдаров уни дубляжга чақиради. Комил Ёрматов эса унга кинога йўлланма беради. Бинобарин, актёрнинг кино санъатида ўз ўрнини топишида ушбу икки санъаткорнинг хизматлари бениҳоя катта.

1954 йили Комил Ёрматов «Абу Али ибн Сино» филмидаги Журжоний ролига Тўлқин Тожиевни таклиф қилди. Бу рол актёр ижодида муҳим аҳамият касб этди. Чунки уни кенг жамоатчиликка яқиндан танитган шу роли бўлди. Шундан буён Тўлқин Тожиев «Ўзбекфилм» ва ҳамдўстлик мамлакатлари киностудияларида суратга олинган бадиий филмларда йигирмадан ортиқ рол ижро этди. У Латиф Файзиевнинг «Иккинчи баҳор»ида Ҳаким, ака-ука Алексеевларнинг «Алангали йиллар»ида Ҳайдар, Шуҳрат Аббосовнинг «Маҳаллада дув-дув гап»ида Маҳмуд, Дамир Салимовнинг «Беш оға-инилар»ида Жўра, Йўлдош Аъзамовнинг «Сайёд қўнғироғи»да Қуддуз, Эдуард Хачатуровнинг «Бу ердан чегара ўтади» номли уч серияли филмида Омон, Жаҳонгир Файзиевнинг «Сиз кимсиз?» филмида Тоғаев, «Комил инсон»ида актёр, Ҳотам Файзиевнинг «Қашқирлар»ида Жўраев, «Поездни талаш» филмида Пулс, «Ленфилм» киностудиясида суратга олинган Ройзманнинг 5 серияли «Қора балиқ изи» филмида Қодиров, Розанцевнинг «Ҳаёт сенинг қўлингда» филмида Ҳасанов, Искандар Ҳамроевнинг «Қора қумда» филмида Аваз каби роллари шулар жумласидандир.

Тиниб-тинчимас бу санъаткор 1947 йилдан буён Республика радиосида мунтазам қатнашиб келади. Дастлаб радиода иш бошлашида радиорежиссёр Дамир Шокиров раҳнамолик қилган эди. Тингловчилар уни «Табассум» эшиттириши ва «Қармоқ» сатирик радио журнали орқали жуда яхши биладилар. Шунингдек, кўплаб радиоспектаклардаги роллари ва у ўқиган ҳажвий ҳикоялар халқ эътирофига сазовор бўлган. Унинг ижоди ҳамон Республика радиоси билан узвий боғлиқ.

Санъаткорнинг овози одамлар қулоғига шунчалар сингишиб кетганки, ҳатто уни шахсан танимаганлар ҳам овозини эшитиб қолсалар, дарҳол танийдилар. «Ия, ўзимизнинг Тўлқин Тожиев-ку!» деб ҳурмат-эҳтиром кўрсатадилар. Актёр учун эса бундан ортиқ бахт йўқ, назаримизда. Айниқса, бугун 60 баҳорни қаршилаб турганида ҳам ҳамон театрда турли қиёфалар яратиш, дубляжда янги қаҳрамонларга овоз бериш, радио орқали мухлисларни хушнуд этиш дарди билан тинимсиз изланишда давом этаётган Тўлқин Тожиев учун бу эҳтиромнинг баҳоси ўзгача!

Ўткир ШОКИРОВ,
филология фанлари доктори

Кўргазма залларида

ШАРҚ РАНГЛАРИ

Ўзбекистон давлат Санъат музейида «Шарқ ранглари» мавзуида замонавий рассомларимизнинг янги кўргазмалари очилди. Кўргазмадан ўрин олган асарларнинг кўпчилиги кейинги йилларда яратилган. Шарқона ранглар рассомнинг ҳиссий кечинмаларини ўзига хос тарзда ифодалаган. Ҳар бир санъаткор асари янгича фикрлари, изланишлари, бир-бирини такрорламас бўёқ ва шаклларда ифодалангани билан ажралиб турибди.

Айниқса, таниқли ҳайкалтарош Дамир Рўзибоевнинг бир неча рангли ҳайкаллари эътиборни тортади. «Модерн жаз квартетига бағишлов» асари чуқур фалсафий фикрларга бой. «Элла Фитцжералдга бағишлов» асарида эса ҳайкал ва картинадаги характер ҳамда мазмун олтин ранглар билан шундай уйғунлашиб кетганки, ашулачининг овози олтинга қиёс қилинаётгандек товланиб, бой мазмунни ифодалайди. Санъаткор ҳайкалтарошликда ҳажм, шаклларни шарқона бўёқлар билан бойитар экан, санъатлар ўртасидаги маънавий-психологик уйғунликни ҳам маҳорат билан намойиш қилганини кўрамиз. Бундан ташқари, рассомнинг «Жазга оид импровизация» мажмуи (рангтасвир ҳайкал), «Дюк Эллингтонга бағишлов» (ҳайкал шамот, ангоб гуаш), «Тоғ манзараси», «Қайрағоч соясида» каби рангтасвир ва бошқа асарлари ҳам кўргазмадан ўрин олган.

Рангтасвир устаси Жавлон Умарбеков полотнолари ҳам томошабинларга завқ-шавқ бағишлайди. Рассомнинг шарқона сеҳрли бўёқларда ишланган картиналарида профессионал тугаллик, асарни меъёрига етказиш маҳоратини кўрамиз. Бу ўринда «Гуллар», «Гуллар ва тиканлар», «Мешкоп», «Натюрморт: идиш-товоқ» каби асарларни алоҳида айтиб ўтиш жоиз.

Баҳодир Жалоловнинг кўргазмага қўйилган автопортретини томоша қилган санъат ихлосманди импрессионистларга хос анъананинг янгича талқини гувоҳи бўлади.

Алишер Мирзаев асарларида эса шакл ва бўёқлар мунозарасига дуч келамиз. Санъаткор ижодининг қайси бир намунасига эътибор билан қарамайлик, унда табиатимизга хос ранглар жилосини кўрамиз. Рассомнинг ўзбек халқига хос психологик кечинмаларни чуқур таҳлил қилиши янада таъсирлидир. Унинг картиналарида фикр тиниқ, бўёқлар мажмуаси билан уйғунлашган. «Сўнгги учрашув», «Икки дин овораси», «Ўтмишдан эртаклар», «Фузулийни ўқиб», «Шамолли кун» каби асарлари кўргазмага алоҳида мазмун касб этган.

Рангтасвир санъатига дадил кириб келаётган Беҳзод Маҳмудовнинг ижодий намуналари ҳам ўз ўрнини тополгани эътиборлидир. Рассомнинг «Аср нафаси», «Сукунат», «Мудроқ табиат», «Куз барглари рақси» каби бир қанча манзараларида жиддий изланишлар самараси кўриниб турибди. Кўргазмага ундан ортиқ рассомларнинг асарлари қўйилган. Уларнинг янги изланишлари мухлисларни мамнун этади, деб ўйлаймиз.

Норсаид ОЙДИНОВ

Қутлаймиз!

Раҳматилла Иногомовни университетдаги талабалик йилларидан бери биладиган, унинг илмий-ижодий фаолиятини мудом кузатиб келаётган таниқли олим Умарали Норматов шундай ёзади: «У палаги тоза, обрў-эътиборли, маърифатли кишилар оиласининг фарзанди. Бундай муҳит таъсири Раҳматиллаининг ижодий тақдирида чуқур из қолдирди».

Адабиётшунос Р. Иногомов 1936 йил 5 майда Тошкент шаҳрида таваллуд топди. Мактабда, кейинчалик Тошкент Давлат университетида таҳсил олган кезларида у ҳаётини адабиёт билан, бадиий ижод сир-асрорларини ўрганишдек муътабар соҳа билан боғлади. Олимнинг кўп йиллик изланишлари бугун сарҳисоб қилинса, самарали бўлганини кўриш мумкин. Ўнлаб рисолалар, матбуотда эълон қилинган икки юзга яқин илмий мақолалар шундан далолатдир.

Раҳматилла Иногомов ўттиз йилдан ошиқ вақтдан бери Тошкент Давлат университетида хизмат қилади. У 1969 йили «Ўзбек-туркман адабий алоқалари тарихидан» мавзуида номзодлик диссертациясини ҳимоя қилган. Олим «Дили-дилига пайванд», «Адабий қардошлик тароналари», «Адабиёт — дўстлик элчиси», «Кўнгиллар аро кўприк» каби бир неча китоблар муаллифидир. Қардош халқлар адабиётлари ўртасидаги ўзаро алоқаларни фаол ўрганиш, тарғиб-ташвиқ этиш билан бирга, Р. Иногомов бадиий таржима борасида ҳам анчагина меҳнат қилди.

Таваллуд топган кунига олтмиш йил тўлиши муносабати билан таниқли адабиётшуносни қутлаб, сизнинг эътиборингизга унинг янги «Муҳаммад пайғамбарнинг туркий авлодлари» рисоласидан айрим парчаларни ҳавола этмоқдамиз.

МУҲАММАД ПАЙҒАМБАРНИНГ ТУРКИЙ АВЛОДЛАРИ

● Шундай инсонлар, табаррук зотлар, оламшумул олимлар борки, уларнинг насл-насаблари башарият тарихида ўчмас из қолдирган буюк сиймоларга, муътабар аждодларимизга, кароматли азиз-авлиёларга, ҳатто пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломга бориб тақалади. Ана шундай зотлар орасида бобокалонлари улуғ Пайғамбаримиз авлодларига мансуб Миён ҳазратлари авлоди, бу авлоддан етишиб чиққан кўплаб уламо ва азиз-авлиёлар алоҳида эътиборга молик. Мусулмон Шарқида беқиёс ўрин тутувчи, тасаввуфдаги «Қодирия» сулукининг асосчиси, авлиё аллома ҳазрати Ғавсул Аъзам Муҳйиддин Саййид Абдулқодир Гилоний, мусулмон оламидаги табаррук сиймолардан бири, тасаввуфдаги нақшбандийлик тариқатининг асосчиси, яқиндагина туғилганининг 675 йиллигини нишонлаганимиз ҳазрати хожа Баҳоуддин Нақшбанд ва машҳур олим Имом Раббоний, мутафаккир шоир ва насрнавис, шеърлари халқ ичида довруғ қозонган Сўфи Оллоёр шу авлодга мансубдирлар.

● «Миён» сўзи келиб чиқиши жиҳатидан тожикча бўлиб, ўрта маъносини англатади. Миёнлар ота томонидан ҳазрати Умарга, она томонидан эса ҳазрати Али ва Фотима (Муҳаммад пайғамбарнинг севимли қизлари) орқали тарқалган муътабар авлодга мансуб. Миёнларга мансуб авлод вакилларига миён ҳазрат, улуғ ҳазрат, саййид, эшон, тўра, хожа, муфти, шайх, амир унвонларини қўшиб айтиш одат тусига айланган.

● Миёнлар авлодидан етишиб чиққан, Муҳаммад пайғамбаримиздан кейинги азиз авлиёларимиз орасида энг нуфузли зотлардан бири ҳазрати Ғавсул Аъзам Муҳйиддин Саййид Абдулқодир Гилоний бўлган, замонасининнг тенгсиз донишманди, буюк мударрис, кароматли авлиё бўлиб етишган бу аллома тасаввуфдаги «Қодирия» сулукига асос солган. Асл насл-насаби ўн авлод олдин Муҳаммад алайҳиссаломнинг қизи Фотимаи Заҳро ва унинг ўғиллари Имом Ҳасан ва Имом Ҳусайнга бориб тақаладиган Саййид Абдулқодир Гилоний милодий 1079 йили (ҳижрий 472 йил) Эроннинг Гилон вилоятида оламга келади. Абдулқодир 16 ёшида 1095 (ҳижрий 489) йили Бағдодга бориб, зўр иштиёқ билан илм таҳсилига киришади, умрининг охиригача (1166 йил, ҳижрий 562) — шу шаҳарда қолиб кетади. У теран ақли, ҳофизасининг ўткирлиги билан талабалар ва мударрисларни ҳайратга солади. Тожик олими М. Ҳазратқулов «Тасаввуф» китобида (Душанба, 1988) Абдулқодир Гилоний ҳақида қуйидаги фикрларни айтади: «Қодирия — тариқат силсилаларининг дастлабкиларидан бўлиб, асосчиси Абдулқодир Гилонийдир (XII аср). У Ҳанбалий суннийларидан ҳисобланади. Абдулқодир Гилоний аввал ақлий ва фиқҳий илмларни эгаллаб, сўнг зоҳирий ва ботиний таълимга қўл урган. Сўфийлар орасида «Шайхи Машриқ» ва «Қутби Аъзам» номлари билан шуҳрат қозонган. Шайхнинг қирқ икки фарзанди бўлганлиги ва улардан ўн бир нафари оталари тариқатига киргани ҳақида ривоят қилинади».

● Миёнлар авлодидан етишган энг машҳур кишилардан бири, шубҳасиз, Баҳоуддин Нақшбанддир. «Шоҳи Нақшбанд», «Хожайи Бузрук», «Баҳоуддин пирим», «Девонаи Баҳоуддин», «Шайх Баҳоуддин», «Ҳазрати Эшон», «Ҳазрати Хожа», «Баҳоуддин Балогардон» унвонлари билан шарафланган Хожа Баҳоуддин Муҳаммад ибн Бурҳониддин Нақшбанд ал-Бухорий Шарқ халқлари тафаккур тарихига катта ҳисса қўшган улуғ аллома ва авлиё саналади..

Баҳоуддин 17 ёшида уйланади. Аммо оилавий роҳат-фароғатда кун кўриш унга насиб этмади. Устози Мир Кулол қўлида таҳсили поёнига етгач, бобоси уни бошқа эътиборли дарвешлардан ҳам баҳраманд қилиш мақсадида шаҳарма-шаҳар, қишлоқма-қишлоқ олиб юради. Йигитча дарвеш қаландарлар қаторида Шоҳизинда мозорида ётиб юрган тунларининг бирида ҳазрати Ҳизрни туш кўради. Ҳизр унга: «Чин сўфий бўламан десанг, хотинингга рағбат қилмагил», дейди. Шундан кейин у ўзининг бутун ҳаётини Аллоҳ йўлига, маърифатта бағишлайди, оилавий ҳузур-ҳаловатдан воз кечади.

● Тариқат илмидаги улкан ютуқлари учун «Маҳдуми Аъзам» унвонига сазовор бўлган Саид Аҳмад Косоний ҳам ана шундай сиймолардан биридир. Муҳаммад Пайғамбаримизнинг авлодларидан бўлган косонийлар Мовароуннаҳрга XIV асрнинг охирларида Арабистондан келиб ўрнашиб қолишган. Тўлиқ номи Саййид Аҳмад ибн Мавлоно Жалолиддин Хожа Косоний бўлиб, Косон кентида 1461 (ҳижрий 868) йили дунёга келган. Косонийнинг фикрича, «Дин ва муқаддас китоблар инсон учун ва инсонни ахлоқий камолотга етаклаш учун берилгандир; инсон дин учун эмас, балки дин инсон учун яратилгандир». Алломанинг бу фикри ҳамма нарсани динга боғлаб қўювчи, дин ҳамма нарсанинг асоси, инсон ҳам фақат унга риоя ва хизмат қилиш учун яратилган, дея фикрловчи мутаассиб диндорларга қарши қаратилган кучли зарба эди.

● Миён ҳазратларининг авлодлари ичидан етишиб чиққан энг улуғ сиймолардан бири Имом Раббонийдир. Ул зотнинг асл исм-шарифлари Аҳмад Фаруқий бўлган. Миён ҳазрат Бобурнинг набираси Акбаршоҳ ҳукмронлиги даврида Ҳиндистонда яшаб, ижод этган. Бўлажак олим дастлабки билимларни падари бузрукворлари шайх Абдулаҳаддан олгач, мадрасада замонасининг етук билимдонлари қўлида таҳсил кўрган. Ўрта асрларда Раббонийлар авлодидан Далиллулло ҳазрати Шайх Абдул Аҳмад (тахаллуси Ваҳдат), Ҳазрати Шайх Муҳаммад Миён Обид, Муҳаммад Мусахон Хожа Даҳбедий, Ҳазрат Шайх Ғулом Маъсум Валий, Ҳазрати Эшон Сўфи Оллоёр сингари фозил ва шоир кишилар камол топиб, ўз даврининг маданий, илмий ва адабий ҳаётида кўп хизматларни амалга оширганлар. Булар орасида улуғ шоир Ҳазрат Эшон Сўфи Оллоёр айниқса машҳур эди.

● Раббоний Соҳибзодалар авлоди асли мадиналик бўлиб, кейинроқ Ҳиндистонга кўчиб келади ва ундан дунёнинг кўпгина мамлакатларига тарқаб кетади. Соҳибзодалар аввал Деҳли яқинидаги Сирҳинд, кейинроқ Калкутта-Ҳинд мусулмонлари юртида истиқомат қилишган. XVIII асрда эса Қўқон хонлигига келиб, ўрнашиб қолишган... Имом Раббоний Соҳибзода, унинг фарзандлари Қўқон хонлиги, кейинроқ Бухоро амирлиги саройларида, Тошкент беклигида жуда катта обрў-эътибор қозонишиб, бу мамлакатларнинг сиёсий-ижтимоий, маданий ҳаётига кучли таъсир кўрсатадилар.

● Раббонийлар сулоласининг вакилларидан Миён Фазл Аҳад ҳазрат ҳам ниҳоятда билимдонлиги, тўғрисўзлиги, кароматлари билан обрў-эътибор қозонган. Фазл Аҳад Қўқон хони Маъдалихон саройидаги энг муътабар диний уламолардан саналиб, катта таъсир кучига эга эди. Маъдалихон Миён Фазл Аҳад ва унинг тарафдорларини аста-секин турли йўллар билан саройдан узоқлаштириб, ўз атрофига янги уламоларни тўплайди. Бухоро амири Насруллохон лашкар тортиб келиб, Қўқонни эгаллайди, Маъдалихонни қатл этади. Кўпчилик бу воқеани «кароматли эшонни қувғин қилган Маъдалихонга худо томонидан юборилган жазо», деб талқин қилади.

● Миёнлар авлодига мансуб улуғ зотлардан яна бири Миён Фазл Қадр ҳазратдир. Бу табаррук зот 1856 йили Қўқонда Рамазон ойининг муборак лайлат-ул-қадр кечаси таваллуд топган эканлар. Болалигидаёқ Тошкентга келиб, Эски шаҳарнинг Сақичмон маҳалласида яшаб қолган, ғоят зукколиги, билимдонлиги, ҳофизасининг ўткирлиги билан ажралиб турадиган Миён Фазлнинг лақаблари Набирахон бўлган. Миён Фазл ҳазрат Камий, Хислат, Алмаий, Дилкаш, Тавалло, Мискин, Авлоний, Элбек, Сидқий Хондақлиқий, Мирмуҳсин Шермуҳамедов сингари Тошкентда яшаб ижод этган кўпгина шоирлар, шунингдек, бу шаҳарда бирмунча муддат яшаган ёхуд келиб-кетиб юрган Муқимий, Фурқат, Завқий каби сўз санъаткорлари билан яқиндан муносабатда бўлган, улар билан шеърий базмлар, илмий суҳбатлар қурган...

АМАЛИЙ ҲАМКОРЛИК УФҚЛАРИ

Ўзбекистон ва Туркия ишбилармонлари уюшмаси хорижий мамлакатларнинг бизнесменлари билан ҳамкорликда тузилган Ўзбекистондаги қалдирғоч халқаро ташкилотлардан биридир. Туркия Республикаси Президенти Сулаймон Демирэлнинг юртимизга расмий ташрифи арафасида мухбиримиз мазкур халқаро уюшма бош директори Жемал ХАМАРАТТУРКка мурожаат қилиб, икки дўст ва қардош мамлакат сармоядорлари ҳамкорлигида амалга оширилаётган ишлар хусусида сўзлаб беришни сўради.

— Ўзбекистон ва Туркия ишбилармонлари уюшмасининг таъсисчилари ва аъзолари 75 та ўзбек ва турк давлат идоралари, бирлашмалари, корхона ва фирмалари бўлиб, уларнинг сафида ҳар икки мамлакатдан 3500 нафардан ортиқ киши меҳнат қилаётир, — деди Ж. Хаматтурк. — Уюшманинг таъсисчилари орасида Ўзбекистон томонидан Давлат мулк қўмитаси, «Ўзбексавдо», «Ўзбекэкспедиция», «Ўзинвестбанк», «Тадбиркорбанк», «Ўзбекистон» биржаси, Ўзбекистон товар ишлаб чиқарувчилар ва ишбилармонлар палатаси, «Ўзбизнесфонд» ва бошқа ташкилотлар, Туркия томонидан эса «Демир метал», «Айсел иншоат», «Турк ҳаво йўллари», «Истанбул текстил», «Равнептгорг», «Трансбанк», «УТ-Банк» сингари нуфузли фирма ва ташкилотлар бор.

Ўзбекистон ва Туркия ишбилармонлари уюшмаси амалий ҳамкорликни мустаҳкамлаш, мувофиқлаштириб бориш ва қўллаб-қувватлаш, ижтимоий-иқтисодий, илмий-техникавий, ташқи савдо, маданий, маърифий, инсонпарварлик соҳаларида амалий ёрдам кўрсатиш, давлат ва бошқа ташкилотларда ишбилармонларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, ҳуқуқий ва бошқа хил ёрдамлар кўрсатиш кўнгилли уюшманинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Уюшма ташкил бўлганидан буён Туркиядаги 16 йирик ташкилот, палата, жамият ва фирмалар билан алоқа ўрнатилди. Бу ташкилотлар ўз сафларига 500 мингга яқин кичик ва ўрта ишбилармонлик бўлинмаларини бирлаштирган. Анқара, Истанбул ва Измирдаги саноат ва савдо палаталари, шунингдек, Туркия саноат-савдо вазирлиги шулар жумласидандир. Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк қўмитаси ва Истанбул савдо палатаси, «Тошкент» фонд товар биржаси билан Истанбул фонд товар биржаси ўртасида амалий муносабатлар ўрнатилди. Ҳамкорликдаги саъй-ҳаракатлар туфайли «Тошкент» биржаси Евроосиё биржалари федерациясига қабул қилинди, бу билан Ўзбекистон Республикаси қимматли қоғозларининг халқаро бозорга чиқиши учун йўл очилди.

Бурса шаҳридаги ёш ишбилармонлар билан алоқалар йўлга қўйилди. Туркия Ташқи ишлар вазирлиги ҳузуридаги Туркия тараққиёт ва ҳамкорлик агентлиги Шимолий Қибрис ишбилармонлари билан ҳам ўрнатилган шундай муносабатлар самарали бўлмоқда. Улар учун Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк қўмитасида, Тошкент шаҳри, Самарқанд ва Сирдарё вилоятлари ҳокимликларида, «Ўзбекенгилсаноат», «Ўзбексавдо», «Ўзуштсутсавдо» уюшмалари, «Ўзқурилиш материаллари» давлат концерни, Ўзбекистон Республикасида фаолият олиб бораётган турк фирмаларида амалий учрашувлар ва тажриба алмашишлар ташкил этилди.

Уюшма аъзоси бўлган ишбилармонларга амалий ёрдам кўрсатиш учун ўқув-услубий маркази фаолият олиб бормоқда. Унда Туркиядан Ўзбекистонга келаётган ёш бизнесменлар малака оширмоқда. Ўқув машғулотлари Ўзбекистон Республикасининг қонунчилиги, божхона, виза олиш, солиқ тартибларини ўрганишни ўз ичига олади.

Бозор институтлари тармоғини ривожлантириш ва иккала мамлакат ўртасида иқтисодий муносабатларни янада кенгайтириш мақсадида уюшма Истанбулдаги савдо-саноат палатасига ўзбекистонлик бир гуруҳ мутахассисларни малака ошириш учун юборди. Уларнинг барча харажатларини уюшма ўз зиммасига олди.

Уюшма ўзининг халқаро фаолияти доирасида Ўзбекистон ва Туркия ўртасида дўстона алоқаларни ҳар тарафлама ривожлантириш ва мустаҳкамлашга интилмоқда. Иккала мамлакат элчихоналари мадади билан амалий муносабатлар йўлга қўйилди. Элчихоналарнинг мадади билан уюшмамиз Тошкент ва Анқара, Самарқанд ва Истанбул шаҳарлари ўртасида дўстлик алоқаларини кенг кўламда йўлга қўймоқда. Шу мақсадда Анқара шаҳрининг расмий делегацияси Ўзбекистонга ташриф буюрди. Унга Олтинтоғ районининг мэри жаноб Зие Қаҳрамон бошчилик қилди. Делегация аъзолари Тошкент шаҳри ҳокимлигида ва Туркия Республикасининг Ўзбекистондаги элчихонасида қабул қилинди. Самарқанд ва Бухорога ташриф буюрган меҳмонлар бу вилоятларнинг ҳокимликларида ҳам бўлди. Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг 1995 йил октябр ойидаги қарори билан уюшмамизга гуманитар ташкилот мақоми берилди. Шу сабабли ташкилотимиз инсонпарварлик ва ҳомийлик ишларида ҳам фаол қатнашмоқда.

Ҳозир Туркия томонидан Ўзбекистон иқтисодиётига сафарбар этилган сармояларнинг миқдори бир неча юз миллион АҚШ долларини ташкил этади. Ўз кучимиз билан ишлаб чиқилган дастур ҳар икки мамлакат бир-бирига етказиб бераётган товарлар сифатини назорат қилиш, сармоялар миқдорини кўпайтириш, Ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришни кўзда тутади. Уюшма ўзбек-турк қўшма корхоналарини ташкил этишда ҳам бевосита қатнашмоқда.

Ўзбекистон Республикасидаги давлат идоралари ва бошқа ташкилотларнинг мадади билан муваффақиятли иш олиб бораётган уюшмамиз ўзбек ва турк халқлари дўстлиги ва ҳамкорлигини янада мустаҳкамлаш ишига ўзининг бирмунча қўшимча ҳиссасини қўшаётир. Туркия Республикаси Президенти Сулаймон Демирэлнинг Ўзбекистонга ташрифи мобайнида имзоланган битимлар ва ҳужжатлар бу борадаги ишларимизни сифат жиҳатдан янги босқичга кўтаришга кенг йўл очади деган умиддамиз.

ФОЖИАНИНГ САБОҒИ МУҲИМ

Адаб, одоб ва одам

Очиғи бу мавзуга қўл уришдан олдин узоқ ўйландим. Мени асосан битта савол қийнарди: хўп, боринги, камина кўнгилимдаги дардимни қоғозга тўкиб солдим ҳам дейлик, лекин бу билан нима ўзгаради? Аввало, мақолам қаҳрамонлари уни ўқирмикинлар? Ўқиган тақдирларида ҳам ўз йўл қўйган хатоларидан пушаймон бўлиб, тегишли хулоса чиқариб олармикинлар? Иккинчидан, холис ниятда битмоқчи бўлганларимни ҳамма ҳам бирдек тўғри тушунармикан? Акс ҳолда, бу гаплар ўзлигини англаган ҳамюртларимизнинг нафсониятига тегиб кетмасмикин? Энг муҳими, мен улар наздида хотин-қизларимизни ёмонотлиққа чиқарувчи одамга айланиб қолмасмикинман?

Дастлаб ана шундай андиша ва истиҳолаларга бориб, бу ҳақда минбаъд ёзмасликка аҳд қилгандим. Кейин билсам, хато фикрга борган эканман. Ўзинг кўрган-эшитган, халқимиз, миллатимиз шаънига ва қадр-қимматига доғ тушириши эҳтимоли бўлган воқеалар ҳақида вақтида фикр билдирмасдан, индамай туриш инсофдан эмас экан. Айниқса, ўша ноҳуш воқеалар бевосита мунис-мутипар онахонларимиз, шарқона шарм-ҳаё ва ибони ҳар нарсадан устун қўювчи лобар опаларимиз, бокира сингилларимиз номусига иснод келтирадиган бўлса-чи? Бундай ҳолда сукут сақлаб туриш жуда қийин экан. Тоқи, бирнинг касри мингта урмаслиги учун бор гапни кўпчилик олдида рўй-рост айтган дуруст экан. Бас, шундай бўлгач, келинг, энди муддаога ўтайлик, биргалашиб фикр-мушоҳада юритайлик.

Зарифа оддий қишлоқ фарзанди эди. Янаям аниқроғи, кўп-да упа-элик, пардоз-андоз нималигини билмайдиган, бунга унчалик эҳтиёж ҳам сезмайдиган қизлардан ҳисобланарди. Шунга қарамай, қоматлари дуркун, қуюқ сочлари узун, юз-кўзлари ҳавас қилгудек чиройли эди. Фақат битта фарқи, у бошқа дугоналарига нисбатан эркароқ бўлиб ўсганди. Сабаби — ота-онаси бой-бадавлат хонадон соҳиблари эдилар. Улар оилада танҳо қиз бўлгани учун ҳам Зарифани папалаб ўстиришганди. Бундан буёғига ҳам унинг қийналмай ҳаёт кечиришини иста-

Давоми саккизинчи бетда

ЮБИЛЕЙГА БАҒИШЛАНДИ

Амир Темур юбилейига бағишланган «Етти иқлим султони» деб номланган кўрик-танлов Учқўрғон кутубхоналари ўртасида ўтказилди. Тумандаги ўн икки хўжалик иштирокидаги бу танловда нафақат кутубхона ходимлари, балки уларнинг ўқувчилари, корхона ва ташкилотлар, хўжаликларнинг ишчи-хизматчилари ҳам қатнашдилар. Айниқса, «Кайқобод», «Ўзбекистон», Улуғбек номидаги жамоа хўжаликлари китобхонлари ўртасида ўтган танловларда театрлаштирилган томошалар, бадиий ўқиш, деворий газеталар, турли мавзулардаги кўргазмалар барчанинг эътиборини тортди. Қуғай ширкатлар уюшмаси, «Яшикобод» жамоа хўжалиги аъзолари саҳналаштирган Туроб Акбархўжаевнинг «Темурбек туғёнлари», Фарҳод Аҳмедовнинг «Ўтрордаги даҳшатли тун» тарихий асарларидан лавҳалар ҳам йиғилганларни бефарқ қолдирмади. Кутубхона ходимларидан, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Каримахон Турғунова, Фароғатхон Маҳмудова, Шуҳратой Парпиева, Рафиқой Турсунова тайёрлаган турли тадбирлар маданий-маърифий аҳамияти билан манзур бўлди. Шунингдек, Ё. Ҳаққулова, С. Тожибоева, Ж. Жабборова, М. Имомалиева, Х. Солиеваларнинг ишлари ҳам кўрик-танлов ҳайъати томонидан юқори баҳоланди.

С. СИРОЖИДДИНОВ

АЁЛЛАР ҲАМИША ЭЪЗОЗДА

Шоир Маҳмуд Тоировни биласизми? Биласиз албатта. Аммо ҳаммасини эмас. Маҳмуд Тоир — туман газетасининг бош муҳаррири, жўшқин ижодида она Паркентни куйлаб-эъзозлаб, эзгу ишларни юртга кўз-кўз қилиб келаётган шоир ва яна — тумандагина эмас, вилоят миқёсида ҳам ўтадиган жуда кўп маданий-маърифий тадбирларнинг ташаббускори, шеърият кечаларида даврабоши, куюнчак публицист ҳамдир.

Яқинда республика маънавият ва маърифат жамоатчилик марказининг Тошкент вилоят бўлими ташаббуси билан Паркентда бўлиб ўтган «Аёл ва жамият» мавзуидаги учрашувнинг ҳам кутилганидан ортиқ даражада муваффақиятли ўтишида Маҳмуд Тоирнинг хизмати катта бўлди. Таниқли шоиралар Турсуной Содиқова, Шарифа Салимова ҳамда «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг бош муҳаррири Аҳмаджон Мелибоев муҳташам зални тўлдириб ўтирган ёшлар билан самимий суҳбат қурдилар. Асосан савол-жавоб, фикр-мулоҳазалар билан очиқчасига ўртоқлашиш руҳида ўтган бу учрашув ҳароратли шеърхонлик билан якунланди.

Ўз ахборотимиз

ТАНЛОВГА МАРҲАМАТ!

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Республика маҳалла жамғармаси энг яхши асарлар учун «Маҳалла» деб номланган кўрик-танлов эълон қилади.

Кўрик-танловда ёзувчилар, бадиий мақоланавислар, ёш ижодкорлар иштирок этишлари мумкин.

Кўрик-танлов ҳикоя, очерк, бадиий мақола жанрлари бўйича ўтказилади.

ТАНЛОВ ШАРТЛАРИ:

Халқимиз қадимдан маҳаллага катта эътибор берган. Маҳалла оиладан кейин муҳим тарбия ўчоғи саналган. Яхши оилалар, юртга фидойи кишиларнинг кўпайишида маҳалла аҳли беқиёс ўрин тутган. Айниқса бугунги кунда, мустақиллигимизни мустаҳкамлашда, ёшларни азалий эзгу анъаналаримиз руҳида тарбиялашда бу жамоат аҳлининг нуфузи янада ошди.

Танловга тақдим қилинган асарларда ана шу тушунча ҳамда туйғулар акс этмоғи, ибратли маҳаллалар, ажойиб одамлар, оилалар ҳақида ҳикоя қилинмоғи лозим.

Ғолиблар қуйидагича тақдирланадилар:

БИТТА БИРИНЧИ МУКОФОТ — 12 та энг кам ойлик маош миқдорида.

БИТТА ИККИНЧИ МУКОФОТ — 10 та энг кам ойлик маош миқдорида.

БИТТА УЧИНЧИ МУКОФОТ — 8 та энг кам ойлик маош миқдорида.

Кўрик-танлов мустақиллик байрами арафасида якунланади. Мукофотлар сизларга мунтазир, азиз қаламкаш дўстлар.

Эслатма: қўлёзмалар машинкаланган, биринчи нусхада қабул қилинади. Қўлёзмалар эгаларига қайтарилмайди.

Асарларни қуйидаги манзилга жўнатинг:

Тошкент шаҳри, 700000

Жавоҳарлаъл Неру кўчаси, 1-уй.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси. «Маҳалла» кўрик-танловига.

Шўх ўйнасанг ярашади
Хоразмнинг лазгисига.

ФАН ВА МАЪНАВИЯТ ФИДОЙИСИ

Республика Маънавият ва маърифат жамоатчилик маркази ҳамда Тошкент шаҳар Лутфий номидаги 254-иқтидорли болалар мактаби қошидаги Маданий меросга ихлос маркази ҳамкорлигида республикада хизмат кўрсатган фан арбоби, Беруний номидаги давлат мукофоти соҳиби, филология фанлари доктори, профессор Абдуқодир Ҳайитметов туғилган куннинг 70 йиллиги муносабати билан «Фан ва маънавият фидойилари» мавзуида ижодий учрашув бўлиб ўтди. Учрашув иштирокчилари маънавият маркази раҳбари Неъмат Аминовнинг кириш нутқини ҳамда филология фанлари номзоди Нусратулло Жумахўжанинг «А. Ҳайитметов — мактаб яратган олим» маърузасини тингладилар. Маърузада олимнинг адабиётшунос, шеършунос, шарқшунос, навоийшунос, тарихшунос, элшунос, тилшунос, манбашунос, матншунос сифатидаги истеъдод қирралари тавсифланди. А. Ҳайитметов мактаб яратган олим эканлиги асосланди.

Академик Азиз Қаюмов олимнинг адабиёт ва шарқшунослик илмига муҳаббати, истеъдод қирралари хусусида сўзлади. ЎзФА мухбир аъзоси Бахтиёр Назаров А. Ҳайитметовнинг илмий маҳсулдорлиги ва илмий тадқиқотларнинг фидойи ташкилотчиси сифатидаги фазилатлари ҳақида фикр юритди. Профессор Озод Шарафиддинов олимнинг мумтоз адабиёт борасидаги тадқиқотлари замонавий аҳамиятга эга эканлигини алоҳида таъкидлади. Таниқли олима Суйима Ғаниева А. Ҳайитметовнинг матнчилик ва матншунослик соҳасидаги хизматларини сарҳисоб этиб ўтди. Профессор Содир Эркинов унинг инсон ҳамда илмий раҳбар сифатидаги қиёфаси, шогирдлар тайёрлаш фаолиятини ёритишга ҳаракат қилди. Лутфий номидаги 254-мактаб қошидаги Маданий меросга ихлос маркази ташкилотчиси Мунира Толибова олимнинг илмий мероси мумтоз адабиётни мактабда ўқитиш борасида нечоғли аҳамиятга эга эканлиги тўғрисида мулоҳаза юритди. Ўқувчилар ўзлари тайёрлашган шеърий ва мусиқавий, саҳнавий чиқишларини намойиш қилдилар.

И. АДИЗОВ

БИЛДИРИШ

Шу йил 14 май куни соат 14.00 да Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида адабий танқид кенгашининг 1995 йил якунларига бағишланган йиғилиши бўлиб ўтади.

Йиғилишга ёзувчилар, танқидчилар, барча қизиққан ўртоқлар таклиф этиладилар.

МАНЗИЛИМИЗ: Жавоҳарлаъл Неру кўчаси, 1-уй. Метронинг Мустақиллик майдони бекати.

ЁШЛАР МУШОИРАСИ

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида ҳозирги ўзбек шеъриятини муаммоларига бағишланган давра суҳбати ва мушоира бўлди. Уни таниқли шоир Жуманиёз Жабборов кириш сўзи билан очди. У ўз нутқида ҳозирги замон ўзбек шеъриятининг муҳим хусусиятлари, 1995 йилда ва 1996 йилнинг биринчи чорагида эълон қилинган янги шеърлар ҳақида сўзлади. Суҳбатни ёш танқидчи Раҳимжон Раҳмат давом эттириб, бугунги шеъриятнинг услубий тамойиллари, мавзулари, ғоявий-фалсафий асослари, унинг ҳозирги адабий жараёнда тутган ўрни, ютуқ ва камчиликлари, муаммолари хусусида мулоҳаза юритди. У ҳозирги адабий жараёндаги баёнчилик, жўнлик, оддий мадҳиябозлик, қуруқ риторикага ўралашиб қолган шеърларни, ўзига хос услубий хусусиятларидан мутлақо йироқ бўлган тақлидий шеъриятни жиддий танқид қилди.

Рустам Мусурмон 1995 йилда «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида эълон этилган шеърлар ҳақида сўзлади. Мисол тариқасида Абдулла Орипов, Йўлдош Сулаймон, Ҳалима Худойбердиева, Абдулла Шер, Саъдулла Аҳмад, Усмон Азим, Икром Отамурод, Усмон Қўчқор, Равшан Файз, Салим Ашур, Ғулом Мирзо, Қўчқор Норқобил каби шоирларнинг туркум шеърларини қисқача таҳлил этди. Шеъриятимиз навқирон авлоди ижодидаги ўзига хос хусусиятларга тўхталди.

Салим Ашур Баҳром Рузимуҳаммаднинг «Давсаман», Сирожиддин Саййиднинг «Куйдим», Эшқобил Шукурнинг «Яшил қушлар» шеърий тўпламлари, адабий танқидда шеъриятга бағишланган мақолалар тўғрисида гапирди. Ўзининг янги шеърларидан ўқиб берди.

Шундан сўнг мушоира бошланди. Маҳмуд Ғофур, Шариф Шуҳрат Али, Ойгул Убайдулло, Абдувоҳид Ҳайит каби ёш шоирлар бирин-кетин даврага чиқиб, шеър ўқидилар.

Давра суҳбатининг якуний қисмида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раисининг ўринбосари Йўлдош Сулаймон, таниқли адабиётшунос олим Умарали Норматов, уюшманинг шеърият кенгаши раиси Муҳаммад Юсуф, шоир Маъруф Жалил ҳозирги замон ўзбек шеърияти қўлга киритган муваффақиятлар, ушбу муваффақиятларга ёшлар шеъриятининг қўшган ҳиссаси, ундаги ранг-баранг услубий-шаклий изланишлар ҳақида сўзладилар.

Ўз ахборотимиз

ДИЛОЗОРДАН ДУНЁ БЕЗОР

Адаб, одоб ва одам

Одамзотга хос салбий хусусиятлардан бири қўрслик, яъни қўполликдир. Шайтонга ҳай бермаслик, инсоний ҳис-туйғуларни жиловлай билмаслик билан боғлиқ бу ярамас одат шундай бир иллатки, донолар қўпол-қўрс кимсаларни руҳий-маънавий жиҳатдан қашшоқ, жоҳил кишилар деб биладилар. Халқ эса уларни «Сухтаси совуқ» деб атайди ва мутлақо ёқтирмайди. Яна бир ачинарли жиҳати — қўпол одамлар сўкинишга, ўзгаларни ҳуда-беҳуда ҳақоратлаб, бақир-чақир қилишга, шовқин-сурон кўтаришга мойил бўладилар. Бу қусурнинг нақадар зарарли эканлиги ҳақида Шайх Саъдий шундай деган:

Ширин сўзли шилар душман пўстини,
Дағал сўзли душман қилар дўстини.

Ҳазрат Навоий эса «Тил тиғи билан гуноҳсиз кишига озор бериш — соғ қон томирига ништар уриб нобуд қилишдир», — деб таъкидлаган эди. Зеро, қўрс ва қўпол муомали одам ўзи учун рўпарасидаги барча эшикларни ва қалб дарчаларини ёпиб қўяди. Унинг дилозорлиги атрофдагиларда нафрат туғдиради. Нафрат эса ҳеч қачон унутилмайди. Ёмон сўзлари билан бировни камситган, ҳақоратлаган, ўтганнинг ўроғини, кетганнинг кетмонини олиб безорилик қилган одамни ҳеч ким севмайди. Бундай аҳволга тушиб қолмаслик учун эса одамзот қўполликдан йироқ бўлиши, ўзини хушмуомала тутиб, тилини фақат яхши сўзларга ўргатиб бориши лозим. Худди шу боис халқимиз «Одамни кулдирадиган ҳам, ўлдирадиган ҳам тил», дейди. Болаларни мурғаклигиданоқ ноширин, ғайриахлоқий сўзларни айтмасликка одатлантирадилар. Ўз манфаати йўлида ҳар қандай қабиҳликдан ҳам тап тортмайдиган, боз устига қўпол сўзлиги, сухтасовуқлиги билан одамлар кўнглини ранжитиб юрадиган нопок кимсалардан эҳтиёт бўлишни насиҳат қилади.

Фаридиддин Аттор айтади: «Тўрт нарсани тўрт нарсадан, яъни дилни — ҳасаддан, тилни — ёлғон ва ғийбатдан, қилган ишингни мунофиқликдан, қорнингни ҳаром-хариждан пок тут, шундагина чин одам ҳисобланасан. Эй, ўғил, ҳеч вақт дилозор бўлма, дилозорлик бир кун фалокат келтиради. Мутакаббир бўлишдан ўзингни сақла. Такаббурлик жоҳиллар одати, ақлли одамлар мутакаббир бўлмайдилар».

Дарвоқе, инсонни обрў-эътибор супасига олиб чиқадиган ҳам, бурдини кетказиб, ҳар балога гирифтор қиладиган ҳам унинг муомаласи — тилидир.

Чунки оғиздан чиққан сўз отилган ўққа ўхшайди. Отилган ўқ ҳеч қачон жойига қайтмайди, аксинча, теккан жойини увириб, зарар-заҳмат етказади. Ёмон сўз эса танни эмас, дилни жароҳатлайди. Шу боис донолар: «Ўқ яраси тузалади, дил яраси тузалмайди», — дейдилар.

Инсон кўнгли шишага, ҳақорат ва ёмон сўз эса тошга ўхшайди. Шу боис одамзот табиатан ўзаро муҳаббатни, меҳрибонлик ва мулойимликни ёқтиради, қўрслик-қўполликни рад этади. Қуръони Каримда шундай дейилади: «Агар қўрс, қалби қаттиқ бўлсангиз, албатта атрофингиздагилар узоқлашадилар» («Оли имрон сураси», 159-оят).

Қўрслик-қўполлик аслида жаҳолат ва жоҳиллик мевасидир. Билимсиз, нодон, адабсиз кимсалар жоҳил — қўрс-қўпол бўладилар. Донишмандлар жоҳиллар одатларидан еттитасини кўрсатганлар: ҳар нарсага аччиқланиш, жиззакилик қилиш, синалмаган одамга ишониш, дўст-душманни ажрата билмаслик, ўз сирини ҳар кимга айтиш, нодонлар маслаҳатига қулоқ тутиш, бефойда сўзларни кўп сўзлаш ва лойиқ бўлмаган одамларга ёрдамлашиш:

Ҳар кишидан халқ бўлса норизо.
Ул бўлур юз минг балога мубтало.

Қўрслик-қўполлик, бир сўз билан айтганда, жоҳиллик илм-ҳунарнинг ҳам душманидир. Бундай кишилар илм-ҳунарнинг ҳам, илмли-ҳунарли кишиларни ҳам қадрлашмайди, аксинча, уларга нисбатан беписанд бўладилар. Охир-оқибат ўзлари ҳам кўпчилик орасида обрўсиз бўлиб қолаверадилар. Шу жиҳатдан қараганда, арабларнинг ушбу мақоли топиб айтилган: Қалбинг тилингда эмас, тилинг қалбингда бўлсин!»

Инсон шаънига доғ туширадиган қусурлардан яна бири дарғазаблик ва жиззакиликдир. Уларнинг томири ҳам жаҳолатники билан биттадир. Баъзилар арзимаган сўз ва воқеадан ҳам тезда ғазаб ва жаҳл отига минадилар. Бу билан ўзларига, қолаверса, бошқаларга ҳам жабр қилаётганликларини сезмайдилар. Негаки, нафс ғururидан пайдо бўладиган жаҳлдорлик ва жиззакилик инсон вужудидаги қонни кўпиртириб, ақлни паришон қилади. Оқибатда ғазабнок киши ихтиёрини йўқотиб, ўзини босолмайди, сезиб-сезмаган ҳолда ниҳояси пушаймон билан тугайдиган ёмон иш қилиб қўяди.

Ҳарқалай, ғазаб ва жиззакилик инсон вужудининг даҳшатли офатидир. Унинг олди олинмаса, қайтага эрк берилса, жамиятга ва шахсиятга кўп зарар етади. Абдулла Авлоний айтади:

Ғазабнок бўлмағил,
бўлғил мулойим,
Бўлурсан шоду хуррамликда доим.
Ғазаб ўтдир, ёқадир
жисми жонинг,
Ғазаб барбод этадур хонумонинг.
Ғазаблик ўтни бўш сув паст қилғай.
Ғазабни жинни ёки маст қилғай.

Табобат илмида жаҳлдор, жиззаки одамлар руҳиятида ҳамда жисмида муҳим ўзгаришлар рўй бериши, бу ҳолатлар саломатликка ҳам таъсир кўрсатиши аниқланган. Қуръони Каримда эса Оллоҳнинг розилигига сазовор бўладиган мўминларнинг сифатларидан бири ғазабни ичга ютиш эканлиги таъкидланган. Расулуллоҳ муборак Ҳадисларида ҳар бир мусулмон киши ўз иродасига эга бўлиши ва ғазаб келганда уни бошқара билиши қаҳрамонлик белгиларидандир, деб айтганлар: «Курашда йиқитган паҳлавон эмас, балки ғазаб келган вақтда ўзини идора қиладиган одам паҳлавондир».

Ахлоқий тараққиётни кўзлаган одам иродасини ишга солиб, жаҳл ўтини сабр-бардош суви билан ўчиради. Кўнгли ҳасад дудидан хиралашмаслиги, ундан адоват ўрин олмаслиги учун ҳар қандай ҳолатда ҳам ўзини вазмин тутади, ғазабини ичига ютади. Бу ҳақда Имом Шофиий шундай деган: «Қилич ва найза билан ҳосил бўлмаган кўп ишлар юмшоқлик, мулойимлик билан ҳосил бўлади. Ғазаб келтирган зарар ғазабланган кишининг ўзига қайтади...».

Баъзилар ўз дилозорлигини, қўполлиги ва жиззакилигини «Фалончи жаҳлимни чиқарди», пистончи ғазабимни қайнатди», деб оқламоқчи бўладилар. Ҳолбуки, инсоннинг инсонлиги аслида ана шундай кезларда жаҳл девини ақл кучи билан енга олишидадир.

Жаҳлнинг давоси — сукут. Жаҳл чиққанда бирон иш қилиш мумкин эмас. Шариати исломияда жаҳл чиққанда, ғазаб қўзғаганда қозиларга ҳукм чиқариш жоиз эмас, деб кўрсатилган.

Жаҳл қўзиганда гумон, шубҳа, иғво-фасод ҳам авж олади. Ёлғончи ҳиссиётлар кишини алдайди. Бундай пайтларда ақлни ғазаб ихтиёрига берган одам Афлотун айтганидек, ўз нафсини ўтда ёққан бўлади. Алишер Навоий таъбирича:

Жаҳл аҳли била кимки улфат бўлғай,
Ул улфати ичра юз минг офат бўлғай.

Бу сўзлардан ҳар бир киши ибрат олса, уларга амал қилса, фойдадан ҳоли бўлмайди. Чунки фойдали гапни қачон, қаерда, кимдан эшитишдан қатъи назар, қулоққа олиш ва унга амал қилиш ҳам энг яхши ахлоқий фазилатлардандир.

Ғулом ҒАФУРОВ

КИМ ШОХИДА-Ю КИМ БАРГИДА...

Инсон, ахлоқ ва қонун

Ҳеч ким онадан жиноятчи бўлиб туғилмайди. Бироқ ҳаёт деганлари ҳам ҳар доим бир маромда кечавермайди. Шунданми, кимдир эҳтиётсизлиги, кимдир жорий тартиб-қоидаларни яхши англамаслиги, бошқа биров эса қонунларни, зиммасидаги бурч-вазифа масъулиятини унутиб қўйганлиги туфайли жиноят кўчасига киради. Бундай вазиятларда, табиийки, уларнинг қонунга зид хатти-ҳаракатлари ҳар жиҳатдан чуқур ўрганилади. Айбини енгиллаштирувчи ҳолатлар ҳисобга олинади. Лекин ғараз мақсадларда қасддан жиноятга қўл урган қонунбузарлар-чи? Улар ўз қилмишлари оқибатини олдиндан яхши биладилар. Биладилар-у барибир, қинғир йўллардан қайтмайдилар. Шахсий манфаатларини ҳар нарсадан устун қўядилар. Кимнингдир ойлар-йиллар мобайнида ҳалол пешона тери эвазига орттирган хусусий молига, бойлигига кўз олайтириб, бир зумда уни қон қақшатадилар. Ёхуд давлат ва жамоат мулкини ўмариб, жамиятга моддий-иқтисодий зарар етказадилар. Энг ачинарлиси, эгриқўл кишилар эл-улус насибасини туя қилишдан, халқ ризқини қийишдан ҳам тоймайдилар. Бунга жумҳурият Давлат солиқ қўмитаси божхона хизмати ва бошқа ҳуқуқ-тартибот идоралари вакиллари ҳамкорлигида қилмишлари фош этилаётган қонунбузарларнинг фаолияти яққол мисол бўла олади.

Маълумки, ҳозир Ўзбекистон ҳудудидан халқимиз эҳтиёжи учун ниҳоятда зарур бўлган товар-моддий бойликларини, жумладан, озиқ-овқат маҳсулотларини ноқонуний тарзда четга олиб чиқиб кетиш қатъиян таъқиқланган. Шунга қарамай, осон йўл билан мўмай даромад орттириш дардига мубтало бўлган баъзи кимсалар бу борадаги қонун-қоидаларни қўпол равишда бузмоқдалар. Қандайин бўлмасин, юртимиз бойликларини ўғринча четга чиқариб сотиб юборишга уринмоқдалар. Улар орасида бошқа жумҳуриятлар фуқаролари ҳам, ўз ҳамюртларимиз ҳам талайгина.

Шу йилнинг 25 январи кечаси Андижон вилояти божхона хизматига қарашли 5-«Қорасув» пости ходимлари Қўрғонтепа туманидан Жалолобод вилоятига олиб борувчи айланма йўлдан кетаётган «ГАЗ-53» русумли, 66-76 ЖАЛ белгили автомашинани тўхтатдилар. Аниқланишича, бу автобус ҳайдовчиси Қувончбек Султонов асли қўрғонтепалик бўлиб, у Қорасув шаҳридаги «Дўстлик» ресторанидан сотиб олинган умумий баҳоси 112 минг сўмлик 4 тонна маргаринни Қирғизистон жумҳуриятига ноқонуний равишда олиб чиқиб кетаётган экан.

Тошкент вилояти божхона хизматининг контрабандага қарши кураш бўлимининг тезкор гуруҳи, божхона қонунлари бузилишига қарши кураш ва суриштирув бўлимлари ходимлари 30 январ куни 7-кўчма божхона пости вакиллари билан ҳамкорликда текшириш ўтказаётиб, «Бўстон —Спутник» постида бири «ПАЗ», иккинчиси «КАВЗ» русумли давлат белгилари 81—73 ЮКУ ва Н 90—08 ЧМ бўлган иккита автобусни тўхтатдилар. Текширув натижасида уларга 2548 килограмм печенье, 1212 килограмм «рожки», 540 килограмм вермишел, 1980 килограмм шоколад, 384 килограмм қуруқ чой, 366 қути болалар егулиги, 105 килограмм маргарин, 120 килограмм майонез, 532 шиша арок, 64 шиша шампан виноси — жами 400 минг сўмликка яқин озиқ-овқат маҳсулотлари юклангани аниқланди. Бу молларни Қозоғистон жумҳурияти фуқаролари — чимкентлик ҳайдовчилар М. Сиғибоев ва Б. Сариев, мижозлари бўлмиш ўз ҳамюртларининг илтимосларига кўра Туркистон шаҳрига олиб бораётган эканлар. Ножўя ишнинг уддасидан чиқа олишмагач, автобуслардаги маҳсулотларни вақтинча сақлаш учун божхона омборига олиб бориб топширишга мажбур бўлишди.

Бундай «кўргулик» қозоғистонлик фуқаро — давлат белгиси Н 54—96 ЧМ бўлган «ГАЗ-53» автомобили ҳайдовчиси Умиртой Шулгадов пешонасига ҳам битилган экан. У 9 март куни 21 бош қўйни Чимкентга олиб чиқиб кетаётиб, Навоий вилоятидаги 8-божхона постига етганда қўлга тушди. Оқибатда аввалига қўйларни Навоий паррандачилик фабрикасига олиб бориб топширди, сўнгра ўз ҳисобидан жарима пули тўлади. Уйига эса машинаси ҳам, икки қўли ҳам бўм-бўш ҳолда қайтиб кетди.

Қирғизистоннинг Қизилқия шаҳрида яшовчи Содиқ Пўлатов Умиртойга нисбатан анча уддабуронроқ, таъбир жоиз бўлса, ҳар нарсанинг сопини ўзидан чиқарадиганлар тоифасидан экан. Худди шу боис у андижонлик Маҳаммаджон Алиевни шерикликка ёллаган, унинг ихтиёридаги 45—57 АНМ белгили «ГАЗ-53» га 17 март куни 4 та бўрдоқи новвосни юклаб, йўлга отланган экан. Буни қарангки, ҳаял ўтмай, шериклик оши маломат тоши бўлиб чиқди. Ширин суҳбат қуриб келаётган ҳамтовоқларнинг хаёлий режаларини 13-«Қува» постида божхона ходимлари барбод қилишди. Олдинига машинани тўхтатиб, ундаги буқалар қаёққа олиб борилаётганини сўрашди. Бу билангина кифояланмай, уларнинг қай даражада боқилгани билан қизиқиб, ўзларини синчлик бобида синаб ҳам кўришди. Новвосларнинг умумий нархини оз эмас, кўп эмас, нақд 68 минг сўмга баҳолашди. Бу чамалари нечоғли тўғри чиқиш-чиқмаслигини аниқлаб беришни эса Қува тумани кооператив савдоси идораси ходимлари ихтиёрига ҳавола этишди.

Божхона ходимларининг бунақа шохида эмас, баргида юришлари жами 10 минг сўмлик 8 бош қўйни Қозоғистонга қия қилмоқчи бўлган, лекин 22 март куни Навоий вилоятидаги «Тўқай» постида тузоққа илиниб қолган Е 12—80 НВ белгили «ЗИЛ-130» ҳайдовчиси С. Тонгирбоевга ҳам, 37,5 минг сўмлик 25 бош қўйни «Т-28» тракторида Қирғизистонга олиб кетаётиб Андижон вилояти ҳудудида ночор тўхтаган Ж. Обидовга ҳам қимматга тушди. Ҳаммасидан ҳам сирдарёлик М. Оқмирзаевга қийин бўлди. Ахир ҳазил гапми, у Наврўз байрамининг эртаси куни «Осилсанг бир йўла баланд дорга осил», деган ақидага амал қилиб, гардкамига иш туттанди. Давлат белгиси 13—74 СИЛ бўлган «ЗИЛ-133» русумли автоуловга роппа-роса 67 бош қўйни ортиб, ҳам тижорат, ҳам зиёрат илинжида йўлга чиққанди. Бироқ унинг «чет эл сафари» ҳали Ўзбекистондан чиқмай турибоқ якун топди. Сабаби — божхона ходимлари «халақит» беришди. Улар худди шу куни Е 74—67 СИ белгили «КамАЗ-5320»да ярми жонли, ярми жонсиз «груз»ни, яъни бир сигиру 415 килограмм гўштни кўз қорачўғидек авайлаб, Тожикистонни мўлжаллаган М. Муҳаммадиновнинг ҳам йўлини «бемаврид» тўсишди.

Бу янглиғ мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин. Биз эса мухтасаргина қилиб, битта маълумотни тилга олиб ўтишни лозим кўрдик. Шу йил 22-24 март кунлари жумҳурият Давлат солиқ қўмитаси Бош божхона бошқармаси ва унинг жойлардаги бўлинмалари ҳамда Миллий хавфсизлик хизмати, Ички ишлар вазирлиги, давлат Солиқ қўмитаси ходимлари томонидан бир хайрли тадбир қўлланилди. Чорва молларини, паррандаларни, гўшт ва гўшт маҳсулотларини жумҳуриятимиздан ташқарига олиб чиқиб кетишга қарши ялпи текширув ўтказилди. Шу аснода 14 нафар қонунбузар аниқланиб, улар четга олиб чиқиб кетишни мўлжаллаган умумий баҳоси 364 минг 500 сўмлик 237 бош чорва моллари ва 33 минг 300 сўмлик 733 килограмм гўшт ушлаб қолинди.

Биласиз, чорва молларининг фақат гўштигина эмас, жуни билан териси ҳам қимматбаҳо, харидоргир маҳсулот ҳисобланади. Шу боис айрим нафс бандалари уларни ҳам хуфёна йўллар билан четга пуллаб, мўмай даромад орттиришга уринмоқдалар. Мана, фикримизни тасдиқловчи битта далил.

13 феврал куни Андижон вилояти божхона хизматининг 1-«Тайёрагоҳ» пости ходимлари Шаҳрихон тумани ҳудудида навбатдаги ялпи текширув ўтказдилар. Шунда уларнинг эътиборини шаҳарнинг Шевченко кўчасидан кетма-кет чиқиб келаётган, давлат белгилари 85—70 ИКБ ва 62—57 ОШМ бўлган иккита «бегона «КамАЗ» ўзига жалб этди. Машиналар «Шаҳрихон — Балиқчи» йўли орқали Наманган вилояти томон мўлжал олганда тўхтатилди. Текшириш жараёнида аниқланишича, уларни бошқариб бораётган Қолибек Жафаров ва Азимжон Сиддиқов қўшни Қирғизистоннинг Боткент қишлоғида истиқомат қилар экан. Машиналарда эса ҳаммаси бўлиб 1453 дона хом мол териси бор экан. Суриштирувлар натижасида бу терилар Шаҳрихон шаҳрининг Шевченко кўчасидаги 11-уйда яшовчи, «Корол» кичик корхонасида таъминловчи вазифасини бажарувчи Абдукарим Қирғизовга тегишлилиги аниқланди. У қимматбаҳо хом ашёларни сотиш учун Бишкек шаҳрига жўнатган экан.

Юқорида келтирилган мисолларга эътибор берган бўлсангиз, илғагандирсиз: божхона постларида қўлга тушаётганларнинг аксарияти, улар хоҳ бошқа жумҳуриятлар фуқароси, хоҳ ўз ҳамюртларимиз бўлсин, асосан транспорт воситалари ҳайдовчиларидир. Лўндароқ қилиб айтадиган бўлсак, ниманингдир эвазига бировларга «холис хизмат кўрсатувчи ҳожатбарорлардир». Энди ҳақли бир савол туғилади: уларнинг шерикларию панада биқиниб зимдан пишанг бериб турувчи ҳомийлари кимлар? Аслида ўз ҳамюртларимиз эмасми? Ҳарқалай, сиз ҳотамтойлик кўрсатмасангиз, ўз уйингиздаги нарса ёки буюмни қўшқўллаб тутқазмасангиз, биров четдан келиб уни кўтариб ёки ўмариб кетишга журъат этолмайди-ку. Ёки ўғирликлар юкланган машиналарга эътибор беринг. Уларнинг деярли барчаси қайсидир ташкилот ёки идорага тегишли. Хўш, бу корхоналар раҳбарлари нима учун машиналарни «сайёр» ҳайдовчилар ихтиёрига бериб қўйишибди. Балки улар олдида тиллари қисиқдир? Балки ҳаммасига яна балогардон пулдир? Буниси бизга қоронғи, фақат бир нарса аниқ: ўз юртига қайишмаган, ҳамюртлари ризқига кўз олайтирган одамнинг, барибир, боғи кўкармайди, косаси оқармайди. Бу бор гап — ҳаётда минг бор ўз исботини топган оддий ҳақиқат.

Абдумўмин ТИЛОВОВ,
Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси Бош божхона бошқармаси матбуот маркази бошлиғи,
Абдунаби ҲАЙДАРОВ,
«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» махсус мухбири

ФОЖИАНИНГ САБОҒИ МУҲИМ

Боши еттинчи бетда

шар, шунга кўра, вояга етиши биланоқ уни ўзлариникига ўхшаган тўқ-фаровон оилага келин қилиб узатишни мўлжаллашарди. Бироқ, айтганини муҳайё қилишга ўрганган Зарифа мактабни битираётиб, ота-онаси олдига битта шарт қўйди. «Аввал олий ўқув юртига кириб ўқийман, кейин турмушга чиқаман», деб оёқ тираб туриб олди. Ота-онаси унинг билими ҳаминқадарлигини, бу аҳволда ўз кучи билан олий ўқув юрти нарида турсин, техникум ёки ҳунар билим даргоҳига ҳам ўқишга кириши даргумонлигини яхши билишарди. Шундай эсада, тантиқ фарзандлари раъйини қайтара олишмади. «Қиз бола — бировнинг хасми, вақти-соати етиб бошқа бир уйга келин бўлиб боради, имконимиз бўла туриб ўқитмасак, кейин биздан домонгир бўлиб юрмасин», — деган уйда унга ён беришди. Пировардида, бой ота пулини, уддабурон ака таниш-билишларини ишга солиб, Зарифани узоқ шаҳардаги ўзи айтган «катта ўқиш»га жойлаб қўйишди.

Орадан 3-4 ой ўтиб, қишки таътил бошланди-ю шу баҳонада қишлоққа келган талаба қизни кўпчилик бир қарашда таниёлмай қолди: у бошдан-оёқ оврупоча кийиниб, юз-кўзларига, лаб-қошларига алланечук ифорли қимматбаҳо упа-бўёқлар чаплаган, яқингинада ҳамқишлоқлари ҳавасини келтирган тақимўпар сочларини тагидан кестириб, йигитларникидай калта қилиб олганди. Юриш-туришлари ҳам шунга монанд эди.

Зарифадаги ўзгаришларни кўриб, она лаб тишлади, ота бош чайқади, ака ичидан зил кетди. Бироқ бирови ҳам «мусофирчиликда юриб, қишлоғини соғиниб келган» қизга панд-насиҳат қилишга ботинолмади. Аксинча, бундай қилсак, унинг кўнглини ўкситиб қўямиз, деб қўрқишди. Кейинчалик эса Зарифанинг ҳар гал шу алфозда ясан-тусан қилиб «ташриф буюриш»ига кўникиб кетишди. Ҳатто, бора-бора унинг гоҳида беш-олти ойлаб қишлоққа келмай қўйишларига, лоақал хат-хабар ёзмаслигига ҳам парво қилмайдиган бўлиб қолишди. Бу ҳолнинг охир-оқибати шу бўлдики, Зарифа учинчи курсни тугатган кунларининг бирида уйига юзлари сўлғин, кайфияти тушкун қиёфада бўшашибгина кириб келди. Узоқ ҳаяллаб кетишининг сабаби ҳақидаги саволга «Практикада эдим, энди бўлди, ёз бўйи шу ерда дам оламан», — дея мужмал жавоб қайтарди.

Худди шу кезларда Зарифанинг собиқ синфдоши Суннатулла ҳарбий хизматдан қайтган эди. У Зарифани кўча-кўйда икки-уч бор ҳоли учратиб, анчадан буён кўнглига тугиб юрган сирини айтди. Ҳаял ўтмай қизникига совчи ҳам жўнатди. Ажаб, бир вақтлар «Ўламан саттор, ўқишни битирмагунча, турмушга чиқмайман», деб юрган Зарифа бу сафар совчилар биринчи келишидаёқ онасини четга тортиб, бир гапни шипшиди. Заррача уялмай-нетмай: «Дадамга айтинг, мени Суннатиллага берсаларинг бердиларинг, бўлмаса, ўқишгаям бормайман, бошқа эргаям тегмайман», — деди. Она бояқиш қизининг «анча эси кириб қолганидан» хурсанд бўлди. Унинг розилигини Суннатулла билан аввалдан аҳдлашиб юрганга йўйди.

Зарифанинг нега бундай қарорга келганининг асл сабаби эса шошилинч ўтказилган тўйнинг биринчи кечасиёқ ошкор бўлди. У чимилдиққа бокира қиз эмас, ҳомиласи бор жувон бўлиб кирган экан. Суннатулла ориятли йигит эди. Алдов-хиёнатга чидай олмади. Тўй харажатларига ҳам, Зарифанинг тавба-тазарруси, илтижоли кўз ёшларига ҳам ачинмади. Тонг отмаёқ уни гўшангадан ҳайдаб солди. Ўзи эса номуси кучлилик қилиб, қишлоқдан бош олиб чиқиб кетди. Энг ёмони — унинг қалбида аёл зотига нисбатан ишонч йўқолди...

Шунга ўхшаш яна бир аянчли воқеа. Соҳиба кўзга яқин кўҳликкина талаба қиз эди. Унинг ҳуснига, одоб-ахлоқига маҳлиё бўлган, атрофида гирдикапалак бўлиб юрган йигитлар бисёр эди. Лекин у ҳеч кимга қиё боқмасди. Биринчи навбатда ўқишни, фақат илм олишни ўйларди. Ҳамиша ўзини не-не умидларда бегона шаҳарга ўқишга жўнатган, мудом йўлига хавотир билан кўз тикиб ўтирадиган ота-онасининг юзини ерга қаратмасликка интиларди. Шу боис курсдошлари тез-тез уюштириб турадиган байрам зиёфатларию туғилган кунларни нишонлашларга ҳам кўпинча қўшилавермасди. Аммо битта катта камчилиги — ўта ишонувчанлигию кўнгилчанлиги бор эди. Худди шу одати унга бахт эмас, бир умрлик бахтсизлик келтирди.

Курсдош йигитлар хотин-қизлар байрами муносабати билан ётоқхонада уюштирган тантана оқшомида у ўзи истамаган-билмаган ҳолда даврага кимдир меҳмон сифатида таклиф қилган, истараси иссиққина паҳлавон келбатли йигит билан ёнма-ён ўтириб қолди. Йигит унга аввалига ўзи ҳам талаба эканлигини, бошқа олий ўқув юртининг юқори курсида ўқишини, шаҳар четидаги хонадонлардан бирида ижарада яшашини айтиб берди. Бироз ширакайф бўлиб қолгач, тили эшилиб, Соҳибанинг ҳусну малоҳатини роса мақтади, охирида ялиниб-ёлвориб байрам шарафига, қолаверса, қизнинг келажакда бахтли бўлиши учун унга озгина шампан виноси ичирди. Сўнгра иккoвлашиб куча айланиб келишни таклиф қилди. Соҳиба негадир йўқ деёлмади. Унинг куч ёғилиб турган жуссасига, келишган қош-кўзларига қараб туриб, меҳри ийиди.

Нимқоронғи хилват хиёбонда йигит оҳиста унинг белига қўл узатиб, ўзига тортди. Қиз аввалига бирров қаршилик кўрсатди. Кейин эса бояги ичкилик таъсириданми ёки йигитнинг дадил ҳаракатлари туфайлими, ихтиёрини йўқотди...

Шу-шу бўлдию йигитга боғланиб қолди. Унинг «Қўрқма, ўқишим тугаса, албатта, никоҳдан ўтамиз, тўй қиламиз», деган гапларига ишониб, юрак дардини ичига ютиб юраверди. Гоҳ-гоҳида: «Барибир, шу йигитга тегаман-ку. Бу иш тўйдан олдин бўлдию кейин бўлди, нима фарқи бор, иккимиз биргалашиб янгаларга, улар ота-оналаримизга тушунтиришса, олам гулистон-ку», деб ўзига ўзи тасалли берди. Афсус, чучварани хом санаган экан. Севгилиси уни алдаган, ўқиш жойини, яшаш манзилини ҳам ўзгартириб айтган экан. Бундан ҳам даҳшатлиси, йигитнинг хотини, ҳатто битта қизчаси бор экан. Буни Соҳиба анча кеч, йигит ўқишни тугатиб, қорасини кўрсатмай кетгандан сўнг унинг таниш-билишларидан суриштириб билди.

Ойни этак билан ёпиб, элдан бор гапни пинҳон тутиб бўлармиди? Ҳозир Соҳиба «номаълум» йигитдан орттирган ўғилчасини болалар уйига топшириб юборганинию ўзи ҳамон турмушга чиқмай юрганини кўпчилик билади. Биладию ҳеч ким унинг дардига малҳам бўлолмайди.

Мана бу воқеага эса беш йилча бўлди. Осмонўпар бинонинг тўққизинчи қаватидаги ижарахонамда кечаси уйқум қочиб китоб ўқиб ўтиргандим. Қоқ тунда узоқлардан чақалоқ йиғиси эшитилди. Унинг мунгли биғиллаши субҳидамга қадар тинмади. Мен бу овоз қаердан келаётганини англолмадим. Бирор аёлнинг боласи дардга чалинган бўлса керак, деб ўйладим. Эрталаб ўқишга кетаётиб, ҳовли бурчаги олдида тўпланиб турган тумонат одамга кўзим тушди. Ўртада қатиқфуруш аёл, қўлида латта-путталарга ўралган алларнаса, зўр бериб кимнидир қарғаяпти: «Илоё, сенларни фарзанднинг уволи тутсин. Ўз болангни-я...»

Ана энди, ўзингиз инсоф билан айтинг-чи, ҳаётимизда онда-сонда учраб турадиган юқоридаги сингари воқеаларнинг туб илдизи қаерда? Бунинг учун фақат хато йўлга кириб қолган ўша қизларнинг ўзларигина гуноҳкорми? Аслида улар қатори айрим ота-оналарнинг ҳам ўзига яраша айблари йўқми? Аксинча бўлса, нима учун Зарифанинг ота-онаси қизларининг тақдирига бефарқ қарашди? Нима учун унинг гоҳида ойлаб қишлоққа келмай қолишлари сабаби билан дурустроқ қизиқишмади? Нега бирор марта ортидан йўқлаб бориб, унинг қандай ўқиётгани, қандай яшаётганини ўз кўзлари билан кўрмадилар? Ёки улар ота-онанинг вазифаси фақат фарзандининг айтганини бажо келтиришу яхши едириб-ичириб, яхши кийинтиришдан иборат деб билишармиди? Узлари қизларининг келажаги, бахт-саодати учун ҳам масъул эканликларини унутиб қўйишганмиди? Бунинг бирдан-бир тўғри йўли вақтида унинг ножўя хатти-ҳаракатларидан бохабар бўлиб, хато йўлдан қайтариш эканлигини тушунишмасмиди? Шубҳасиз, тушунардилар, билардилар, лекин уларнинг феъл-атворида битта қусур — лоқайдлик, эътиборсизлик устунроқ эди. Энди эса бу иллат туфайли рўй берган фожиа оқибатини ҳеч бир бойлик билан ҳам, афсус-надомат билан ҳам тузатиб бўлмайди.

Ҳали ўн гулидан бир гули очилмаёқ сўлган Соҳибанинг қисматини-чи, ўзгартириб бўлармикин? Бир лаҳзалик шаҳвоний нафсини қондириш учун содда қизни йўлдан уриб, унинг ор-номусини топтаган, бахтига човут солиб, келажагини барбод этган ўша паҳлавон келбатли йигит ҳозир қайда экан? Худо кўрсатмасин, унга ўз хотини ҳам шундай хиёнат қилса ёки вояга етиб келаётган қизига кимлардир бехос кўз олайтирса, чидай олармикин? Соҳибанинг дард-аламларини, унинг исноdга қолган ота-онаси чеккан изтиробларни тушуниб етармикан? Бунисини билмадик, аммо бир нарса аниқ: бу дунёни қайтар дунё дейдилар. Ўша йигит Соҳибадан қочиб қутулган бўлса бордир, лекин виждон азобидан қочиб қутулолмайди.

Ҳаётда ҳеч нарса беиз йўқолмайди. Одамзот учун бировнинг тақдири билан ўйнашишдан, лоқайдлигу бепарволикдан ортиқ фожиа бўлмайди. Бундан ҳар биримиз тўғри хулоса чиқариб олмоғимиз шарт. Бизга турли-туман фожиаларнинг ўзи эмас, уларнинг сабоғи муҳим!

Ойбек ТИЛЛО

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ
ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона телефони— 33-52-91
* * *
«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй

Бош муҳаррир: Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи муҳаррир — Рустам МУСУРМОНОВ

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 0249. Ҳажми — 4 босма табоқ. Тиражи—10843. Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Индекс 64593. 1 2 3 4 5 6